

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Celal Ali Ahmed

İranlı olan yazar 1923 yılında dünyaya gelmiştir. Çağdaş İran edebiyatının önemli simalarından olan yazar düz yazıya getirdiği yeni biçimle ve toplumsal içerikli konuları eleştirel bir tarzla ele almasıyla dikkat çekmiştir.

Ali Ahmed 1946 yılında Tahran'daki Öğretmen Okulundan mezun olmuş ve daha sonra ihtisasını İran edebiyatı alanında tamamlamıştır. Tahran'ın önemli okullarında edebiyat öğretmenliği yapan Ali Ahmed, 1946 yılında Tudeh partisinin kurduğu bir yayınevinin yöneticiliğine getirilmiş ve aylık bir dergi olan **Mahane-yi Merdum**'un yayın yönetmenliğini üstlenmiştir. Deneme, öykü ve roman türünde çeşitli eserler veren Ali Ahmed modern Fransız edebiyatından kendi diline birçok çeviri yapmıştır. Amatör olarak resimle uğraşan Ali Ahmed, aynı zamanda, çeşitli antropolojik araştırmaların da sahibidir. Celal Ali Ahmed'in tüm yazdıkları kültürel, siyasal ve toplumsal sorunların yoğunluklu olarak işlendikleri edebi mekanlardır. Ali Ahmed'in en önemli eserlerinden bazıları şunlardır: **Did ve Bazdid** (Karşılıklı Ziyaretler), **Az Ranji ki Mibarim** (Sorunlarımızın Tanımı Üzerine), **Seh Tar** (Sitar), **Müdür-i Medrese** (Okul Müdürü), **Zani Ziyadi** (Lüzumsuz Kadın), **Nefrin-i Zemin** (Toprağın Laneti), **Der Hizmeti ve Hıyaneti Ruşenfikren** (Hizmette ve Hıyanette Aydın).

celal ali ahmed
batılılaşma hastalığı: batıdan gelen veba
occidentosis: a plague from the west
türkçesi: fatmanur altun
ISBN 975-6910-15-1 / yöneliş
şubat, 2000, istanbul, 184 s.

kapak: sarakusta
dizgi-düzelti: yöneliş
baskı: umut matbaası

yöneliş

Vatan Cad.

Şehit Pilot Mahmut Nedim Sk.

No. 15/3 34000 Aksaray-İstanbul

Tel.: 524 07 76 Faks: 523 58 87

batılılaşma hastalığı

-batıdan gelen veba-

celal ali ahmed

türkçesi

fatmanur altun

yöneliş

içindekiler

Çevirenin Sunuşu	9
Giriş	13
Notlar	26
Sunuş	29
1 Hastalığın Teşhisi	33
2 Hastalığın İlk Belirtileri	43
3 Yayılmanın Kaynakları	53
4 İlk Sirayetler	63
5 Çelişkiler Savaşı	73
6 Büyü Nasıl Bozulur?	87
7 Aslan Postuna Bürünmüş Eşekler Ya da Bayraktaki Arslanlar	101
8 Çöken Bir Toplum	111
9 Eğitimin Rolü	121
10 Makineleşme Hastalığı	131
11 Kıyamet Yaklaşıyor	145
Notlar	149
Dizin	161

ÇEVİRENİN SUNUŞU

Günden güne batılılaşan bir dünyada yaşadığımız su götürmez bir gerçek. Dünya hakim güçler ve siyasetler tarafından batılılaştırılıyor, değiştiriliyor, yeniden inşa ediliyor. Ve bu siyasete muhatap olan coğrafyalar ve toplumlar gün be gün daha fazla sorunla karşı karşıya geliyorlar. Dünyanın hangi yarım küresinde ya da hangi bölgesinde olursa olsun toplumlar aynıleşiyor, dahası köksüzleşiyor. Bu bir tür kültür alışverişi, bir zenginleşme değil. Bu, hakim kültürün ve siyasetin yerel kültürleri ve değerleri ortadan kaldırıp, yerine kendi mantığını ve düzenini ikame etmesi, adını *Üçüncü Dünya* koyduğu coğrafyaları kıyasıya sömürmesidir.

Batı, her ne kadar bu siyasetin felsefesini, kurumlarını inşa etmiş ve sorunsuz biçimde bu siyaseti yürütüyor gibi gözüксе de, gerek kendi içinden gerekse *azgelişmiş* olarak adlandırdığı toplumların içinden Batı'nın bu siyasetini eleştiren ve mensubu olduğu kültürel ya da dinsel coğrafyanın insanlarını bu siyasetin tehlikeleri hakkında uyararak pek çok düşünür çıkmıştır. Bu bağlamda, meseleye İran tarihi ve toplumu açısından bakıldığında, Celal Ali Ahmed adı gerek İran toplumu gerekse de bu siyasete muhatap olan diğer toplumlar açısından büyük önem arz etmektedir.

Döneminin önde gelen edebiyatçılarından biri olan Celal Ali Ahmed'in önemi, özellikle İranlı aydınların dikkatini batılılaşma ve bunun tehlikeleri üzerine çekmesi noktasında ortaya çıkar. Bu çerçevede, onun toplumsal sorunların değerlendirmesini yaptığı pek çok hikaye ve romanının yanı sıra en önemli eseri, artık ismi ile yan yana anılan *"Batılılaşma Hastalığı" (Garbzedegi)* adlı çalışmasıdır. Yalnızca bu çalışma dahi İran entelektüel camiası için önemli bir kilometre taşıdır ve çok önemli görevler icra etmiştir. Her şeyden önce bu eser İran

aydınlanmasının bir yüzyılı hakkında tarihi bir döküm niteliğindedir ve değişen bir toplumun açmazlarını gözler önüne sermektedir. İran, tıpkı diğer Batı dışı toplumlar gibi bir taraftan batılılaşırken diğer taraftan da bunun toplumsal temelini bulamayan, kurumlarını oluşturamayan bir coğrafyadır. Hal böyleyken, İran ve onunla aynı kaderi paylaşan bütün diğer toplumlar için batılılaşma, Celal Ali Ahmed'in formüle ettiği biçimiyle "batı'dan gelen bir veba"dır.

Batılılaşma Hastalığı'nın bir diğer önemi ise, Ali Ahmed'in, bu eser aracılığı ile, İranlı aydınlara batılı düşünce ve fikirleri edilgen bir biçimde ve köle mantığı ile kabullenmeleri noktasında eleştiri getiriyor olmasıdır. Bu eleştiri, aslında, tüm Batı dışı toplumların bu zihniyetle malül hale gelmiş aydınlarına yapılmış bir eleştiridir. Ancak Ali Ahmed'in aydınlara yönelttiği eleştirilerde oldukça sert ve acımasız bir ton göze çarpmaktadır. O, aydınları batılılaşma hastalığının taşıyıcıları olarak görür ve abartılı bir biçimde neredeyse toplumdaki tüm sefaletten ve acıdan onları sorumlu tutar. Ali Ahmed'in aydınlara yönelttiği bu sert eleştiriler gerçekte onun karmaşık zihin durumunu imler. Ancak, Ali Ahmed'in bu noktada ve tüm yazın yaşamında, etkisini zaman zaman hissettiren, söz konusu karmaşık zihin durumu, 2. Dünya savaşıdan sonra kuşatma altında tutulan bir toplumun ferdi olarak yaşadıkları ışığında anlaşılabılır. Zira, bu kuşak Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan bombalarla sarsılmış, Soğuk Savaş dönemine, Stalin karşıtı sürecin yükselişine, Vietnam savaşına, yerel diktatörlüklere, ekonomik bağımlılığa ve milliyetçi ayaklanmalara tanıklık etmiş bir kuşaktır. Ali Ahmed, Batı'dan ilham alan, fakat politik olarak onun karşısında yer alan; Batılılardan korkan, fakat önde gelen Batılı düşünürlerden etkilenen; dinden ve gelenekten kaçan, fakat onlara doğru sürüklenen, demokrasi, özgürlük, sosyal adalet gibi pek çok modernist amacı gerçekleştirmeyi arzulayan; fakat bunların tarihsel öncüllerine ve çağdaş problemlerine karşı şüpheci olan, siyasi bir alternatif olarak hem liberalizmden hem de sosyalizmden yana hayal kırıklığına uğramış olan bir kuşağa mensuptu ve bu nedenle halkın aydınlatılması noktasında aydınlara çok önemli bir misyon yüklemişti. Bunda şüphesiz Ali Ahmed'in aynı zamanda bir eğitimci olmasının da çok önemli bir etkisi vardı.

Ali Ahmed Batılı aydınların sorumsuzca taklit edilmesi konusunda oldukça hassastır ve bu noktada İran'lı aydınlar önemli eleştiriler getirmektedir. Ancak, bu hassasiyet onun, Batılı aydınları tanımaya engel olmamıştır. Zira, zaman zaman kendisi de pek çok Batılı aydından ilham almıştır. Örneğin, Ali Ahmed'in sömürgecilik karşısındaki tutumu dolayısıyla Jean Paul Sartre'a karşı hayranlık beslediği ya da Martin Heidegger'in teknolojinin doğası ve Batı'da materyalizm ile ilgili görüşlerinin etkisinde kaldığı iddia edilmektedir. Yazar, Heidegger'in etkisiyle Batı'yı yalnızca sömürgeci bir güç olarak değil aynı zamanda teknolojinin merkezi olarak da görmeye başlamış, teknolojinin uluslar arasında eşit bir alışverişe müsaade etmediğini çünkü, bazı ulusların onu üretip satarken bazılarının alıp tükettiğini ifade etmiştir. Ancak Ali Ahmed, makineleşmeye ilişkin hiç bir olumlu değinide bulunmamış ve onun bu konudaki görüşleri, Ali Şeriatî, Daryuş Şayegan, İhsan Naraki, Rıza Daveri, Murtaza Mutahhari ve Rıza Berahani gibi pek çok İranlı aydın tarafından kabul görmüştür. Ayrıca, eserle birlikte dilimize “batılılaşma hastalığı” olarak çevrilen “*garbzedeği*” kavramı İran dilinde dolaşıma girmiş ve artık İranlı entelektüellerin bu eserle hesaplaşmaksızın ve ona gereken hürmeti göstermeksizin çağdaş Batı medeniyeti ile kültürel ve siyasi çatışma konularında eser vermeleri imkansız hale gelmiştir.

Ali Ahmed'in bu eserinin Türkçeye kazandırılması esnasında *Mizan Press* tarafından neşredilen ve R. Campbell tarafından *Occidentosis: A Plague From the West* ismiyle İngilizce'de yayımlanan metin esas alınmıştır. Bununla birlikte gerekli görüldüğünde *Mazda Publishers* tarafından yayımlanan ve John Green ve Ahmed Alizadeh tarafından *Gharbzadeği (Weststruckness)* adıyla İngilizceye çevrilen metne başvurulmuştur. Zira, Ali Ahmed'in Farsça orijinal eserinde ağır telmihlere ve anlaşılması oldukça güç benzetmelere sıkça raslanmaktadır ve sözü geçen ilk çeviri bu sorunları ikincisine göre daha fazla aşmış gözükmektedir. Böylece ikinci dilden çevirinin zorluğu, iki farklı metnin karşılaştırmalı olarak incelenmesi yoluyla kısmen de olsa giderilmeye çalışılmıştır. Eserde sıkça kullanılan Farsça isimler ve tamlamalar ise mümkün olduğu oranda Türkçe okunuşlarıyla karşılanmıştır. Ayrıca metinde Celal Ali Ahmed'in kendisine ait olan notlar geçtiği sayfaların altlarına yerleştirilmişken, aynı zamanda kitaba açıklayıcı

bir giriş de yazmış bulunan, Hamid Algar'ın notları metnin sonuna eklenmiştir.

Bu eserin Türkçe'ye kazandırılmasında, başta sevgili eşim olmak üzere, katkıları olan herkese şükranlarımı sunmak isterim. Umarım eser, modern bir kültür ve ideoloji eşliğinde kendi dışındaki dünyayı dönüştürmek ve içermek amacıyla olan modern Batı kültür ve gerçekliğinin doğru kavranmasına ilişkin ufuk açıcı bir tartışmanın gündeme getirilmesinde küçük de olsa bir katkı sağlar.

Fatmanur Altun

Fatih, 28 Şubat 2000

GİRİŞ

Celal Ali Ahmed 1923'te ataları otuz kuşak öncesinden¹, Şia'nın beşinci İmamı Muhammed el-Bakır'a uzanan ve güçlü dinî geleneklerle kuşatılmış bir ailede dünyaya geldi. Celal'in babası Şeyh Ahmed bir alimdi. Büyük ağabeyi Muhammed Taki, iki kayınbiraderi ve bir kuzeni de din adamları sınıfına dahildi.² Bunun dışında, meşhur Ayetullah Mahmud Talegani (ö. 1979) Celal için babacan bir amcaydı ve Celal onunla ara sıra kurduğu fakat önemseydiği bağlantısını hayatı boyunca muhafaza etti.

Aile, köken itibarıyla Kuzey İran'da Mazanderan'a sınır teşkil eden Talikan bölgesindeki Aurazen köyünden gelmektedir. Zamanı geldiğinde Celal köylülerin kalkınması için aktif olarak çalışmak ve ilk antropolojik monografilerini köylüler arasında yapmak için buraya gidecekti. Celal'in çocukluğu, babasının yerel bir camide imamlık yaptığı Tahran'ın güneyindeki Pachinar bölgesinde geçti. Aile, Rıza Şah'ın Adalet Bakanı Ali Akbar Davar'ın din adamlarını noterlik görevinden ve bu görevden elde edilen gelirden mahrum bıraktığı 1932 yılına dek görece bir refah içindeydi. Bu tarihten sonra Celal'in ilkokuldan sonra eğitimine devam etmemesine ve çalışmasına, böylece, hem ailenin gelirine katkıda bulunmasına ve hem de babasının izinden giderek din ilimleri tahsil edeceği gün için para biriktirmesine karar verildi. Fakat onun amaçları ve tercihleri oldukça farklıydı. Bir yandan saatçi ve elektrikçi olarak çalışırken diğer yandan Tahran'daki Daru'l-Fünun'da gece derslerine devam etti ve lise³ diplomasını 1943'te aldı. Bir yıl sonra İran'ın en güçlü, Marksist organizasyonu olan Tudeh Partisi'ne katılarak, dinden ciddi bir kopuş yaşadı.⁴

Babasının kuru ve hayal gücünden yoksun dindarlığının onun dinden kopuşunun sorumlusu olduğu ve bu nedenle "gerçek İslâm"la

erken bir dönemde tanışmadığı için entelektüel kariyerini oluşturan politik ve ideolojik gezintiler uğruna zaman harcamış olduğu söylenmektedir.⁵ Örneğin, Şeyh Ahmed, Celal'i zorla ve düzenli olarak Tahran'ın güneyindeki Şah Abdü'l-Azim türbesine Şiîlerin meşhur Kumeyl Duasını okumak üzere götürmek istediğini aktarır.⁶ Celal'in dul eşi, romancı Şimin Danişver ise nafile gece ibadetlerini bile düzenli bir biçimde yerine getiren, daha sonra İslâm'a düşman entelektüel ve politik akımların etkisi altında tedricen dinden uzaklaşan bu genç adama ilişkin daha farklı bir tablo çizer.⁷ Ali Ahmed'in kendi ifadesine göre; İslâm'dan kopuş sürecinde edebi menüsü, başta Şiî-karşıtı ve milliyetçi ideolog Ahmed Kasravi'nin yazıları olmak üzere, Tahran'daki düşük hayatı ve yoksulluğu anlatan Muhammed Mesud Dihati'nin çapraşık romanları ve Tudeh Partisi'nin benzer yayınlarından biri olan *Dünya*'dan oluşmaktaydı.⁸

Ali Ahmed, Tudeh Partisi'ndeki çalışmaların, başlangıcında; Tahran'ın Amiriya bölgesinde Encümen-i Islah adıyla Fransızca, Arapça ve belagat üzerine ücretsiz dersler verecek olan edebi bir birlik kurdu. Onun önerisiyle bu birliğin üyeleri Tudeh Partisi'ne katıldı. Ali Ahmed'in parti içindeki yükselişi çabuk oldu. Dört yıl içinde partinin Tahran merkez komitesi üyesi ve ulusal kongre delegesi oldu. *Merdum* ve *Rehber*'de verimli yazılar yazdı. 1946'da partinin yayınevi yöneticiliğine getirildi ve yayın hayatına henüz başlayacak yeni bir aylık dergi olan *Mahane-yi Merdum*'un yönetimi ona tevdi edildi.⁹

Ali Ahmed'in öğretmen olarak, daha önemlisi bir roman yazarı olarak kariyerinin başlaması savaş sonrası döneme rastladı. 1946'da Tahran'daki Öğretmen Okulu'ndan mezun oldu ve aralıklarla da olsa hayatının geri kalan kısmında öğretmenlik mesleğini yürüttü. Öğretmenlik tecrübeleri pek çok romana özellikle de *Müdür-i Medrese* (Okul Müdürü)'ye ilham kaynağı oldu ve İran eğitim sistemindeki eksiklikler, problemler onun sürekli ilgi alanlarından biri haline geldi. İlk hikâye denemelerinden oluşan ve ailesinin Güney Tahran'daki sosyal ve kültürel çevresi ile kendi geçmisini resmettiği eseri *Did ve Bazdid* (Karşılıklı Ziyaretler) 1945'de yayımlandı. Kitaptaki öykülerde, o günün tipik İranlı seküler aydınlarının yaptığı gibi, dinî adetler ve inançlar açık bir ironi ile tasvir ediliyor, din ile hurafenin aynı şeyler olduğu ima ediliyordu. Kitap bir ölçüde Ali Ahmed'in İslâm'dan ve babasından kopu-

şunun edebi ifadesiydi ve her ikisiyle de yeniden uzlaşmasına yıllar vardı.¹⁰

Did ve Bazdid'i 1947'de Tudeh Partisi basımevinde basılan ve sosyalist realizm mantığı ile kaleme alınmış kısa öykülerden oluşan *Az Ranji ki Mibarim* (Sorunlarımızın Tanımı Üzerine) izledi. Fakat aynı yıl, Sovyetler Birliği'nin komünist ağırlıklı özerk Azerbaycan hükümetini İran ordusunun darbe girişiminden korumama kararını desteklemekte ısrar eden parti bir krizle karşı karşıya geldi. Tudeh'in Sovyetler Birliği'ne karşı bu denli itaatkar oluşunu eleştiren bir grup eylemci Halil Malikî'nin önderliğinde partiden ayrıldı. Celal Ali Ahmed de bunların arasındaydı.¹¹

Ali Ahmed'i Tudeh'ten ayrılmaya iten gerçek nedenler ne olursa olsun, olayda onun anî ve kalıcı bir yön değişimine duyduğu derin ihtiyacın izlerini görmemek imkânsızdır. Eşi de hiçbir kötü niyet taşımaksızın bu ihtiyacı *hadi-saju*'i (olayları ve hadiseleri araştırma) olarak adlandırmaktadır.¹² Ali Ahmed'in politik ve entelektüel bağlılıkları, yazılarına da yansıyan istikrarsız ve huzursuz bir yapıya sahipti. Bir düşünür olarak çoğunlukla sistemsiz ve üslupçu olarak dikkatsizdi. Fakat aynı zamanda yazılarının yanlış anlaşılmaya yer bırakmayacak gücü, içtenliği ve orijinallliği yine aynı kaynağa, yani kararlılığı tutarlı bir biçimde reddedişine, işaret eder.

Ali Ahmed Tudeh Partisi'nden ayrıldıktan sonra Halil Malikî ile ilişkisini sürdürdü, fakat enerjisini politik faaliyetlerden çok edebiyata hasretti. Modern Fransız edebiyatından birçok çeviri yaptı. (Çalışmalarında Avrupa kaynaklı herhangi bir etki kadar modern Fransız yazarlarının da etkisi görülür.) Kısa hikâyelerini topladığı ve *Did ve Bazdid* gibi din karşıtı öğeler içeren *Seh Tar* (Sitar)'i yazdı. Şimin Danişver ile de edebiyat arkadaşlığının yanı sıra bir evlilik bağı kurdu.

Dr. Musaddık'ın İran'ın petrol endüstrisinin ulusallaştırılması kampanyasının başlaması ile tekrar aktif politikaya döndü. Halil Malikî ile Tudeh Partisi'nden ayrılan grup, mecliste Musaddık'ı destekleyen partilerden biri olan Muzaffer Bakai'nin Hizb-i Zehmetkeşan (Emekçi Partisi)'i ile bir ittifak içine girdi. 1941-1952 arası dönemde İran siyasetinde yaşanmış pek çok ittifak gibi Malikî ile Bakai arasındaki ittifak da kısa süreliydi. 1952'nin ortalarında Bakai desteğini Musaddık'tan

çekmeye karar verdi ve Malikî buna karşı çıkararak Bakai ile olan anlaşmasını feshetti.

Malikî ne Stalinist ne de sosyal demokrat fakat Sosyalist yönelimli olan yeni bir parti kurdu. Parti *Niru-yi Sivvum* (Üçüncü Kuvvet) adıyla tanınmaktadır. Ali Ahmed, partinin merkez binası olarak kullanılacak bir binanın onarımından, parti yayınları için *İlm ve Zindagi* (Bilim ve Hayat), *Niru-yi Sivvum* gibi makaleler yazmaya kadar partiye pek çok değişik alanda hizmet etti. Fakat bu örgütteki misafirliği de uzun sürmedi. Ali Ahmed, 1953'te Amerikancı-Kralcı darbe ile Musaddık'ın düşürülüp tahta kaçak Şah'ın getirilmesinden kısa bir süre önce arkadaşı Nısir Vusukî'nin partiden atılması ve liderlerinin sahtekarca yöntemlerini farketmesi üzerine *Niru-yi Sivvum*'dan da ayrıldı.¹³

Ağustos 1953 darbesi ile yaratılan ortamda organize bir siyasî faaliyet içine girmek hemen hemen imkânsızdı. Ali Ahmed bölünmemiş bir enerji ile edebi faaliyetlerine geri döndü. Tudeh Partisi ve onun destekçisi olan Sovyetler Birliği'nin başarısızlıklarını ortaya koyan bir girişim olarak Gide'in *Retour de l' URSS*'sini çevirdi ve bir diğer toplumsal eleştiri romanı olan *Zani Ziyadi* (Lüzumsuz Kadın)'yi yazdı. Bunların yanı sıra modernist Fransız şiiri (Nima Yushij Okulu) ile ilgilenmeye ve resimle amatörce uğraşmaya başladı.¹⁴ Entelektüel gelişimi ve kişisel kimliği için değilse de millî köklerini bulmak adına giriştiği yeni uğraş alanlarından biri de antropolojik araştırmalardı. Bunun için atalarının köyü Aurazan'a gitti. İnsanlara ve adetlerine ilişkin izlenimlerini bir monografide topladı (*Aurazan 1954*). *Aurazan*'ı dört yıl sonra kuzey-batı İran'da, Takistan yakınlarındaki köylerle ilgili olan *Tatnişinha-yi Buluk-i Zahra* ve Basra Körfezi'ndeki Harg adasıyla ilgili bir monografi olan *Cezire-yi Harg* izledi.

Bu çalışmaların ortaya çıkmasıyla Ali Ahmed bir seri antropolojik monografiyi yayıma hazırlamak üzere Tahran Üniversitesi Sosyal Araştırma Enstitüsü'nden davet aldı. Ali Ahmed daveti kabul etti ve yönetiminde, aralarında meslektaşı Gulam Hüseyin Saidi'nin bir Azerbaycan köyü üzerine yazdığı *İlkhchi*'nin de bulunduğu beş kitap çıktı. Ali Ahmed'in hem kendi antropolojik anlayışı ile onu destekleyen enstitünün anlayışının farklı oluşu, hem de doğuştan getirdiği *hadisaju'i* yüzünden projeye olan ilgisi uzun sürmedi. "Onların, monografileri Batı'ya sunulması gereken şeylermiş gibi hazırladıklarını ve bu yüzden

kaçınılmaz olarak Batılı kriterlere göre yazdıklarını gördüm. Ben bu iş için uygun değildim. Benim amaçladığımsa; kendimize ve değerlerimize uygun olarak, doğal çevremizin yeni evrimine ilişkin, taze bir bilgi birikimi oluşturmaktı.”¹⁵

Bu yeni evrim, “İran’ın geleneksel sosyal yapısı ile, gelişme ve ilerleme adı altında ülkemizi sömürge haline getirmeye, daha doğrusu politik ve ekonomik getirileri itibarıyla Avrupa ve Amerika’ya tabi kılmaya çalışan ülkeler arasındaki köklü ihtilafın ortaya çıkmasına neden oldu.”¹⁶ Ali Ahmed, Batılılaşma hastalığını (*garbzedegi*) keşfetmişti. Bu keşif ona en bilinen ve en etkin kitabı için bir isim ve fikir vermekle kalmadı, aynı zamanda kendi ifadesiyle entelektüel hayatında bir “dönüm noktası” oldu.¹⁷ Bu değişiklik söz konusu zamana dek geçirdiği politik değişimlerden farklı olarak, onu İranlı aydınların sözde bütünlüğünden ayıran köklü bir yönelim içerdiği için, hemen hemen yirmi yıl önce Tudeh Partisine katılmasından bu yana yaşadığı en önemli gelişmeydi. Göreceğimiz gibi; *Batılılaşma Hastalığı’nın* basit bir “İslâm’a dönüş” olduğu ve Ali Ahmed’in nihai entelektüel amacının hareket noktası ile bütünüyle özdeş olmadığı söylenemez. Fakat *Batılılaşma Hastalığı’nın* yayımlanmasından sonra Ali Ahmed’in hemen hemen bütün yazılarında, Batı ve İslâm dünyası arasındaki tarihsel ve modern uyumsuzluğa ilişkin bir farkındalık ve İran’ın yani Şii İslâm’ın kalbinin kültürel otantikliği ve özerkliğine vurgu ile Batılılaşma hastalığını taşıyan meslektaşlarına karşı eleştirel bir duruş hakim oldu.

Batılılaşma Hastalığı’nın bir kısmı aylık bir dergide yayımlandı, fakat sansür devamını engellemek üzere devreye girdi ve Ali Ahmed yeni bir zorunlu sessizlik dönemine adım attı. Ancak bu dönemi verimli bir biçimde geçirebilmek için bir seri kapsamlı dış gezi üstlendi. 1963’ün başlarında Eğitim Bakanlığı adına ders kitabı basımı için araştırma yapmak üzere Avrupa’ya, 1964’te Yedinci Uluslararası Antropoloji Kongresi’ne katılmak üzere Sovyetler Birliği’ne ve 1965’te Harvard Üniversitesi’nin bir daveti üzerine Birleşik Devletler’e gitti. Ali Ahmed’in yurtdışı gezilerinin en önemlisi ise 1964 yılında hacc vazifesini ifa etmek üzere Hicaz’a yaptığı yolculuktu. Bu gezi iki yıl sonra *Kassî der Mikat* adıyla İslâm’a yöneliminde ileri bir aşamayı imledi.¹⁸

Ali Ahmed ömrünün kalan yıllarında diğer iki önemli çalışmasını tamamladı. Bunlar 1967'de basılan ve bir taşra öğretmenin bakiş açısından, sözde Toprak Reformunun İran kırsalında yarattığı bozulmayı tasvir eden *Nefrin-i Zemin* (Toprağın Laneti) ve *Der Hizmeti ve Hıyaneti Ruşenfikren* (Hizmette ve Hıyanette Aydın)'dır. Bu kitap, özellikle aydının sosyal rolü sorunu üzerine *Batılılaşma Hastalığı*'nda yüzeysel ve izlenimci bir biçimde ele aldığı sorunların daha dikkatli ve detaylı bir tetkikiydi. Kitap sağlığında basılmamış olsa da, yazar, çalışmalarının birbirini izleyen üç taslağını arkadaşları arasında dolaştırdı ve çalışmasının geliştirilmesinde onların yorumlarını ve eleştirilerini de hesaba kattı. Çalışmanın yazarın ölümünün ardından, devrim esnasında basılması ise yerinde bir anma oldu. Hayatını sürekli bir değişim ve keşfe adanmış birinin son sözü, İran'da nihayet gerçekleşen bin yılın en büyük değişimine iştirak edilebilir bir teşekkür haline geldi.

Celal Ali Ahmed, zorlu mücadele yıllarının ardından zayıf düşerek 9 Eylül 1969'da Gilan'daki bir köyde öldü. Tahran'ın güneyinde Rey şehrinde Firuzabadi Camii'nin yakınlarına defnedildi.¹⁹

* * *

Batılılaşma Hastalığı'nı okurken, yazarının ne bir tarihçi ne de bir ideolog olduğu hususu akıldan çıkarılmamalıdır. O yirmi yıllık bir düşünce ve tecrübe birikiminin ardından kendi toplumuna ilişkin çok önemli ve köklü bir gerçeği, yani Batı'ya korkunç bir boyun eğişin yaşandığını keşfeden ve bu keşfi diğerleriyle paylaşmakta acelesi olan biriydi. Dikkatli tarihsel araştırmalarla meşgul olmak için ne zamanı ne de sabrı vardı. Hatta kitabın bazı bölümlerinde okurlarına ortaya koyduğu bir iddiayı destekleyecek delilleri gün yüzüne çıkarmalarını tembih etmektedir.²⁰ Sonuçlar çıkarma ve çözüm üretmeye gelince bu, Ali Ahmed'in, okurlarına yüklediği bir görevdir.²¹

Kitapta, Ali Ahmed'in Batılılaşma hastalığının tarihsel köklerini analiz ettiği bölümler pek çok hata ile doludur ve bu hatalar kimi zaman iddiasını çürütmeye yetecek kadar önemli hatalardır.²² Ali Ahmed'in tarihçi olarak yetersizliğine rağmen, tezini ispatlamak için topladığı tarihsel delillerin, zamanında İran'da bir yenilik olduğu hatırlanmaya değerdir. Çünkü o dönemde tarih yazıcılığı geniş manada geçmişin yüceltilmesinden daha yüksek bir amaca hizmet etmiyordu ve tarih,

ayrıntıların kaydedilmesi ya da Pehlevilerin hayırlı yönetimlerinde ne gibi ilerlemeler kaydedildiğinin gösterilmesinden başka bir şey değildi. Tarihle hatta uzak tarihle günümüz gerçekliği arasında Ali Ahmed'in yaptığı gibi bir bağlantı kurmak bir yenilik ve dikkate değer bir başarıydı.

Ali Ahmed, *Batılılaşma Hastalığı*'nda özellikle 8, 9 ve 10. bölümlerde işlediği tezleri çok iyi temellendirmiştir. Bu bölümlerde çözümleme gücünün doruğundadır. Devrim öncesi, Batıcı İran elitini konu ettiği enfes psikolojik hikâyesi hem bir romancının hem de sosyal davranışı dikkatle takip eden bir gözlemcinin yeteneklerini birleştirir.

Hayatı boyunca yakından ilgilendiği bir alan olarak eğitimle ilgili görüşleri, İran toplumundaki kopuklukları tasviri, Batı'nın İran'ı kendine bağlı bir eyalet haline getirme çabasını türlü türlü yollarla göstermeye çalışması, Şah, ordu ve meclisten oluşan ulusal hükümet ile "gizli din hükümeti" arasındaki iki başlılık üzerine yorumlarının hepsi de Ali Ahmed'in, çağdaşları arasında sorunun temelini kavrayabilme yeteneği ile, elde ettiği biricik yere işaret eder.

Ali Ahmed'in tanımlamalarının ve analizlerinin pek çoğu, elbette İran'a özgü değildir. Ali Ahmed, her ne kadar sorunun İslâm ve Batı arasındaki karşıtlık olduğunu düşünse de bunlar Asya ve Afrika'da emperyalizmden etkilenen hemen hemen her yer için geçerlidir. Dolayısıyla *Batılılaşma Hastalığı* emperyalizmin diğer kurbanlarının, kendi kendilerini kültürel olarak analiz ettikleri diğer çalışmaları hatırlatır. Bunlar Frantz Fanon'un yazıları ve önemli bir Türkçe Kitap olan Mehmet Doğan'ın *Batılılaşma İhaneti*'dir. Bu kitap ilk baskısının yapıldığı 1975 yılından bu yana beş baskı yapmış fakat ne yazık ki Türkiye dışında fazla tanınamamıştır. *Batılılaşma Hastalığı*'nın bazı tezleri, Edward Said'in *Orientalism* (1978)'de ortaya koyduğu görüşlerini şaşırtıcı bir biçimde öngörür. Bu görüşler; oryantalist bilim ile emperyalist politikalar arasında genelde görünmeyen fakat önemli olan bağlantılar, oryantalizmin anlamsız kendi üzerine ihtisaslaşma talebi ve Müslüman Doğu'yu aşağı, durağan ve üstün varlıkların pasif bir analiz konusu olarak gören oryantalist bakış açısı ile ilgilidir. *Batılılaşma Hastalığı* ile *Orientalism*'in buluştuğu yer *İslâm Ansiklopedisi*'dir.

Batılılaşma Hastalığı'nın başlıca problemi, modern İran'da Batılılaşmanın entelektüel akımlara ne derece örneklik teşkil ettiği ve onla-

rı ne derece etkilediğidir. Ali Ahmed'in sunuşta, kitabın yıllarca bir "tartışma objesinden çok bir dedikodu objesi" olduğunu söylediği kısım doğru olabilir. Fakat muhtemelen kitabın en kalıcı ve aşikâr mirası, Farsça'nın günlük kullanımına değiştirilemez bir biçimde yerleşen adı oldu. Ali Ahmed'in de kabul ettiği gibi, kelime ilk kez Ahmed Ferdid tarafından kullanılmış olmasına rağmen, belki de bu kitap olmasaydı, karanlıklar içinde yok olup gidecekti. Ayrıca kelimenin ötesinde kitapta ilk kez Ali Ahmed tarafından gündeme getirilen ve sonraki yıllarda, ulusal kimliğin ve tarihin yeni bir gözle okunmasının bütün aşamalarında artan bir ısrarla başvurulana pek çok tema mevcuttur.

Örneğin; Ali Ahmed, Safavi Hanedanı'nı ve politikaları Sünnîlerin boğazlanmasına ve Avrupa'daki Hristiyan güçlerle suç ortaklığına dayanan Safavileri İslâmî dayanışmaya karşı duran hainler resmeden Şîîliğe İran'ın bağlılığını eleştirel bir gözle yeniden okumaya başladı.²³ Safaviler dönemindeki Mir Damad ve Molla Muhammed Bakır Meclisi gibi din adamlarına gelince, onlar geniş bilgilerinin yüceltilmesinden çok saraya olan bağlılıklarından dolayı suçlanmaya daha değer gözüktüler.²⁴ Safavilerin bu şekilde gözden düşürülmesi, Avrupa saldırısı ile yüzleşen İslâmî gücün ileri karakolu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel rolü üzerine mütereddit ve çekingen bir tavırla olsa da bazı değerlendirmelere yol açtı. Safavi mirasının mezhep ayrımcılığının üstesinden geldiği, aktif bir rol oynadığı hatta İslâm dünyasına liderlik ettiği yönünde tarihsel perspektifte meydana gelen değişim *Batılılaşma Hastalığı*'nın basılmasından bu yana hızla yaygınlaştı ve şimdi denebilir ki İslâm Devrimi'nin zafer merasiminden sonra bu anlayış standartlaştı.

Daha yakın tarihe gelindiğinde, Ali Ahmed 1905-1909 Meşrutiyet Devrimini eleştirel bir biçimde değerlendiren ve Batı tarzı meşrutiyet karşıtlarının önderi olan Şeyh Fazlullah Nuri'nin öldürülmesine yas tutan aydınlar sınıfının belki de ilk üyesiydi.²⁵ Nuri, uzun zaman İranlı Meşrutiyet Devrimi tarihçilerinin korkulu rüyası oldu fakat *Batılılaşma Hastalığı*'nda adından lehte söz ettirmesiyle birlikte, kendisi için Devrimden sonra tamamlanan bir iade-i itibar süreci başladı.

Batılılaşma Hastalığı'nın bir diğer önemli etkisi de Ali Ahmed'in yaşadığı İran'daki bölünmüş acı ve istismarın global bağlamda zulme

uğrayanların —mustazafin— dayanışmasını göstermesi oldu ve bu durum Devrimin başlıca ideolojik sloganlarından biri haline geldi.

Bütün bu yönlerden bakıldığında Ali Ahmed karşımıza eğitimci, yazar, sosyolog ve ideolog Ali Şeriati (1933-1977)'nin müjdecisi olarak çıkar. Öyle ki Şeriati ona diğer İranlı edebiyatçıların herhangi birinden daha fazla benzer. Bilindiği üzere ikisi 1968'de en az iki kez görüşmüşler ve birbirlerine karşı çok büyük bir sempati duymuşlardır. İlk görüşme Tahran'ın kuzeyindeki Tajrish'de gerçekleşmiştir. Şeriati, Ali Ahmed'e Paris'te Fanon ile geçen günleri anlatmış, Ali Ahmed de ona *Der Hizmeti ve Hıyaneti Ruşenfikren* ile ilgili çalışmalarını anlatmıştır.²⁶ Diğer görüşme Meşhed'de gerçekleşmiş, iki adam İranlı aydınların Batılılaşma sonucu tuzağa düşmelerini ve yabancılaşmalarını tartışmışlardır. Sonrasında Ali Ahmed şöyle yazar: "Bu meselelerle ilgili aynı şeyleri düşündüğümüz için mutluyum."²⁷ Ali Şeriati, Ali Ahmed tarafından sathi hatta izlenimci bir biçimde tartışılan kültürel özgürlük, kendini topluma adayan aydının rolü, geleneksel toplumlarda makinelerin doğurduğu problemler gibi temaları daha ayrıntılı bir biçimde inceleyerek bir seri konferansın ve kitabın konusu haline getirmiştir.²⁸

Fakat bu iki kişi arasında benzerliklerin yanı sıra önemli farklılıklar da mevcuttu. Bunlardan ilki Şeriati'nin Ali Ahmed'den daha etkili oluşuydu. Bunun sebebi de hiç şüphesiz 1970'lerin başlarında İran'da entelektüel iklimin olgunlaşmış olması ve eleştirel fikirlerin daha kolay kabul görmesidir. Şeriati'nin daha büyük ilgi toplayışını açıklarken gündeme gelen önemli bir nokta da onun öncelikle bir öğretmen hatta bir hatip olması, yazarlığının ikinci planda olmasıdır. Halbuki, Ali Ahmed bütünüyle bir kalem adamıydı. Okuryazarlığın sınırlı olduğu ve çağdaş edebiyatın, popüler tad ve ilgilere büyük oranda muhalif yol izlediği bir ülkede bir hatibin, bir edebiyatçıdan daha fazla ilgiye mazhar olması ise doğaldı.²⁹ Ali Ahmed'in hayatı bir seri uzun entelektüel ve ruhsal yolculukla imlenmiş olmasına rağmen, ikinci önemli farklılık ise Şeriati'nin İslâm'dan, onu tekrar keşfetme ihtiyacı ile yüzleşmesini gerektirecek bir kopuşu hiçbir zaman yaşamamış olmasıdır. Şeriati, elbette çalışmalarını Paris'te sürdürdüğü sıralarda Avrupalı kavramların ve ideolojilerin etkisi altında kalmıştır. Öğrendikleriyle kimi zaman makul, kimi zaman makul olmayan bir biçimde İslâm'ı

anlamaya ve yorumlamaya çalışmıştır. İran'a dönüşünde de oluşturduğu sistemini dindar bir toplumun içinde oldukça tartışmalı bir biçimde formüle etmiştir. Fakat kişisel ve ulusal bir yönelim olarak İslâm'a bakışını hiçbir zaman kaybetmemiştir. Ali Ahmed'in durumu ise oldukça farklıdır. O sadece gençliğinde İslâm'la bağıni koparmakla kalmamış, aynı zamanda *Batılılaşma Hastalığı'nın* yazılışından sonra, ki, İslâm'ı yeniden keşfetme duyusu dikkatli bir izaha gereksinim duymuştur. Bu da kesinlikle önceden günahkar fakat şimdi pişman olan birinin geri dönüşünün işareti değildir.

Batılılaşma Hastalığı'nda İslâm bir esas ve İran'a ait olan medeniyet dairesinin tanımlayıcı vasfı olarak sunulmakta ve İslâm'ın Batı ile bin yılı aşkın bir süredir mücadele içinde olduğu belirtilmektedir. Bu temel karşıtlık bağlamında İslâm Batılılaşmanın tasallutuna karşı en üst düzeyde bir savunma mekanizması olarak görülür. Şüphesiz böyle bir bakış İranlı Müslümanların kendi kendileriyle övünmeleridir. Fakat Ali Ahmed'in İslâm'ın kaynakları hakkında dikkat çektiği noktalar müminlerinkilerle neredeyse hiç benzeşmiyordu. Kaldı ki müminler, Ali Ahmed'in sonuçları onlarinkinden oldukça farklı olmasına rağmen, Batılı bilim adamları tarafından ortaya konmuş analizlerin yaygınlaşmış halinden başka bir şeye sahip değillerdi. Ali Ahmed, İslâm'ın "Mani ve Mazdek davetine" ya da "Suriye ve Fırat bölgesinde yaşayan kent nüfusunun ihtiyaçları üzerine temellenen yeni bir çağrıya" geç kalmış bir cevap olduğunu, Peygamber'in böyle bir daveti incelikle ortaya koyabilmesinin ise Suriye'de keşişlerle karşılaşmasının bir sonucu olduğunu ima eder. Yine Ali Ahmed, Peygamber'in İranlı yoldaşı olan Selman Farisi'nin İslamiyet'in ortaya çıkışında, astrolog Magi'nin Hristiyanlığın ortaya çıkışındaki hayatî rolü gibi bir rol oynadığını iddia eder ve bununla övünür. Bu iddialar açık bir biçimde milliyetçi yansımalarıdır. Bunun gibi "İslamiyet'in, Arapları ıllıklığından ve cahiliyyeden sonra ancak Fırat ve Dicle arasındaki yerleşik bölgeye geldikten sonra İslamiyet olduğu" iddiası da bizi kaçınılmaz olarak Peygamber zamanındaki İslamiyet'in Arap cahiliyyesinin kılık değıştirmiş biçiminden başka bir şey olmadığı, onun bir medeniyete ve dünya dinine dönüşmesinin ancak İran etkisi ile münbitleşmiş topraklara ulaştığından mümkün olduğu sonucuna götürür.³⁰

Temelde bir sosyo-tarihsel eleştiri olan *Batılılaşma Hastalığı*'nda kişisel inancın yeniden kazanılmasının izlerini aramak belki de hata olur. Bununla beraber, her inanmış Müslümanın hayatında kilit bir tecrübe olan hacı anlatması hasebiyle *Kassi der Mikat* daha farklıdır. Celal Ali Ahmed inanç ve kişisel pratikler açısından İslâmiyet'e bir dönüşü tecrübe etmiş olsaydı, bu kitapta onun kesin bir ispatı olurdu. Fakat böyle bir ispatın bütünüyle olmadığı söylenemez. Örneğin, Medine'de Peygamber'in türbesini ziyaret ettiğinde çok derinden etkilenmiş ve şöyle yazmıştır: "Sabahleyin, 'barış ve esenlik peygamberin üzerine olsun' dediğimde, aniden etkilendim. Parmaklıklar doğrudan önümden geçerek türbeyi çevreliyordu. Türbeyi tavaf eden insanlar gördüm. Ağladım ve orayı terkettim."³¹ Fakat böyle bölümlere *Kassi der Mikat*'ta nadir rastlanır ve Ali Ahmed'in Peygamber'in camisinden, ondan korkmuşçasına kaçması dinî duyarlılığının artışının bir işareti olabilir. *Kassi der Mikat*'ın pek çok bölümü yazarın, roman çalışmalarında karakterize ettiği insanî ve maddî çevrenin ayrıntılarını göstermek için giriştiği çabanın bir benzeri ile imlenmiştir. Celal Ali Ahmed'in bıraktığı izlenim çok titiz ve genellikle hacca coşkuyla katılmayan sempatik bir gözlemcinin ve kendi deneyimine karşın arkadaşlarının eksiklikleri yüzünden çılgına dönmüş birinin görüntüsüdür.

Bununla beraber garip olan İran edebiyat camiasının bir üyesinin hacca gitmeyi uygun bulmuş olmasıdır. Bu yönüyle *Kassi der Mikat*, Ali Ahmed'in İslâmî hüviyetini tamamlama noktasında girmesi gereken patikaya doğru attığı bir adımın vesikası olarak kabul edilebilir. Ali Ahmed hayatının son yılları boyunca, amcası Ayetullah Talegani ile birlikte Şimiran'daki Himmat Camii'nde Kur'an düşüncüsü ve tefsiri üzerine bazı derslere katılmıştır. Bu konuyla ilgilenmesine neden olan amcası şöyle der: "Celal hayatının sonuna doğru çok iyiydi ve İslâmî geleneklerle ilgilenmeye başlamıştı."³² Fakat böyle bir sürecin devam etmekte olduğunu farzetmekte haklıysak, sosyo-kültürel bir kaynak olduğu kadar kişisel bir inanç olarak da geniş manada Ali Ahmed'in İslâmiyet'e dönüş sürecinin hiçbir zaman tamamlanmadığını da ifade etmemiz gerekir. Şimin Danişver'den iktibasen; Celal Ali Ahmed'in insanlar üzerinde bıraktığı son izlenimin "dine ve Kayıp İmam inancına, gerek ulusal kimliği koruma anlamında gerekse insan onuruna,

mağfirete, adalete, hak ve erdeme götüren bir yol anlamında, görece bir dönüş yaşadığı söylenebilir.³³

Ali Ahmed'in "İslâm'a dönüşündeki belirsizliklere rağmen, İslâm Devrimi'nden sonra onun bir ölçüde bu hareketin habercisi olduğu iddia edilmiştir.³⁴ Pek çok seküler aydının hiç değilse hareketin belli aşamalarında bazı İslâmî kısıtlamalar altında kendilerini ifade ettikleri ve İslâm Cumhuriyeti'nin, ürettiği kültür politikaları vasıtasıyla, Batıcılığın bütün biçimlerini ortadan kaldırmayı hedeflemiş olduğu tezi kabul edilebilir. Bu açıdan farkedilebilir bir mütalâa da, kendisinden zuhur eden yeni düzenin yönetiminde rol oynayan *ulemaya* ilişkin Ali Ahmed'in net bir tavrı olduğu mütalâasıdır.

Ali Ahmed, İran edebiyat camiasında, İran hükümeti ile "gizli din hükümeti" arasındaki mücadeleden yeni ve keskin bir aşamanın başlangıcı olarak 15 Hordat 1342/6 Haziran 1963 isyanını muhtemelen doğru bir biçimde algılayabilen tek kişiydi.³⁵ Hatta olaylardan sonra İmam Humeyni'yi ziyarete gitmiş ve onun üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır.³⁶ Ali Ahmed, ekleri arasında İmam'ın Birleşik Devletlere verilen ayrıcalıklı hakları lanetleyen 27 Ekim 1964'teki tarihî konuşmasının tam metni bulunan son önemli çalışması *Der Hizmeti ve Hıyaneti Ruşenfikren*'de İmam'dan övgüyle söz eder.³⁷ Fakat Ali Ahmed'in ulema tarafından yol gösterilen ve yönetilen bir devrimi önceden gördüğüne ya da desteklediğine ilişkin herhangi bir açık işaret yoktur. Aslında onun böyle bir olasılığı hesaba katarken ki başarısızlığı, İran edebiyat camiasını karakterize eden, halk yığınlarından kopuşunun devam edegelen bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Ali Ahmed ulema ile devlet arasında 15 Hordad ile başlayan ve şiddeti giderek artan mücadeleye ilişkin yeni döneme dikkat çekerken, mücadelenin sonucunun ortaya konmasında aydınların tercihlerinin belirleyici olacağını iddia etmiştir.³⁸ Ali Ahmed *Batılılaşma Hastalığı*'nda, ulemanın bağnazlığı ve şekilciliği ile ilgili eleştirilerinde ölçülü değildir. Aynı şekilde, o, *Der Hizmeti ve Hıyaneti Ruşenfikren*'de ulemayı dinî geleceğe (Sünnet) bağlılığından dolayı eleştirir. Bu da, Ali Ahmed'in geçmişle zayıflatıcı ve dışarıda bırakıcı bir biçimde ilişkiye girdiğini gösterir.³⁹ Yine aynı çalışmada, onun İslâm Hukukuna ilişkin geniş külliyatı şekillendiren tarihsel şartların, uzun zaman önce ortadan kalktığını, kabul ettiği görülür.⁴⁰ Bu bağlamda, bugünün İran'ında görülen İslâm

Hukukunun kurumsallaştırılması, Ali Ahmed'in hemen hemen hiç onayını kazanmayacaktı.

Ali Ahmed'in İslâm Cumhuriyeti'ni nasıl değerlendireceği sorusu, önemsenmesi kaçınılmaz olmasına rağmen, son tahlilde, elbette cevapsızdır. Yakınlarından bugüne kadar hayatta kalmış olanlar değişik tutumlar almışlardır. Dul eşi, Şimin Danişver, Haziran 1981 tarihli ve İran edebiyat camiasının pek çok ünlü ismi tarafından imzalanan mektubunda İslâm Cumhuriyeti'nde kültürel ve entelektüel özgürlüğün olmayışını protesto etmiştir.⁴¹ Bunun aksine, kardeşlerinden biri olan Şems Ali Ahmed yeni düzeni heyecanla karşılamış, basında ve Kültürel Devrim Konseyi'nde çeşitli görevler almıştır. Şems Ali Ahmed, ayrıca, Celal Ali Ahmed'in, İslâm Cumhuriyeti'ni görecektir kadar yaşasaydı, onun için olumlu bir çabaya kendisini adayacağını iddia etmiştir.⁴²

Özet olarak, *Batılılaşma Hastalığı*, devrimi meydana getiren tarihsel güçlerle uyum içinde ve devrimci düşünceye öncülük eden önemli bir çalışma olarak sunulamaz. Bununla beraber, hayatını ülkesinin insanı üzerine kaygılı, vefalı ve yürekten bir düşünüşe adanmış, İranlı aydınların yeniden yönelimine kısmen katkıda bulunmuş birinin, İran toplumunun başlıca hastalığına ilişkin isabetli bir teşhisinin vesikası olarak, kitabın devamlı bir ilgiye lâyık olduğu yönündeki mütevazı iddia gerçekçidir.

Hamid Algar
22 Aralık 1982

NOTLAR

- 1 Tam şecere, Celal Ali Ahmed, *Aurazan*, Tahran 1954, s. 15’de verilmektedir.
- 2 Celal Ali Ahmed “Meselen Şerh-i Ahvalat”, *Yek Chah au Dau Chala*, Tahran, tarihsiz, s. 47.
- 3 Talegani’nin 4 Eylül 1979’da *Kayhan*’a verdiği *Az Azadi ta Shahadat*, Tahran, 1979, s. 291’de basılan beyanatına bakınız.
- 4 “Meselen Şerh-i Ahvalat”, s. 48.
- 5 Örneğin, Kasım Ali Firasat’in *Cumhuri-yi İslâmî*, 12 Ekim 1980, s. 11’deki hatırat şeklindeki makalesine bakınız.
- 6 *Az Azadi ta Şahadat*, s. 291.
- 7 Şimin Danişver, *Endişe ve Hüner*’de “Şehver-i men Celal”, c. 4 (Eylül-Ekim 1964), s. 345.
- 8 “Meselen Şerh-i Ahvalat”, s. 50.
- 9 A.g.e., s. 49-50.
- 10 Celal Ali Ahmed’in babasıyla olan ilişkileri, Şimin Danişver’le evliliğinden dolayı gerginleşmişti. Çünkü eşi giyiminde İslâmî kriterlere uymuyordu. Bkz.: “Şehver-i men Celal”, s. 348.
- 11 “Meselen Şerh-i Ahvalat”, s. 50.
- 12 “Şehver-i men Celal”, s. 344.
- 13 “Meselen Şerh-i Ahvalat”, s. 51. Halil Meliki ile bu ayrılığa rağmen Ali Ahmed’in 1953’ten sonra *Niru-yi Sivvum*’un devamı olan ve *Cemiyet-i Sosyalist-ha-i Nizhat-i Millî* (Halkçı Sosyalist Hareket Birliği) olarak bilinen cemiyette bir süre daha faaliyette bulundu. Muhammed Mehdi’nin *Cumhuri-yi İslâmî*’de basılan hatırat tarzındaki makaleye bakınız, s. 8. Ali Ahmed’in Tudeh Partisi ve Halil Meliki ile olan ilişkisi hakkında tam açıklama için, *Der Hizmet-i ve Hıyanet-i Ruşenfikren*, Tahran, 1958, s. 332-378. Kendisinin 1340/1961’de basılan, görünüş itibarıyla tarihsel bir roman olan *Nun ve’l Kalem* adlı eseri “çağdaş sol hareketlerin başarısızlığı”nın nedenlerinin tahliline hasredilmiştir (“Meselen Şerh-i Ahvalat”, s. 54).

- 14 Nima Yushij'in Ali Ahmed'in ölümünden sonra yazdığı, Thomas A. Ricks tarafından *The Literary Review*, c. 18, no 1 (Güz, 1974), s. 115-128'de "Yaşlı Adam Bizim Gözlerimizdi" adıyla çevrilen, eseri *Arzyabi-yi Şitabzade*, Tebriz, 1965, s. 37-53'de yer alan "Pir-i Merd Çeşm-i Mabud"a bakınız.
- 15 "Meselen Şerh-i Ahvalat", s. 53.
- 16 A.g.e.
- 17 A.g.e., s. 53.
- 18 A.g.e., s. 53-54
- 19 Danişver, 1964'te, yani ölümünden beş sene önce, Celal Ali Ahmed'in olduğundan çok daha yaşlı görüldüğünü kaydeder ("Şehver-i men Celal", s. 345).
- 20 A.g.e., s. 61.
- 21 A.g.e., s. 79.
- 22 Bkz.: Bu kitabın sonundaki, 8., 19., 23., 26., 31., 42., 45., 46. ve 49. notlar.
- 23 A.g.e., s. 52.
- 24 A.g.e., s. 45.
- 25 A.g.e., s. 56-57.
- 26 Gulam Rıza İmamî'nin *Cumhuri-yi İslâmî*'de hatıra tarzında basılan makalesine bakınız.
- 27 *Der Hizmet-i ve Hiyanet-i Ruşenfikren*, s. 51-52. Aynı görüşme esnasında, Ali Ahmed Şeriatî'ye daha önce köylüler hakkında nasıl yanıldığını, biraz da gururla aktardı. Fakat, Ali Şeriatî'ye göre, Ali Ahmed'in meseleye karşılık veriş biçimi onun kitlelerle kurduğu kusurlu özdeşliğine işaret etmektedir ve bu nedenle Ali Şeriatî, ona serzenişte bulunmaktadır. Bkz.: Şeriatî, *İnsan ve İslâm*, Tahran, tarihsiz, s. 236-237.
- 28 Yukarıdakinden farklı olarak, bkz.: *Bazgest* (Mecmua-yi Asar, Tahran tarihsiz, 4), *Maşin der Esaret-i Maşinizm*, sayfa numarasız, tarihsiz ve *Risalet-i Ruşen-fikr barayî Sakhtan-i Camî'a*, sayfa numarasız, tarihsiz.
- 29 Ali Ahmed, *Arzyabi-yi Şitabzade*, s. 54-66'daki makalesi "Çend Nukta der bera-yi Mûşahhesat-i Külli-yi Edebiyat-ı Muasır" da İran'da çağdaş yazarın toplumdan izolasyonu sorununu işledi.
- 30 Ali Ahmed Araplar hakkında, *Batılılaşma Hastalığı*'ndan sonra ve Mekke'ye yolculuğunun arefesinde yazdığı, İsrail'e ilişkin bir eleştiri yazısı olan ve *Endişe ve Hüner*, c. 4, s. 380-386'da basılan çalışması "Vilayat-i İsrail"de de açıklandığı üzere, oldukça karışık hislere sahiptir.
- 31 *Khassi der Mikat*, Tahran, 1966, s. 74.

- ³² Talegani, *Az Azadi ta Shahadat*, s. 291. Ayrıca, Ebu'l Hasan Talegani'nin *Cumhuri-yi İslâmî*'de hatırat tarzında basılan Ek, s. 8'e bakınız.
- ³³ Danişver, *Grub-i Celal*, Tahran, 1982, s. 30.
- ³⁴ Örneğin, bu notlarda kaynak olarak başvurulmuş *Cumhuri-yi İslâmî*'ye hatıra tarzında basılmış ekin çoğu yerindeki sözle ifade edilmemiş imalara göre böyledir.
- ³⁵ A.g.e., s. 74.
- ³⁶ İmam'ın şöyle söylediği aktarılır: "Celal Ali Ahmed'i bir kez on beş dakikalığına gördüm. Hareketimizin ilk zamanlarındaydı. Karşımda oturan birini gördüm ve yakınımnda *Batılılaşma Hastalığı* kitabı duruyordu. O, "Bu saçmalığı nasıl buldun?" diye sorduğunda, o kişinin Ali Ahmed olduğunu anladım. Ne yazık ki onu bir daha hiç görmedim. Allah rahmetine eriştirsin.." *Cumhuri-yi İslâmî*'ye hatıra tarzında basılan ek, s. 10.
- ³⁷ *Der Hizmet ve Hıyaneti Ruşenfikren*, ek cilt, s. 1-17.
- ³⁸ A.g.e., 74.
- ³⁹ *Der Hizmet ve Hıyaneti Ruşenfikren*, s. 255-256.
- ⁴⁰ A.g.e., s. 257.
- ⁴¹ İngilizce metin için *New York Review of Books*, 11 Haziran 1981'e bakınız.
- ⁴² Şems Ali Ahmed'in *Hadis-i İnkılâp*, (Tahran, 1981) adıyla yayınlanan iki ciltlik makaleler ve hutbeler derlemesine ve *Cumhuri-yi İslâmî*'ye hatıra tarzında basılan ek, s. 6'daki Şems Ali Ahmed'le mülakata bakınız.

Okumak üzere olduğunuz çalışmanın ilk taslağı, 29 Kasım 1961-17 Ocak 1962 tarihleri arasında İran Eğitiminin Amacı başlığıyla gerçekleştirilen kongredeki pek çok oturumun, ikisinde sunulmak üzere hazırlanmış bir rapordur. Eğitim Bakanlığı, Ocak-şubat 1962’de kongrenin yeleri tarafından sunulan tebliğlerden oluşan bir derleme yayınladı. Fakat bunu basmayı ne istediler ne de basabilirlerdi. Kongrenin saygıdeğer üyelerinin raporumu dinlemeye katlanmış olmalarına rağmen, Eğitim Bakanlığından herhangi bir bölümün, raporu resmen basabileceği gün gelmedi.

Rapor basılmadı, fakat bazı nüshaları, onu gözden geçiren ve ge-lişimi için öneride bulunan arkadaşların eline geçti. Bunlar arasından, Alman Ernst Junger’in nihilizm üzerine yazdığı *ber die Linie* adlı çalışmasını görmemi ısrarla tavsiye eden Dr. Mahmud Human’a teşek-kr etmek isterim. Dr. Human’ın işaret ettiği gibi, ben ve Junger az ya da çok iki farklı bakış açısından, aynı konuyu araştırıyorduk. İki farklı dilde, aynı sorunu ele alıyorduk. Almanca bilmediğim için, Dr. Human’a güvendim ve onun cömertliğinden faydalandım. Onunla, üç ay günde üç saat ve haftada iki gün olmak üzere çalıştım. Böylece, o konuşarak, bense yazarak *ber die Linie*’yi çevirdik.

Bu süreçte, *ber die Linie*’nin ilk bölümü ile *Batılılaşma Hastalığı*’nın üçte birini içeren *Kitab-ı Mah* dergisi 1962’nin başlarında ıktı. Daha sonra *Batılılaşma Hastalığı*’nın söz konusu bölümleri yüzünden derginin yayımı durduruldu. *Batılılaşma Hastalığı*’nın getirileri azaldıktan sonra dergi *Kayhan-i Mah* adını aldı ve tek bir sayıyla son buldu.

Ben, *Batılılaşma Hastalığı*’nı ayrı bir çalışma olarak ve bin adet bastırarak kendi abamla Eylül-Ekim 1962’de yayımladım. Elinizdeki

çalışma, kitabın, bazı bölümlerinin çıkarılmasından, bazı bölümlerin eklenmesinden ve ifadelerin gözden geçirilmesinden önceki halidir.

Batılılaşma hastalığı kavramını, yukarıda adı geçen kongrenin katılımcılarından biri olan, saygıdeğer üstadım Ahmed Fardid'in sözlü ifadelerine borçluyum. Eğer konferansta, herhangi bir konuda fikir alışverişi olduysa bunlardan biri de hiç şüphesiz Fardid'le benim aramda olan ve her biri de yeniden değerlendirmeye değer olan pek çok fikrin değiş-tokuşuydu. Bu çalışmanın pervasızlığının, konuşması için, onu kısırtacağını umuyorum.

Şimdiki ikinci baskının şöyle bir macerası vardır: 1963'ün başları-na doğru tamamı bir kerede yazılan bu versiyon, ilkinden daha detaylıydı. Baskı sayısının fazla tutulmasını ve cep kitabı büyüklüğünde basılmasını tasarlamıştım. Fakat ne yazık ki, kitabın basımı, yayıncısı Bungah-i Cavid'in iflas etmesi nedeniyle durduruldu. Fakat insan bir işin peşini asla bırakmamalı. Bu yüzden Mart-Nisan 1964'te her şeyi yeni baştan yazdım ve orada yaşayan öğrenciler bastırır ümidiyle Avrupa'ya yolladım. Fakat bu olmadı ve kitap bildiğiniz gibi bütün ilaveleri ve düzeltmeleri ile yakamı bırakmamak üzere geri döndü. Artık, kitabı bir kez daha yeniden yazacak durumda değildim. Eğer yapsaydım, şimdi önünüzde başka bir çalışma olacaktı. Bu arada, birinci baskının ofset kopyaları el altından ve yazar izni olmaksızın basılmış olarak, birkaç kez Tahran'da, bir kez de California'da ortaya çıktı.¹ Allah'ın kullarının, onları satın almaya harcayacak, ne çok parası varmış! Ve yazarının elinden kitabını basma hakkını alan ve kardan başka hiçbir şeye aldırmandan onu basmaya ve pazarlamaya girişenlerin eline veren sansüre neler borçluyuz. Bütün bunların sonucunda bu bîçare kitabım, tartışmadan çok dedikodu malzemesi haline geldi ve ismi, içeriğinin eleştirilmesinden daha fazla zikredilir oldu. Bununla beraber, yazılarından öğüt aldığım ve eleştirilerinden bana haklı gelen noktaları mütalâa ettiğim birkaç eleştirmen, benim, bu küçük kitabın yansımaları içinde imana geldiğimin çok geç farkına vardılar. Bu düzensiz sayfaların, yazarının beklentilerinin aksine, şimdi, altı ya da yedi yıldan sonra hâlâ tartışmaya değer olduğuna inanmaya başladım. Onların sadece o günün sorunlarını işlediğini ve bir iki yıl içinde modalarının geçeceğine inanmıştım. Fakat bu illetin günden güne nasıl yayıldığını ve toplumun uzuvlarına hastalığın nasıl yerleştiğini görüyo-

ruz. İşte bu yüzden, bütün aceleci çıkarım ve yargılarına rağmen, kitabın yeniden basılmasına izin verdim. Eğer sunuştaki bu açık kalpliliğimi, metinde küstahlık izlerse, lütfen beni affediniz. Son olarak, bu çalışmanın çağımızın kötü niyetli iblislerinin ellerinde yozlaştırılmasına izin vermeyeceğinizi umuyorum.

Celal Ali Ahmed

HASTALIĞIN TEŞHİSİ

“Batılılaşma Hastalığı”nın verem benzeri bir hastalık olduğunu düşünüyorum.² Fakat belki de bu hastalık buğday biti istilasına daha çok benziyor. Onların buğdaya, içinden, nasıl saldırdıklarını gördünüz mü? Kepek dokunulmadan kalır, fakat bu sadece bir kabuktur. Tıpkı, ağacın üzerinde bırakılmış bir koza gibi. Her neyse, kendisinden çabucak etkilenebilecek bir çevrede yayılmaksızın, aniden ortaya çıkan bir hastalıktan söz ediyorum. Şimdi hastalığın teşhisine, nedenlerine ve eğer mümkünse tedavisine bir göz atalım.

Batılılaşma hastalığının, bir bütünün iki parçası denebilecek, iki kutbu ya da iki ucu vardır. Bir kutup Batı’dır ki; bunlar Avrupa, Sovyet Rusya, Kuzey Amerika gibi, makineleri kullanarak hammaddeleri meta olarak pazarlanabilecek, kompleks şekillere dönüştürebilen tüm gelişmiş ve endüstrileşmiş uluslardır. Bu hammaddeler sadece demir cevheri, petrol, hayvan bağırsağı, pamuk ya da kitre değildir. Aynı zamanda mitolojiler, dogmalar, müzik ve daha yüce dünyalardır. Diğer kutup ise; Asya, Afrika gibi Batı mallarını tüketen, geri kalmış, gelişmekte olan ya da endüstrileşmemiş uluslardır. Bununla beraber sözü geçen metaların hammaddeleri de gelişmekte olan ulusların topraklarından gelmektedir. Örneğin; petrol körfez kıyılarından, ke-nevir ve baharat Hindistan’dan, caz Afrika’dan, ipek ve esrar Çin’den, antropoloji Okyanusya’dan, sosyoloji Afrika’dan gelmektedir.³ Bu son ikisi aynı zamanda, Hristiyan saldırılarına kurban edilen Aztek ve İnka halklarının toprakları olan Lâtin Amerika’dan gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki her şey bir yerlerden gelmekte. Biz yani İranlılar ise, geri kalmış ve gelişmekte olan uluslar kategorisine dahiliz ve onlarla ortak noktalarımız farklılıklarımızdan daha fazla.

Bu iki kutbu ekonomi, politika, sosyoloji ya da psikoloji terimleriyle veya birer medeniyet olarak tanımlamak bu kitabın alanı dışın-

dadır. Bu bütünyle uzmanların işidir. Ben sadece, bu alanlardan genel kavramlar çıkaracağım. Burada söylemek istediğim; bana göre “Doğu”nun ve “Batı”nın artık coğrafi veya politik kavramlar olmadığıdır. Bir Avrupalı ya da Amerikalı için Batı; Avrupa ve Amerika’dır ve Doğu; SSCB, Çin ve Doğu Avrupa ülkeleridir. Fakat bence bunlar ekonomik kavramlardır. Batı doymuş ulusları, Doğu ise, aç ulusları içerir. Bana göre; Güney Afrika da Batı’nın birer parçasıdır ve pek çok Lâtin Amerika ülkesi de, dünyanın diğer tarafında olmalarına rağmen, Doğu’nun bir parçasıdır. Kişinin, üniversitenin sismografından depremle ilgili kesin bir bilgi elde etmesinin gerekliliğine rağmen, köylünün atı safkan olmamakla beraber, sismograf bir şey kaydetmeden önce açık arazinin emniyetine kendisini atacaktır. Bu satırların yazarı da en azından çoban köpeğinden daha keskin bir burun ve kartaldan daha iyi gözlerle, başkalarının gözlerini kapadıkları ve kendileri için bakıldığında hiçbir çıkar sağlamayan şeyler üzerine kafa yoracaktır.

Batılı uluslar genellikle yüksek ücretler, düşük ölüm oranı, düşük doğum oranı, iyi organize olmuş sosyal hizmetler, yeterli beslenme (her gün en az üç bin kalori), kişi başına yıllık 3.000 tûmenden⁴ fazla gelir ve Fransız Devrimi’nden kalma sözde bir demokrasi ile karakterize olurlar. İkinci gruptaki uluslar ise; düşük ücretler, yüksek ölüm oranı, yüksek doğum oranı, hiç olmayan ya da ücretli sosyal hizmetler, yetersiz beslenme (her gün en fazla bin kalori), 500 tûmen’den daha az yıllık gelir ve emperyalizmin ilk dalgasının mirası olan, var olmayan bir demokrasi anlayışı ile tanımlanırlar.

Şu açıktır ki; biz bu ikinci gruba yani aç uluslar grubuna dahiliz. Birinci grup; Josué de Castro’nun *The Geography of Hunger* (Açlığın Coğrafyası) (Boston, 1952)’ndaki tanımlamasına göre; bütün doymuş uluslardır. Tibor Mende’nin deyiimiyle bu iki grup arasında sadece bir boşluk değil, aynı zamanda günden güne derinleşen ve genişleyen bir uçurum vardır. Böylece; dünyada zenginlik ve fakirlik, güç ve güçsüzlük, bilgi ve cehalet, refah ve yıkım, medeniyet ve vahşet kutuplaşmıştır. Bir kutup doymuş uluslar yani ürünlerin imalatçısı ve ihracatçısı olan güçlü ve zengin uluslar tarafından tutulmuş, diğer kutup ise aç uluslara yani ithalatçı ve tüketici olan güçsüz ve fakir uluslara bırakılmıştır. İlerlemenin kalp atışları dünyanın yükselen tarafında duyulurken, dünyanın can çekişen tarafında nabız durma noktasındadır. Fark-

lilik sadece zaman ve uzam boyutunda ya da niteliksel değildir. İki farklı kutup arasındaki farklılık aynı zamanda nicelikselidir. Bir tarafta, ilerleme hızı dehşet verici bir biçimde büyüyen bir dünya, diğer tarafta, enerjisini yok yere sarfeden dağınık haldeki güçlerinin liderlik kanalını henüz bulamamış bir dünya vardır. Ve her ikisi de kendine has dinamiklere sahiptir.*

Şu halde dünyayı Doğu ve Batı ya da komünist, komünist olmayan diye iki ayrı bloğa ayıracağımız günler geride kalmıştır. Ve dünya devletlerinin pek çoğunun anayasaları yoluyla giriştikleri bu büyük hasır altı etme kampanyasına rağmen, iki bloğun tartışılmaz liderleri Birleşik Devletler ve Sovyet Rusya'nın Süveyş Kanalı ve Küba konusundaki pazarlıkları gösterdi ki bu iki kampın efendileri rahatça aynı masaya oturabiliyorlar. Aynı şey Nükleer henemelerin yasaklanması anlaşması ve diğer gelişmeler için de söylenebilir. Böylece çağımız, ülke içi sınıf mücadelelerinin ya da ulusal devrimlerin çağı olmadığı gibi, "izm"lerin ve ideolojilerin çatıştığı bir çağ da değildir. Kişi, işbirliği içindeki sömürgecilerin ve onları destekleyen hükümetlerin, karışıklıklar, hükümet darbeleri ya da Zanzibar'daki, Suriye'deki veyahut Uruguay'daki isyanlarla gizlice ne gibi dolaplar çevirdiklerini görmelidir. Bundan böyle hiç kimse, zamanımızın bölgesel savaşlarında değişik inançların görüntüdeki çekişmelerini dahi göremeyecektir. Günümüzde pek çok kişi, yalnızca İkinci Dünya Savaşı perdesi arkasında iki karşıt grubun endüstri ittifakını değil, aynı zamanda şeker, petrol, elmas ve sırasıyla Küba, Kongo, Süveyş Kanalı ve Cezayir meselelerinde alttan alta var olan çekişmeyi gördü. Ve yine pek çok kişi birçok cinayetin işlendiği Kıbrıs, Zanzibar, Aden ve Vietnam'da, devletlerin politikalarında belirleyici olan ticaretin korunması için köprübaşı mevzilerinin kuruluşunu gördü. Artık Batılı insanın önünde sallanan bir komünizm hayaleti ve Doğulu insanın önünde sallanan burjuvazi ve liberalizm hayaletleri yok. Şimdi krallar bile görüntüde devrimci olabiliyorlar ve Kruşcev Amerika'da hububat satın alabiliyor. Bugün bütün bu "izm"ler ve ideolojiler makineleşmenin harikulade diyarına götüren yollardır. Tüm dünyadaki solcuların ve sözde solcuların politik göster-

* Tibar Mende, *Entre la peur et l'espoir: reflexions sur l'histoire d'aujourd'hui*, Paris, 1958'den yorumlanarak alınmıştır.

gelerinin ibresi doksan derece Uzak Doğu'ya ve Moskova'dan Pekin'e döndü. Çünkü Sovyet Rusya artık "dünya devriminin ileri karakolu" değil. Aksine nükleer kulübün öbür üyeleriyle konferans masasına oturuyor. Kremlin ile Beyaz Saray arasında kırmızı telefon hattı çekiliyor ve artık İngiliz aracılığına da gerek kalmadı.

Sovyet tehdidinin azaldığını İran'da iktidarda olanlar dahi anladı. Sovyet Rusya'nın talandan kapmayı umduğu pay, gerçekte Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı pikniğinden arta kalanlardı. Günümüz Stalciliğin tasfiye edildiği bir dönem ve Moskova Radyosu 6 Behmen referandumunu desteklediğini açıkladı.⁵ Komünist Çin, dünyanın bütün açlarını, ütopyayı gerçekleştirme emeliyle bileştirmeyi hedefleyen 1930'ların Rusya'sının yerini aldı. Bugün Rusya yüz küsur milyonluk bir nüfusa sahipken, Çin yedi yüz elli milyonluk bir nüfusa sahip.

Bugün, Marks'ın mücadele içinde iki ayrı dünya olduğuna ilişkin sözleri doğrudur. Fakat bu iki dünya arasındaki çekişme, onun zamanındakinden daha büyüktür ve işçi ile işveren arasındaki çekişmeden daha karmaşık bir hal almıştır. Dünyamızda fakir zengine karşıdır ve geniş yeryüzü bir arenaya dönüşmüştür. Çağımız iki ayrı dünyadan müteşekkildir. Biri makineleri üreten ve ihraç eden diğeri ise onları ithal eden, tüketen ve eskiten dünya. Bu mücadelenin sahnelendiği yer global pazardır. Silâhlarsa; tanklar, tabancalar, bombardıman uçakları, füze rampaları bir yana yine Batı'nın birer ürünü olan UNESCO, FAO, UN, ECAFE gibi diğeri bütün sözde uluslararası kuruluşlardır.⁶ Aslında onlar, Batı'nın diğeri dünyayı yani Güney Amerika'yı, Asya'yı, Afrika'yı sömürmek için kılık değiştirmiş sahte artistleridir. Batı dışı bütün ulusların, Batılılaşma hastalığının temelleri buradadır. Ben, 19. yüzyılın başlarında ütopyacıların yapmaya çalıştığı gibi; makinenin bütünüyle reddedilmesinde ya da atılmasında bahsetmiyorum. Tarih, dünyanın makinenin eline düşmesini mukadder kılmıştır. O halde sorun, teknoloji ve makine ile nasıl yüzleşileceğidir.

Buradaki en önemli nokta; bizim, yani geliştirmekte olan ulusların halklarının, makineleri üretilmiyor oluşumuzdur. Ekonomik ve politik belirleyiciler ve global manada zenginin fakire karşı oluşu nedeniyle, Batı'nın endüstriyel mallarının uysal ve yumuşak başlı tüketicileri ve nihayet Batı'nın düşük ücretli ve halinden memnun üyeleri olmak zorundaydık. Ve bu kendimizin, devletimizin, kültürümüzün ve günlük

hayatımızın makineye göre şekil almasını gerekli kıldı. Hepimiz makinenin ölçülerine göre davranmak zorunda kaldık. Makineyi yaratan insanın, iki ya da üç yüz yıllık kademeli dönüşüm seyrinden sonra, bu yeni Tanrı'ya, onun cennetine ve cehennemine olan bağlılığı günden güne büyümektedir. Fakat makine ile daha dün tanışan Kuveytlî'ye Kongolu'ya ya da İranlı olarak bana ne oluyor? Üç yüz yıldan daha fazla bir zaman içeren tarihsel boşluğu nasıl dolduracağız?

Diğerlerine de geçeceğim fakat önce İran üzerinde durmak istiyorum. Biz, makine ve onun mukadder saldırısı karşısında tarihî ve kültürel kimliğimizi koruyamadık. Bilâkis bozguna uğratıldık.* Bu modern canavar karşısında sağlam bir konum alamadık. Halbuki Batı'yı, makinelerini tüketmek yoluyla yüzeysel ve şekilci bir biçimde taklit ederek, Batı medeniyetinin gerçek esaslarını, temellerini ve felsefesini kavramadığımız sürece, ancak aslan postuna bürünmüş eşek olabiliriz. Ona ne olduğunu hepimiz biliriz. Makineyi yaratan insan, şimdi onun kendisini boğduğunu haykırıyor. Biz sadece kendimizi makine bakıcısının kılığında görmeyi reddetmekte başarısız olmadık, bir de onunla övündük. İki yüzyıldan beri daima Batı'yı keklik, kendimizi karga gibi görerek, keklik taklidi yapan kargaya döndük. Tüketiciler olarak kaldığımız ve makine üretmediğimiz sürece de Batılılaşma hastalığına düçar olmuş vaziyette kalacağız. Çıkmazımız ise şu; eğer bir kez makine üretirsek, tıpkı Batı gibi makineleşme hastası olacağız ve teknolojinin ve makinenin kontrolden çıkıp oraya buraya çarptığını haykıracağız.†

Kabul edelim ki, yüzyıl önce Japonların yaptığı gibi, makine hakkında bilgi sahibi olmak için herhangi bir girişimde bulunmadık. Makineleşme konusunda, Japonya, Batı'yı rakip olarak kabul etti ve Rus çarlarına (1905) ve Amerika'ya (1941) birer darbe indirdi. Hatta onlardan pazarlar bile aldı. Sonunda atom bombası Japonlara fazla yemenin hazımsızlık yaptığını öğretti. Eğer bugün "özgür dünya"nın ulusları, hazine stoklarının yani global pazarların bir kısmını Japon mallarına açtılsa, bunun nedeni Japon endüstrisinin her dalında

* Söylemek istediğim şeye dair *Cezire-yi Harg* [(Harg Adası), Tahran, 1960]'da sarıh bir örnek verdim.

† Örneğin, bkz.: Georges Bernasos, *La France contre les robots*, Paris, 1947.

yatırımlarının olmasıdır. Bir başka açıklama; onların, orduları ve ordularının teçhizatı için para harcamaya oldukça isteksiz davranmış olan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra akılları başlarına gelen Japon liderlerin, bu adaları savunmak için yapacakları askerî harcamalarını iyileştirmek istemeleridir. Herhalde ortalama bir Amerikalı da o melun uçağın pilotunu delirten vicdan azabından kurtulmayı dilemektedir.* Ad ve Semud kıssası Hiroşima ve Nagazaki'de tekrarlanmıştır.⁷

Batı bizi yani Doğu Akdeniz'den Hindistan'a kadar olan bölgeyi, henüz Orta Çağ uykusundan yeni uyanmışken ve güneş, baharatlar, ipek ve diğer mallar için buraya gelmişken "Doğu" olarak adlandırdı. Önce, Doğu'ya Hristiyanlığın kutsal saydığı yerleri (Bethlehem, Nazareth ve diğerleri) ziyaret etmek isteyen hacılar kılığında geldiler, derken Haçlı zırhları içinde ve tüccar elbiseleri içinde geldiler, sonra kilise örtüsü altında, daha sonra malları gemilerle taşıyan tacirler olarak ve en sonunda da "medeniyet" havarileri olarak geldiler. Bu sonuncusu gerçekten cennetten gelme bir şeydi. *İstimar* (sömürgeleştirme) *umran* (yerleşme) ile aynı köktendir ve her kim *umran* ile ilgilenirse şehirlerle de ilgilenmelidir.

Bu centilmenlerin tokmağı altına giren toprakların en yumuşak başlısı ve davetkarı şüphesiz Afrika idi. Altını, gümüşü, bakırı, fildişini ve bu şekilde bir bolluğu içeren pek çok hammeddeye sahip olmasının yanı sıra, yerleşim bölgeleri herhangi bir şehir merkezi ya da kitle dini yaratmamıştır. Her kabile kendi tanrısına, kendi şefine ve kendi diline sahipti. Ve çok dağınıktılar. Kaçınılmaz olarak da otoriteye çok uygundular. En önemlisi de bütün yerliler çıplak olarak dolaşıyorlardı. Kişinin elbise giyemeyeceği bir sıcaklık vardı. Nispeten daha insancıl olan seyyah Stanley bu küçük haberlerle evine döndüğünde Manchester'da kutlamalar yapıldı. Çünkü Kongo'daki her kadının ve erkeğin, kilise ayinlerinde giymek ve medenileşmek üzere elbise yapmak için gerekli olan yılda üç metre kumaşı almaya ikna edilmesi, üç yüz yirmi milyon yardalık kumaşın Manchester fabrikalarından sağlanması de-

* Albay Paul W. Tibbits, Jr, Hiroşima üzerindeki *Enola Gay*'a pilotluk eden asker. Bkz.: Robert Laffont, der.: *Avoir détruit Hiroshima*, Adam'ın, Avusturyalı bir yazarla yaptığı yazışmaların bir derlemesi, Bertrand Russell'in önsözüyle. Bu kitabın Iraj Qarib tarafından yapılan bir çevirisi, *Firdevs* dergisinde 1963'te dizi halinde yayınlandı.

mekti.* Ve şunu biliyoruz ki sömürgeciliğin ileri karakolu Hristiyan misyonerliğidir. Dünyanın her yanında ticaret elçiliklerinin yanında bir de kilise inşa ederler ve yerli halkı çeşitli hilelerle buralara çekmeye çalışırlar. Bu nedenle, bugün emperyalizm buralardan sökülüp atılırken kapanan her ticaret elçiliğinin yanında bir de kilise kapanmaktadır.

Afrika halkının, Batı'nın her çeşit laboratuvarına hammadde olarak hizmet etmesi nedeniyle de bu centilmenler için bulunmaz bir nimetti. Antropoloji, sosyoloji, etnoloji, linguistik gibi binlerce bilim Afrika'da ve Avusturalya'da yapılan araştırmaların temelleri üzerine inşa edildi. Cambridge'de, Sorbonne'da ya da Leyden de bu alanlardan herhangi birinde uzmanlaşmış profesörler koltuklarını bu insanlara borçludurlar. Onlar Afrika'nın ilkelliğinde kendi nezaketlerinin öbür yüzünü görürler.

Fakat biz Orta Doğulular, daha az kabullenici ve daha az çekiciyiz. Neden? Soruyu biraz daha açarsak; neden biz Müslümanlar daha az kabulleniciyiz? Aslında cevap sorunun içinde. Bunun nedeni İslâmî bütünlüğümüz ve incelenmeye direngen görünmemizdir. Böylece Batı bizimle karşı karşıya geldiğinde, Safaviler zamanında Şia'yı kan dökmeye teşvik ederek, Osmanlılara karşı bizim yanımızda yer alarak, Kaçar Hanedanlığı döneminin ortalarında Bahai hareketini destekleyerek, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğunu dağıtarak, anayasa ayaklanması sırasında Şii ulemanın karşısında durarak ve daha niceleriyle yalnızca İslâmî bütünlüğümüze saldırmadı, aynı zamanda, görünüşte bütünlük arzeden bir yapının çözülmesini hızlandırmaya çalıştı. Ayrıca bizi de Afrika halkı gibi hammadde haline dönüştürmenin ve laboratuvarlara sokmanın yollarını aradı. Bütün bunlar bize, Batılılar tarafından yazılan ansiklopediler içinde neden *İslâm Ansiklopedisi*'nin temel eser olduğunu açıklar. Biz uyumaya devam ediyoruz fakat Batı bizi, bu ansiklopedi ile çoktan laboratuvarına taşıdı.

Hindistan'a gelince, ırklar ve dinler yığını, dilbilimsel açıdan da bir Babil Kulesi olmasıyla bu ülke, Afrika'yı hatırlatır. İspanyol kılıcının bir darbesiyle Hristiyanlaşan Güney Amerika'yı ya da bir adalar yığını

* Livenostone and Stonley, *Du Zambéze au Tanganyika*, 1858-1872, Paris, 1959.

olması nedeniyle kavga çıkarmak için oldukça elverişli olan Okyanus-ya'yı düşünün. Yalnızca biz şekilsel ve reel anlamda, sömürgecilik ve ona denk olan Hristiyanlık vasıtasıyla Batı endüstrisine yeni pazarlar açan Avrupa medeniyetinin yayılmasını engelleyen bir bütünlük içindeydik. Osmanlı topçularının Viyana önlerinde durdurulması, MS 732'de Endülüs'te başlayan bir süreçle neticelendi.*⁸ Doğu ile Batı arasındaki bu on iki asırlık mücadele İslâmiyet-Hristiyanlık mücadelesi değildir de nedir? Bugün bir Asyalı ve bu İslâmî bütünlüğün bir bakiyesi olarak ben, ilkeliliğin ve vahşetin bakiyesi olan Avusturalyalı'nın ve Afrikalı'nın temsil ettiğinden farklı bir şeyi temsil etmiyorum. Makinelerimizi üreten Batılılar için, halinden memnun müze eşyaları olarak hepimiz aynı derecede makbulüz. Bizler müzelerdeki ya da laboratuvarlardaki araştırmaların objelerinden daha fazla bir şey değiliz. Bu hammaddeyi işleyemeyeceğinizin farkına varın! Onların şimdi Huzistan'ın ya da Katar'ın petrolünü, Katanga'nın elmasını ya da Kirman'ın işlenmemiş kromunu istemelerinden söz etmiyorum. Bir Afrikalı veya bir Asyalı olarak, davranışlarımı, kültürümü, müziğimi, dinimi ve gün ışığına çıkmamış kutsal emanetler gibi olan el değmemiş değerlerimi, bu centilmenler kazıp çıkarsın, sonra da bir müzede sergileyerek, "Evet, bir başka ilkel yaşam örneği" desinler diye koruduğumun zannedilmesinden bahsediyorum.†

Eğer Batılılaşma hastalığını, hayattaki olayların, kültürün, medeniyetin, insanların sahip olduğu geleneği desteklemeyen, tarihsel devamlılığa aldırmayan, değişime eğilimli ve makinenin bütün getiri-

* İspanya'daki halifelik hanedanının ilk temsilcisi olan Abdurrahman'ın Puvatya'daki Fransız kumandan Charles Martel'e yenik düşmesi ve böylece MS 8. yüzyılın başlarında, hilafetin Batı'daki ilerleyişinin sonlanmasına atıf yapıyorum. Ve bugün "Martel" in meşhur bir konyak markası olduğunu hatırlayınız.

† Müsikolojist arkadaşım, Samin Bağcaban'ın basılmamış hatıraları arasında, Mart 1961'de Tahran'da toplanan müzik konferansı ile ilgili şöyle bir değerlendirme var:

Fransız delegesi Alain Daniélou için Sasani döneminde nasıl yaşadığımızdan daha ilginç bir şey yoktu. Yirminci yüzyılın kalbinden gelerek, Sasani sarayına giden yolu bulabilmek, Barbod ve Nekisa'nın sanatkarlığını kaydedebilmek için çok gelişmiş bir kayıt cihazı kullanmaya çalıştı. oryantalistler, sanat, şiir ve müzik uzmanları yararına inşa edilen havaalanında, Air France'a ait bir jete binerek Paris'e geri döndü.

lerine açık bir düşünüş biçiminin toplamı olarak tanımlarsak, şu açıktır ki biz Batılılaşma hastasıyız. Ve bu tartışma öncelikle yazarının coğrafi, linguistik, kültürel ve dinî arkaplanı ile bağlantılı olduğu için, “biz İranlılar makineye sahip olduğumuz ve onu imal ettiğimizde, bize vereceği armağanlara, yan ürünlerinden ve faydalarından daha az ihtiyaç duyacağız” diyerek bu tanımlamayı genişleteceğim.

Böylece, Batılılaşma hastalığı, bizim makineyle henüz tanışmadığımız ve yapısının gizemlerini göremediğimiz bir dönemi tanımlar. Bu hastalık, ayrıca, bizim makinenin öncüllerine ve yeni bilim-teknolojiye aşına olamadığımız bir dönem ile piyasa mantığının ve petrol hareketinin bizi makine satın almaya ve tüketmeye zorladığı bir dönemi tanımlar

Bu dönem nasıl geldi? Makine geliştirmekte, bu işi başkalarına bırakarak nasıl tamamen başarısız olduk ve uyandırıldığımızda her petrol kuyusu nasıl topraklarımıza çakılan bir çivi haline dönüşmüştü? Nasıl Batılılaşma hastası olduk? Bunu öğrenmek için tarihe dönmeliyiz.

HASTALIĞIN İLK BELİRTİLERİ

Biz hep Batı'ya doğru baktık. Hatta Avrupalılar bizi, “Doğulu” olarak adlandırmadan önce biz “Batılı” terimini icat ettik. İbn Batuta'nın “Batılı” (Mağribi) terimini ya da daha önceki bir tarihte İslâm coğrafyasının “Batı” ucu olarak kabul edilen Cebeli Tarık'ı dikkate alın.⁹ İslâm medeniyetinin doğuşundan bütün değerlerimizin ve inançlarımızın teknolojinin zaferi önünde darmadağın olduğu zamana ve bu medeniyetin birer parçası olarak bizler, birileri gelip onları kendilerinden ninkilerle değiştirenceye dek, dünyayı kendi kavramlarımızın penceresinden seyrettik. Ancak her yükselişin bir düşüşü vardır.

Eğer iki bin yıl öncesine dönüp kendimize bir bakarsak, Kalde'den, Asur'a, Elam'dan, Mısır'a, Yahudiler'den Buda'ya ve Zerdüş'te kadar Batı medeniyetinin bütün kaynaklarına hayat veren şeyin bölgemiz yani İndüs vadisinden Nil vadisine dek uzanan Orta Doğu olduğunu görürüz. Elbetteki, bu müşahede bir övünme değildir. Bu çağlar boyunca, önce biz, yani bu insan mozaigi, gözümüzü Uzak Doğu (Hindistan, Çin, Hindi-Çini)'ya diktik. Onların porselenini, matbaasını, *kursisini*¹⁰, ilâhiyatını, resmini, Yoga'dan çileciliği, Zen'den meditasyonu, safranı, baharatı, *semenü* öz suyunu¹¹ ve daha nicelerini almaya heves ettik. Sonra gözümüzü Batı'ya, Akdeniz kıyılarına, Yunanistan'a, Nil vadisine, Lidya (Orta Anadolu)'ya,¹² uzak Batı'ya ve amber yayan kuzey denizlerine çevirdik. Peki bunu niçin yaptık? Ölçüp tartarak, konuyu İran'a getireceğim.

Batı'ya yüzümüzü ilk dönüşümüz belki de anne Hindistan'dan ya da köklerimizden hicretle başladı. Bilmiyorum. Bu etnoloji ve Hint-Avrupa çalışmalarının açıklık kazandıracağı bir konudur. Ben sadece varsayımda bulunuyorum. Bu annenin ihtiyacımız olduğunda bizi nasıl kucakladığından en ufak bir kuşku yoktur. Bir vakitler Hindistan,

İslâmî cizye vergisini bile ödemeye yanaşmayan Zerdüş kaçaklara sığınak olmuştur. Hindistan Persleri onların torunlarıdır. Bunlar sömürgecilik yıllarından İngilizlerle utanç verici bir işbirliği içine girmişlerdir ve hâlâ Hindistan'ın endüstriyel aristokrasisine hakim durumdadırlar. Diğer zamanlarda, Hindistan, Moğollardan ve sözde sufi-Safavi fanatiklerinin¹³ kılıcından kaçanlara barınaklık etti. Bu son iki vakıda, söz konusu hicret esnasında ne düşünce hazineleri kurtuldu!

Bu sıcak anne kucağı, biz doğru yoldan ayrılmış çocukları için da-
ima açık olmasına rağmen, neden hiçbirimiz bu annenin kolları ara-
sında kendimize bir yer bulamadık? İslâm Mekke'de tutunamadı bu
yüzden ilk göç Medine'ye oldu. Daha sonra Şam'a, Bağdat'a, Kahi-
re'ye, Seville'e ve Kurtuba'ya göç edildi. Buralar imparatorluk ihtişa-
mını sergileyen vakıfların bulunduğu yerlerdi ve Galio'dan ve Naza-
ret'den de övgü alan Hristiyanlık çok geçmeden putperest Roma'nın
ortasında, sancağını yükseltmişti. Maniheizm Tusbun (Güney Babil)'da
doğdu ve Turfan (Türkistan)'da gömüldü. Hindistan'da yetişen Buda
ise mesajın, Güneş Ülkesi (Japonya)'ne taşıdı. Keza Hindistan'dan
kaçan (eğer bu bir vakıysa) ya da en azından oraya sırtını dönen
bizler de yüzümüzü Batı'ya çevirdik. Melun Gazneli Mahmud'un akın-
ları¹⁴ ya da barbar Nadir Şah'ın saldırılarında¹⁵ olduğu gibi düşmanca
karşılaşmalarımız kadar Buzurgmihr'in¹⁶ gidiş gelişlerinde, sufilerin
gezintilerinde ve Serendib'e¹⁷ yapılan haclarda olduğu gibi dostane
ilişkilerimiz olduysa da biz hiçbir zaman Hindistanla daha yakın ilişkiler
kurmanın yollarını araştırmadık. Bence Batılılaşma hastalığı olarak
adlandırdığım hastalığın tek muhtemel sebebi, bu sıcak ana kucağın-
dan hicretimizdir.

Belki de, Arilerin *Şahname*'de *divler* olarak geçen halkı oraya ula-
şır ulaşmaz Mazanderan'dan Körfez kıyılarına sürmeleri gibi, kuzey-
doğumuzdaki çöl bedevilerinin de bizi sürekli bu yöne doğru sürmele-
rinden dolayı daima Batı'ya dönmüşüzdür. Aynı eserdeki Turanlıları ve
Akhunluları bir düşünün. Birkaç on yılda bir İranlı ya da Türk olan bazı
kabileler, araziye çevreleyen, yinelenen mevsimsiz kuraklıktan kurtul-
mak için, otlaklar aramak üzere toparlanırlar ve bu bölgeleri istila
ederlerdi. Hatta Sirius bu çöl bölgesinde İskitleri kovalarken öldü. Gaz-
neliler, Selçuklular ve Moğollar burada at koşturdular. Efrasiyab, Si-
vayuş'un kanını burada döktü.¹⁸ Efsaneler çağından tarihî zamanlara

dek, kuzeydoğu göçebelerinin atlarının toynaklarının toprak üzerinde bıraktığı izler olmaksızın bir yüzyıl bile geçmedi.

Birkaç istisna dışında, İslâmî dönemde bütün egemen hanedanlıklar göçebelerin kılıcı ile kuruldu. Bu tespit İslâm öncesi dönem için de doğrudur. Hazarların kim olduğunu sanıyorsunuz? Yerleşik güçleri olmayan bu kabileler daima tarihimizi yaptılar. Ne zaman bir bina yapsak ve çatısını kapatsak, kuzeydoğudan bazı aç halklar geldiler ve yalnızca altımızdan merdivenimizi çekmekle kalmadılar, aynı zamanda her şeyi mahvettiler. Geniş bir oyun sahası olan İran platosundaki şehirlerimiz daima satranç tahtasının üzerindeki piyonlar gibi ya da susuzluk içerisindeki bedevi atlıların oradan buraya fırlattıkları kriket topu gibi oldu.*¹⁹ Bugün Sultaniye'deki kubbe bütün mimari ihtişamı ve muazzam büyüklüğüyle, tarihimizin değişim dolu manzarasının, şaşkınlık verici yüzlerce çatlağının arasından gülümsemektedir.²⁰ Sadece birkaç şehrimiz, Tusbun'un kalıntılarından meydana gelen Bağdat gibi, normal yaşam süresine ulaşma, büyüme, olgunlaşma, duraklama, çökme ve Anka kuşu misali yeniden dirilme şansına sahip oldular.²¹ Böylece bu da geçer anlayışı tabiatımızda kökleşti. "Yeryüzünde herkesin bir sırası" vardır anlayışı benliğimizin derinliklerine işledi ve "kim gelirse, yenisini yapar" ölçümüz oldu.

Böylece kayıtlı tarihimizin hemen hemen hiçbir bölümünde kelimelerin tam manasıyla şehirli olmadık ve hiçbir zaman bir şehir (bourgeois) medeniyetine ulaşamadık. Ve bugün bizi makinenin baskı ve tehdidi altında şehirleşmeye ve onun gereklerine günden güne daha fazla alışır vaziyette görüyorsanız, bu, geç kalmış olmakla beraber hızlı

* Bilinmeyen bir tarihî gerçek de şudur: Ekim Devrimi'nden bu yana bizlere Rusya ve komünizm korkusu aşılanmasına rağmen, ancak Sovyet Rusya'nın ve ona bağlı Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan gibi cumhuriyetlerin kurulmasından sonra, şehirli halkımız bu göçebe halkların sürekli var olan saldırı tehditlerinden korunmuşlardır. Bu bölgede, 1917'den sonra cumhuriyetlerin kurulması bu göçebelerin yerleşmelerine ve tarımın, şehirleşmenin ve endüstrileşmenin artmasına neden oldu. Kitle göçebeliliği sorunu ortadan kalktı. Bu sorunun ortadan kalkmaması halinde dahi, Horasan'a binlerce mil at sürmenin hiçbir amacı olamazdı. Kişi, yakınındaki çiftliklerden ve kasabalardan uzaklaşmaya ihtiyaç duymaz. Böylece kuzeydoğudan gelen göçebelerin saldırıları anlamını yitirdi. Yirminci yüzyılda bunların yerini, batıdan ve güneybatıdan gelen medenî yabancılardan gelen saldırıları, endüstriyel saldırılar ve petrole hücum aldı.

hareket, zorunlu olarak kanserli bir büyüme görüntüsüne sahip demektir. Şehirlerimiz her yerde habis bir tümör gibi büyüyor ve eğer bu tümörün uzantıları onları da etkilemek üzere kırsal arazilere ulaşırsa, bu tam bir trajedi olur.

Herhangi bir kimse, temelden duvara, evlerimizden pazarlarımızı dek hiçbir yerde şehir medeniyetimizin devamlılığını gözlemleyemez. Ancak Huzistan'daki Şaş (eski Susa) ya da merkez plato üzerindeki İsfahan, Kaşan ve Rey birer istisnadır. Aşkenidler'den kalan her şeyi ortadan kaldıran Sasaniler'den, Sasani kökenli olan her şeyi yok eden Kaçar'lara kadar her bir hanedan mülkünü kurarken kendisinden önce gelmiş olanın, bütün mirasını ortadan kaldırdı. Bugün dahi Ulusal Banka *Takya*²² eyaleti mevkiinde, Maliye Bakanlığı ise Kerim Han Zand'ın türbesinin²³ yerine inşa edilmiştir. Her yerde okullar camilerin ve *imamzadelerin* yerlerine inşa edilmektedir.

Geniş ufuklarımız söz konusu olduğunda ne denli cimrileştikimize hayret ediyorum. Yalnızca Ahamenid ve Safavi dönemlerinde babasının başlattığı işi, oğlunun sürdürdüğünü görürüz. Diğer durumlarda, "kim gelirse kendisinden öncekinin bıraktığı mirasla, yenisini yapar" ölçüsü geçerli olmuştur. Müslümanlar için Abardu'dan gelen mermer mezar taşları daha dün Tahran'da kraliyet sarayları inşa etmek için geliyordu. Ülkede nereye giderseniz gidin bütün binaların, mezar taşlarından bir temele oturtulduğunu ve bütün küçük köprülerin bazı eski kalelerin taşlarından inşa edildiğini görürsünüz.

Böylece bizim yarı-şehirli medeniyetimiz ardıl, kuşakların, temel atma, üst-yapıyı kurma, ince işçiliğini yapma, büyütme-genişletme vb. çalışmaları üzerinde yükselmemektedir. Bizim temelde merkezî hükümeti onaylayan sözde şehir medeniyetimiz, çadır direkleri ve yük eğgerleri üzerinde durmaktadır. Ahamenidler, Sasanilerin yaptığı gibi kışlık ikametgahlarından yazlık ikametgahlarına göç ettiler. Böylece her biri bir başkent olan²⁴ Şuş ve Hemedan'ın her ikisi ile Tusbun ve Firuzabad da bizim oldular. Arkeologlar, pek çok dönemin çatı biçimlerinde çadıra benzer bir şeyler görebilmek için çok çabaladılar. Eğer, bunu Batı hızla ilerlerken geri kalmamızın nedeni olarak kabul edersem, çok da yanılmış olmayacağım.

Biz, tarihimiz boyunca sıcak yaz gecelerimizi çatılarımızda ve yıldızlardan bir çatı altında geçirdik. İklimimiz kurudu, ve böyle bir iklim-

le gelen sel zamanlarında ve kısa kışlar dışında bir insanın kendini bu iklimden koruması hiç de zor değildir. Şehirlerimizin hiçbiri üç aydan daha fazla yağmur, kar ve buz görmez. Tibor Mende'nin büyük teknolojik şehir medeniyetlerinin yalnızca Yengeç Dönencesi ile Kuzey Kutup Dairesi arasında kalan soğuk bölgelerde ortaya çıktığına dair görüşü burada geçerlidir.*

Bununla beraber, bizlere hiçbir zaman kuzeydoğudan saldırılmadı. İskender, İran platosunun kuzeybatı bölgelerinden ve İslâm da güneybatı çöllerinden saldırdı. İranlı kimliğinin İskender'in torunları döneminde uzun ya da kısa bir süre için unutulmuş olmasına ve Part-hialıların Hellenizm sevgisine rağmen, kayıtlı tarihimizde Batılılaşma hastalığının ilk belirtileri İskender ve askerlerinin birer göçebe değil, Akdeniz'in sahil kasabalarından gelen ve Xenophos'un *Anabosis'i* tarafından Şahenşahların efsanevi zenginliklerinin ve Hemedan, Şuş, Persepolis'in hazinelerinin izini sürmek için cesaretlendirilmiş olan paralı askerler ve maceracılar olmalarıydı. Bunlar, Fenikeliler dışında, tarihin ilk sömürgecileriydi. Tutkuyla şehirler inşa ettiler. Sur'u ve Persepolis'i kolluk güçleriyle yerle bir ettilerse de, Nil'in başlangıcından, İndus'un başlangıcına kadar olan bölgede pek çok İskenderiye'nin tohumlarını attılar. Öyle ki bugün bile bu iki nehir, çok sonraları ortaya çıkan ve mavi sularından geçen türedi insanların gidiş gelişine şahitlik etmek üzere Akdeniz kıyıları boyunca uzanmaktadır. Eğer bu paralı askerler yağma ile meşgul oldularsa, biz bu meselede onların önündeydik. Kuzeydoğu göçebelerine karşı nasıl mücadele ettiysek Akdeniz halkına da öyle davrandık. Persepolis'in yakılması, Atina'nın yakılmasının karşılığıydı.†

Arap ilkelliği ve *cahiliyyesinin* ardından Dicle ve Fırat arasındaki yerleşik bölgelere ulaştığında gerçek kimliğini bulan İslâm, asla bir katliamla gündeme gelmedi.²⁵ İslâm'ın kılıcını pek çok kez duymuşuzdur. Fakat bu kılıç ne zaman çekilse, bu Batı'da ve Hristiyan dünyasına karşı olmuştur. Bu efsanenin temelde ilk dönem Hristiyanlığın şehadet ögesiyle, İslâmî cihadın karşılaştırılmasından ileri geldiğine inanı-

* Tibor Mende, *Entre la peur et l'espoir*.

† Bkz.: Perviz Daryuş, "İskender-i Guceste ya Buzurg (Lanetli ya da Büyük İskender), *Kayhan-i Mah*, Hurdad 1341/Haziran 1962.

yorum. Ve Hristiyanlığın bir kez kurumsallaştıktan sonra neler yapabileceğini hepimiz biliyoruz. İspanya'daki Engizisyon'u, Güney ve Orta Amerika'nın ya da Afrika'nın ve Güneydoğu Asya'nın ele geçirilmesini veya Kimmer medeniyetinin yok edilmesini düşünün.*²⁶ Her türlü bakış açısından İslâm'ın *selam*ının dünyanın en barışçı dinî sloganı olduğu açıktır.

Üstelik, İslâm'ı biz davet ettik. Rüstem Farukzade'nin Sasani cesaretini ve taşlaşmış bir Zerdüştiliği savunmasını bir tarafa bırakalım.²⁷ Tusbun halkı, kraliyet sarayını ve "Baharistan" halılarını yağmalamak üzere gelen Arapları, ellerinde ekmek ve hurmayla karşıladı.²⁸ Ve Yazdigir'in Merv'den kaçmasından önce, Selman Farisi İsfahan yakınlarındaki Jay'dan kaçmış ve İslâm memleketinde kendisine bir sığınak edinmişti. Selman Farisi'nin İslâmiyetin doğuşunda oynadığı rol, astrolog Magi'nin Hristiyanlığın doğuşunda oynadığı rolle kıyaslanamayacak kadar önemli bir roldü.²⁹ Dolayısıyla, İslâmiyet İskender gibi birinin ele alınabileceği anlamda, bir dünya fatihi olarak ele alınamaz. Makedonyalı paralı askerlerin ve azatlı kölelerin her biri hazine peşinde koşan sürgünlerdi. Hiçbiri, ilkel Arapların onları Amu Derya ve Sir Derya nehirlerine götüreceğine dair inancını kaybettiğini gizlemedi.

Modern Şuubiye'den³⁰ olan saygıdeğer bilginlerimizin şimdiye dek söylediklerine ve Ömer'in Rey ve İskenderiye'deki kitapları yak-tırmasına³¹ rağmen, İslâm, rakip güçlerin çorak topraklarında doğuşundan üç yüzyıl önce ağız dolusu erimiş kurşunla susturulan Mani ve Mazdek çağrılarına bir cevaptı. İslâm beraberinde, İran ve Bizans arasındaki bitip tükenmez savaşıardan yağmurdan ıslanmış kurtlar gibi yorgun düşmüş ve bölgeye barışı getirilebilecek herhangi bir harekete muhtemel destekçiler olacak Fırat ve Suriye bölgelerinin şehirli halkı-

* Engizisyonla ilgili olarak herhangi bir Avrupa tarihine başvurunuz. Güney Amerika ve Aztek, İnka medeniyetlerini Hristiyan sevgisi ve barışı adı altında yok eden fatihlerle ilgili olarak ve Afrika, Güneydoğu Asya ve Hindistan'la ilgili olarak, sırasıyla André Gide, *Le retour du Tchad, Suite du Voyage au Congo, courants de route*, Paris, 1928; Andre Malraux, *La voie royale*, Paris, 1930, (*The Royal Way*, New York, 1935); ve en önemlisi, Aimé Césaire, *Discours sur le colonialisme*, 4. baskı, Paris, 1962 (*Discourse on Colonialism*, New York, 1972)'e başvurunuz.

nın ihtiyaçları üzerine temellenen yeni bir çağrıyı getiriyordu. Peygamberin gençliğindeki ticarî faaliyetlerini ve Suriye’deki bir manastırda bir rahiple karşılaştığını biliyoruz.³² Ve bir din “Allah’tan başka ilh yoktur de ve kazan” mesajını yaymakta daha kolay bir biçimde yayılabilir mi? Son tahlilde, İslâmiyete dönerken aynı zamanda Batı’ya dönmüyor muyuz? Herhangi biri, fosilleşmiş Sasani kültürünün kitabesinde insanların çektiklerinin tamamını okuduğunda, bu soruya kesin bir cevap verebilir.

Belki Batı’ya dndk, çünkü bu kurak ovada daima Akdeniz’in bulutlarını bekledik. Işık, doğudan gelir fakat biz İran platosu sakinleri için bulutlar her zaman Batı’dan gelir. Böylece kuzey Avrupalıların yurtlarındaki soğuk, yağmur ve buzdan kaçıp sıcak güney denizlerine gelmeleri gibi bizler de güney ve kuzeydoğu çöllerinden su ve yeşillik aramak üzere ayrıldık. Avrupalıların afrodizyak aramak üzere Afrika, Hindistan ve Amerika’ya gelmeleri tedrici olarak somut bir smrgelik biçimine dönüştü. İşte bu karşılıklı cazibe, medeniyet tarihi boyunca süregelmiştir. Arilerin soğuk kuzey illeri Var-e Jamkard ve Arya Vaejah’tan İran’a gelişleri de böyle si bir g niteler.³³ Eğer Ruslar, kuzey denizlerine ulaşmış, bugünkü topraklarının güney ve güneydoğu uçlarındaki mülkün yağmalanması pahasına Büyük Peter’in hayalini gerçekleştirebilmiş, St. Petersburg ve Bakl işçilerin aylıklarının, sigortalarının ve emekli maaşlarının durumunu Manchesterli ve Lyonslu işçilerin hoşlanacağı bir seviyeye çıkarmış olsalardı ve bu Rus işçiler de Sibirya’nın buz tarlalarında ve Türkistan’ın çakıl tarlalarında durup dinlenmeksizin çalışmak zorunda kalmamış olsalardı, belki Ekim Devrimi karşımıza hiçbir zaman ıkmayabilirdi. Rusya’nın kendi devrimci geleneğini Afrika’ya ve son dönemde politik dönüşümüne şahit olduğumuz Çin hareketi dışındaki Güneydoğu Asya’ya ithal etme gerekliliği, yeni bir biçimde ortaya çıkışından yıllar önce yok edilmiş bir hayale işaret eder.

Yakından bakarsak, bu Batı’ya yönelişin pek çok emaresini görürüz. Hayat suyu Doğu’nun karanlığındaydı, fakat onu aramaya giden İşkender bir Batılı idi.³⁴ Bizim Genceli Nizamimiz de, Zülkarneyn’le karıştırıp onun bir peygamber olduğunu söyledi.³⁵ Aden (cennet) Bahçeleri Batı’dadır. ve esmer amber daima kuzeybatı denizlerinden gelir. Maniheiztlerin Mekkesi olan Bağdat, İran platosunun Batı ucun-

daydı. Zenci ve Bizans orduları gece ve gündüzle ya da sevgilinin bukleleri ve yüzüyle kıyaslanırdı.³⁶ Belki Doğu haremlerinin, günün müjdecileri olan beyazlığa ve beyaz şansa boyanmış Bizanslı cariyelerin eksikliği hissetmemesi bu yüzdendir. Batılılaşma hastalığı ile gelen derin bilgiye bakın (eğer böyle adlandırılırsa). Bir çöl münzevisi olan Şehy San'an bir Bizanslı cariyeye aşık olur ve dinden dönüp *zunnar* bağlar.³⁷ Hatta Şiilerin beklenen Mehdisinin annesi Nergis Hatun bile Bizans asıllı bir cariyedir. Aktarabileceğimiz daha pek çok örnek vardır.

Asla görgüsüz ve yobaz insanlar olmayan bizler için batı yolu daima açık olmuştur. Biz, Sadi gibi, ücretsiz işçi olmak için Tripoli yoluyla Mekke'ye gittik.³⁸ Ya da yüklerimizi atmak için Kerbela'ya ve Necef'e gittik.³⁹ Ya da şimdi yaşamak için Avrupa'ya gidiyoruz.

Her gün daha iyi yaşamak, daha fazlasını öğrenmek ve bir gün öncesinden daha huzurlu bir ortamda ölmek isteyen bir halk için Batı ile yapılan bütün bu alış verişler doğaldır. Bunda olağanüstü hiçbir şey yoktur. Bu uzak ve yakın komşularla bir münasebettir. Bu birinin insanlığını diğer varoluşsal kalıplar içinde genişletmeye çalışmasıdır. Üç yüz yıl öncesine kadar Batı'ya bakışımızda tek görünüm, muharrik ve neden olarak, kıskançlığın, nefretin ve rekabetin belirleyiciliği söz konusu olmasına rağmen garip olan, bunların pişmanlık ve ibadet ruhunu telkin eden bir iştiaqla yer değiştirmesidir.

Batı'ya karşı daima kıskançlık ve nefret duyduk. Onunla boy ölçüştük. Mümbit toprakları, işlek limanları, sakın kasabaları ve düzenli yağışları için savaştık. Bütün bu zamanlar boyunca, böylesi nimetlere hep kendimizi lâıyk gördük, kendi inançlarımızı ve geleneklerimizi doğru kabul ettik. Onları inançsızlar ve kayıp ruhlar olarak gördük. Sasanilerin fanatik Zerdüşlüğüne rağmen, İskenderiye'den ve Konstantinapol'den kaçan bilim adamlarını barındırıysak da onlara kendi kriterlerimize göre değer biçtik. Onların hayatları ve malları üzerine açık pazarlar kuracak kadar güçlendiğimiz zamanlarda, Batı'ya bütün gücümüzle hücum ettik.

Bütün bu hınç ve rekabetçilik, bir yandan Asurluların nezaketsizliklerini hafifletirken bir yandan da bölgelerinde yayılmamız için bir gerekçe ve muharrikti. Böylece sedir ağacını Lübnan'dan ve altını Lidya'dan aldık. Avrupa'nın karanlık çağları boyunca çevirilerimiz vasi-

tasıyla Aristo'nun çalışmalarını yaydık. Roma ordusunu ve Roma mimarisini ithal ettik. Bu iki bin yıllık münasebet ve karşılıklı yıkım için ne söylenirse söylensin, her iki tarafta galip ilân edildi ve hiçbir şey kaybedilmedi.

İki arkadaş gibi davranamadıysak da, kesinlikle iki rakip olarak karşılaştık. Daha iyi ne olabilirdi? İpeği ve petrolü bağışladık. Hindistan'a, Zerdüşt'e ve Midra'ya giden bir yol açtık. İslâm sadağının içinde Endülüs'e kadar yol aldık. Müslüman önderlerin başlarına Horasan'dan ve Hindistan'dan gelen türbanları bağladık. Kutsal *ferri* haleye dönüştürdük ve onu Hristiyan ve Müslüman azizlerin başlarına yerleştirdik.⁴⁰ Liste böylece uzuyor. fakat son iki ya da üç yüz yıldır madalyonun diğer yüzünü görüyoruz: Kıskançlık ve pişmanlık.

Rekâbet ruhunu yitirdik ve onun yerine acziyet ve bağımlılık hislerini ikame ettik. Artık kendimizi hiçbir zaman haklı ve nimetlere lââyık görmeyeceğiz. Petrolü aldılar, çünkü bu onların hakkıydı, onları durduramadık. Politikamızı yönlendiriyorlar, çünkü elimiz kolumuz bağlı. Özgürlüğümüzü aldılar, çünkü biz ona lââyık değildik. Ne zaman yaşamımızın bazı görüngülerine değer biçmeye kalksak, bunu, danışmanlarından tavsiye alarak, onların değerlerine göre yapıyoruz. Onlar gibi çalışıyor, veri topluyor, araştırma yapıyoruz. Bu durum, bilim hiçbir ulusun damgasını taşımayan evrensel metotlara sahip olduğu oranda akılcı.

Fakat, şaşırtıcı olan; onlar gibi evlenmemiz, tıpkı onlar gibi özgürmüşçesine davranmamız, dünyayı onların kıstaslarıyla iyi ve kötü olarak tasnif edişimiz, onlar gibi giyinip, onlar gibi yazmamız, gece ve gündüzü onların kabul ettiği biçimde gece ve gündüz olarak algılayışımızdır.⁴¹ Herhangi biri, kendi değerlerimizin bir kenara atıldığını düşünebilir. Öyle ki onların tek gözlü evlatları olmaktan bile onur duyuyoruz. Bu iki ezeli rakip güreşçiden biri ring bakıcısı konumuna indirildi; diğeri ise ringe sahip oldu ve ring şehvet, ahmaklık, gurur ve kibirle doldu. Son iki asırdır neler oldu? Her şeyi alt üst eden neydi? Bunu öğrenmek için yeniden tarihe dönmeliyiz.

YAYILMANIN KAYNAKLARI

Son üç yüzyıl içinde Batı, endüstri devriminin kalıbında şekil aldı ve feodalizm yerini şehirleşmeye bıraktı. Fakat biz İran'da Şiîlik temelinde kendisini besleyerek büyüyen bir "ulusal bütünlük" devletinin kozası içinde dönüp durduk. Her türlü karışıklık Batınlık, Noktavilik, Hurufilik ve Bahailik biçiminde ortaya çıktı.⁴² Batı'da inşa edilen her okul ve laboratuvar için gizli tarikatlar kurduk. Seven Inner Meanings ve Yüce İsim'in derinliklerinde saklandık. Bu üç yüzyıl boyunca Batı'nın endüstri canavarı geliştirdi ve ucuz hammaddeleri elde edip, işlenmiş ürünlerini satmak için global pazar arayışına girdi. Bizlerse, bu üç yüzyıl boyunca Osmanlılara karşı yükselttiğimiz kalkanlarımızın arkasında uyuduk. Bu arada, Batı sadece Osmanlıları yutmak ve her kemiğinden Irak, Mısır, Suriye, Lübnan halkları ayağa kalkmasın diye birer sopa yapmakla kalmadı, bizim ardımıza da düştü.

Burada Batılılaşma hastalığının kökenlerini görüyorum. Bir tarafta Batı endüstrisinin uzun erimli evrimi, diğer tarafta gücünü Sünnî katliamından alarak yükselen ulusal bir hükümetin kısa evrimi. Alimlerimiz, yönetim kurumuyla zulme hizmet etmek için işbirliği içine girdiklerinde ve Mir Damad ve Meclisî, Safavi sarayına⁴³, en azından sessizlikleriyle, Şiîliği serbestçe yaymak için boyun eğdiklerinde, biz İslâm'ın evrensel kervanı olmaktan, türbe bekçileri ve şehitlerin masaharlarındaki artıklar için yalvaran dilenciler haline dönüştük. Şehadet nimetinden vazgeçip, geçmiş şehitleri yücelterek kendimizi tatmin etmeye başladığımızda, mezarlık bekçileri haline geldik. *Nun ve'l Kalem*'de bu konudan bahsetmiştim.⁴⁴

Bu bir felsefe ya da tarih metni olmamasına rağmen meselenin, her birine en azından değinmem gereken iki yüzü vardır. Bununla beraber, Batı'daki endüstri devriminin nedenlerini araştırmayacağım. Zira Batılılar en ince ayrıntısına dek bunu yaptılar. Bizler yeni Batılı-

laşma hastaları ise yıllardır bu ahmaklığın yaygaracılığını okullarımızda gazetelerde yapıyoruz. Rönesans, pusulanın icadı, Amerika'nın keşfi, Ümit Burnu'nun dolaşılması, buhar makinesinin icadı, Hindistan'ın keşfi, elektriğin keşfi ve daha niceleri. Herhangi biri tüm bunları beşinci sınıf, coğrafya dersinde öğrenir.

Orta Çağ Hristiyanlığının yaşadığı Batı, mümkün olan en ileri düzeyde İslâm tarafından kuşatıldığı ve İslâm güçleri iki ya da üç yönden (doğu, güney, güneybatı) Batı ile yüzleştiği ve onu ortadan kaldırmakla tehdit ettiği ve birkaç Akdeniz krallığından ibaret kalarak yok olmaya zorlandığında, Batı iyice silkelendi ve köşeye sıkışmış bir kedi gibi dehşet içerisinde ileriye atıldı. Bütün bunlar Hicrî 6./Milâdî 12. yüzyılın sonlarında yani İslâm dünyasının Kurtuba Medresesi'nden Balkh ve Buhara okullarına kadar uzadığı dönemde oluyordu. Kudüs ve çevresi, Akdeniz'in bütün doğu, güney ve batı sahilleri Müslümanların elindeydi. Hatta Sicilya bile bir Müslüman üssüydü. Bu dönem, İslâmî cihadı küçümseyen Hristiyanların, uzun savaşların peşinde koşan, Hristiyan Batı'yı beş-altı asır içinde bilim merkezî ve başkenti haline getiren, yedi sekiz asır içinde de bir endüstri, makine ve teknoloji merkezi haline dönüştüren İslâmî bilimlerin tohumlarını taşıyan Haçlılar haline dönüştükleri dönemdi. Böylece Hristiyan Batı, İslâm'ın ellerinde yıkım ve yok olma tehlikesiyle yüzleştiyse de aniden uyandı, siper aldı ve kaçınılmaz olarak saldırıya geçti. Şimdi bizim Batı'nın ellerinde yok olma tehlikesinin farkına varıp, kendimize gelmemiz, siper almamız ve savaşmamız gereken zaman değil mi?

Zamansız uykumuz ve uyuşukluğumuza bakarak, size belki aşına olmayan bir iki noktaya dikkat çekmek istiyorum. Diğer hususlar için medeniyet tarihine başvurabilirsiniz.

Deniz yollarının keşfinden önce, Uzak Doğu'dan Uzak Batı'ya, Çin'den Hindistan'a ve Akdeniz sahillerine dek uzanan, baharatların, kağıdın ve eşyaların taşındığı Batı için tek değilse bile en önemli yol olan İpek Yolu İran, platosu üzerinden geçirdi. Bu zenginlik yüklü kervanların yolları boyunca, bizim zengin şehirlerimiz surları ile yükseilir ve dünyanın dört bir yanından gelen yolcuları gölgeli çardaklarının altında barındırırlardı. Bu yol, kasabaların ve şehirlerin temelini attı. Kandehar, Herat, Tus, Nişabur'un yüz kapıları, Rey, Kazvin, Tebriz, Hoy ve Erzurum'dan geçerek Trabzon, Diyarbakır ve Tripoli'de sonlanan

bu yol Kuzey İpek Yolu idi. Ayrıca Sind Körfezi'nden deniz yoluyla Hürmüz ve Kişm'e bağlanan ve Kirman, Yezd, İsfahan, Veramin, Sava, Hemedan, Kirmanşah, Musul ve son olarak da Akdeniz'in doğu limanlarına ulaşan bir yol vardı. Bir de Mazandaran kıyı ovası ve Huzistan ovası vardı. İran platosunun en eski medeniyetleri bu şehirlerdedir ya da onların etrafındaki tepelerde gömülüdür.

Fakat deniz yolları açıldığı ve denizciler, karaların görüş alanı ve güvenliği dışındaki açık denizlerde seyahat etme cesareti bulduklarında, Batı, sadece Uzak Doğu'ya uzanan bir köprü olan yeni Amerika kıtasını zaptetmekle kalmadı, ticaret topraklarımızı, yarı boşalmış şehirlerimizi ve medeniyetimizi çöllerleştirdi. Ve kervansaraylarımızı, şehirlerimizi, davranışlarımızı, kültürümüzü, dinimizi, inançlarımızı ve ekonomik ilkelerimizi tıpkı deri değiştiren bir yılanın kabuğu gibi sadece kabuktan ibaret kılıp, bu kutsal kabuğu terketti. Böylece biz kelimenin tam anlamıyla yoksullukla tanıştık. Artık yaşayan dünyanın kayıpları ve açık yolların, eşya dolu kervanların tatlı hatıralarıyla yüklü mezarlıklardık.* Zenginlik şehirlerimizden uzaklaşıp, Çin'i ve Hindistan'ı Batı'ya taşımak üzere denize yöneldiğinde, unutulduk ve Safavi tarzı sufizmin ve Şiiliğe dayalı ulusal birlik devletinin kozası içinde hapsedik. Eğer dünya bizden yüz çevirdiyse, biz de ondan yüz çevirmeliydik. Böylece Batı'yı murdar kabul ettik. Dünyanın iki ucu, kervansaraylarımızın misafirperverliğine ihtiyaç duymaksızın birbirleriyle bağlantılarını gerçekleştirdiklerinde biz Hindistan yakınlarındaki taraf-

* Hâlâ böyle pek çok şehrimiz vardır. Meselâ, Hürmüz, Bender Abbas, Buşire, Kirman, Yezd, Abarku bunlardan bazılarıdır. Bunların pek çoğunu gördüm. Faruk Gaffari'nin kaleme aldığı Rehname-i İran (İran Rehberi) adlı el yazması eserden alınan şu satırlara dikkat ediniz:

340 (951)'de İstahri, gelişmekte olan bir şehir olan Eberku'yu kurdu ve yirmi beş yıl sonra, İbn Havkal burasının pazarlarını oldukça zengin buldu. Bu şehir, Hürmüz'den geçerek, Akdeniz üzerinden Kirman, Yezd, Kaşhan, Sultaniye ve Tebriz'e giden, Moğol dönemi ticaret güzergahının en önemli kollarından birinin üzerinde kurulmuştu. Hamdullah Mustafi bu şehri 740 (1339)'da gördü. 15. Hristiyan (Hicri dokuzuncu) yüzyılının sonlarına doğru Hint okyanusu güzergahının Portekizliler tarafından keşfedilmesiyle bu yol tamamen unutuldu. Eberku'nun kervansarayları, evleri ve camileri harabeye döndü. 1335 (1723)'deki Afgan saldırısı kenti öyle harap etti ki, bugün Eberku ismi ülkenin en ıssız yerleri için kullanılıyor.

sız bir bölge haline geldik. Bu sakin ve dikkatlerden uzak kalmaya zorlanan bölgenin biricik görevi, Hindistan'ı sıkıntılardan korumak ya da Doğu Hindistan şirketine yönelebilecek tehditleri ortadan kaldıracak bir tampon bölge olmaktı. Bu petrolün Huzistan'da ortaya çıkmasına ve bizim tekrar merkezî bir konuma gelerek, Doğu ile Batı Amerika ve İngiltere arasındaki bağlantının bel kemiği olmamıza dek böyle sürdü. Her nasılsa, mutlak bir biçimde araştırılmaya değer olduğu halde, bu konunun son üç yüzyılın ürünü olan Batı'nın gelişmişliği ve Doğu'nun geri kalmışlığı ile bağlantılı biçimde ele alındığını henüz görmedim.

İkinci nokta; bu amacı güden ilk kişiler olmamakla beraber, Haçlı Seferleri zamanından beri hasımları olan Müslümanların oluşturduğu tehlikeyi bertaraf etmek için kuzeydoğulu putperest bedevilerle yakınlık arayışı içerisinde olan öncü Hristiyan tüccarlar ve cumhuriyetlerin soylularıdır. Bağdat halifeleri tüccarlardan çok önce Horasan ve Irak'taki isyanları bastırmak için böylesi metotlar kullandılar. Çeşitli göçebe gruplara (Gbuzzlar, Selçuklar, Moğollar) doğudaki tüm İslâm toprakları boyunca geçiş, otlak edinme ve yerleşme hakları bağışlandığında, bu entrikalar Karakum dağlarına kadar ulaştı.⁴⁵ Sasani devrinin sonuna gelindiğinde Horasan, Balkh ve Irak'ın bütün generalleri Atabekler, Arslanlar ve Sebüktekinler gibi kabile şefleriydi. İslâm'la karşı karşıya gelmek için başlatılan ittifak arayışları Cenevizli ve Venediklilerin ticarî müsteşarlıklarının duvarlarını ve kulelerini yükseltmelerinden çok önce bağlanmıştı.* Bir Avrupalı yazar bu konuya ilişkin şöyle yazmıştır:

Türkler arasında, Hristiyanlık büyük bir tarihsel öneme sahiptir. Batı Türklerin, 565'ten beri yerleştikleri Soghdia'nın Nesturi Kilisesi'nin en

* İsmaililerin lideri II. Hasan (Celaeddin Hasan) Moğolların gelmekte olduğunu öğrendiğinde, imansızları mağlup –etmek üzere “Kitap Halkı”nın desteğini sağlamak için Fransa'ya bir heyet gönderdi. Fakat “Kitap Halkı” yardım etmeye isteksizdi. Bunun üzerine elçi, Fransızlardan ümidini keserek aynı mesajla, denizi aşarak İngiltere'ye gitti. Elçi, İngiliz Sarayına 636 (1239)'da ulaştı. Matthew Paris, İngiliz kralı ile gerçekleşen bu içler acısı buluşmayı tarihinde anlatır. (*Monachi Albanensis Angli*): Huzurda bulunan psikopos Winchester kralın cevabını aktardı: “Bırakın bu köpekler birbirleriyle dövüşüp, birbirlerini yesinler. İsa'nın düşmanları ile savaşmaya gittiğimizde, kalanların işini biz bitireceğiz”, Mıhrdad Samedi'den, “Mah ve Aftab” (Güneş ve Ay), *Kitab-i Hafta*, 1963, s. 65-66.

önemli merkezlerinden biri olduğunu biliyoruz. Bu alan Nesturi misyonerlerinin Asya'yı Hristiyanlaştırmaya giriştikleri Belh (Balkh)'e dek uzanır. Yaklaşık 1000 yılında bu Nesturi misyonerleri Orta Asya'daki Türk kabilelerinin ardıl kollarını Hristiyanlaştırmayı başarmışlardı. Bu kabileler İç Moğolistan'ın Ongots, Orta Moğolistan'ın Kereit (Karayit)'leri ve Batı Moğolistan'ın Naimanları idi. Daha önceleri, Gobi çölünde, Hristiyan kültürü aşılana Uygurları bir tarafa bırakırsak, kimse, Cengiz Han'ın imparatorluğunun yarı-Hristiyan çehresini, onun ordularında kılıç sallayan bütün bu batı Türklerinin Nesturi inancını göz önüne almaksızın kavrayamaz.*

Böylece Hicrî 7. ve 8. yüzyıllarda (Milâdî 13/14 yüzyıl) İslâm dünyasının iki yönden hücumu uğraması muhtemelen tesadüf eseri değildir. Bu iki saldırı, “yarı-Hristiyan çehrelî” Moğolların doğuya ve kutsal Hristiyan Haçlılarının batıya saldırısıdır. Böylece Marko Polo ve arkadaşları tarih sahnesine çıktılar.

Osmanlı Türkleri ile savaşı, Afrika'dan batı sahillerini keşfeden, Ümit Burnu'nu dolaşan, Hint Okyanusu'nda Müslümanlarla çarpışan ve okyanusun öbür yakasında Müslümanlara karşı müttefikleri olan Moğolların liderini bulabileceklerine dair bütünyle yanlış bir varsayım içerisinde olan, Milâdî 13. ve 14. yüzyıl Avrupalıları, bütünyle ilk Haçlıların torunlarıydılar.†

Üçüncü nokta; atlarına eyer vurup, İsveç'ten Roma'ya kadar Avrupa'nın dört bir yanından, İslâm topraklarını ele geçirmek için gelen Haçlılardır. Bütün bu Haçlılar papanın emirleriyle hareket ediyordu. Tamamı, Cenova ve Venedik'teki ticarethanelerce yiyecek, at, yem ve parayla destekleniyordu. Peki İslâm dünyası adına onlarla kim savaştı? Bütün İslâm ülkeleri bir arada değildi, sahnede yalnızca ortadan kaybolan halifenin yerine sözde tayin olunan Memlûklüler vardı. Sadi'nin bile, Tripoli zaptedildiğinde, inançsızlara karşı bu cephede savaştığına inanmıyorum.⁴⁶ O günlerde İslâm dünyasının bu bölgesinde hiç kimse, önemsiz kralların tehlikeyle yüzleşecekleri çocukça oyunla-

* René Grousset, *La face de l'Asie*, Paris, 1962, s. 55.

† Perviz Daryuş, çev.: *Tarik-i Tamaddun-i Garb ve Maban-yi An dar Şark* (Batı Medeniyetinin Tarihi ve Onun Doğu'daki Temelleri), Tahran, 1959, s. 333 (Naima Moğollarının lideri Wang Han, Kutsal Kase'nin koruyucusu Prester John efsanesi ile Avrupa'da çok iyi tanınıyordu. [ç.n.])

rına kendisini kaptırmaya niyetli değildi. Hiç kimse Kur'an'ın ebedî ve ezelî mi yoksa yaratık mı olduğu üzerine girilen uzun tartışmalarda hasmının tozunu attırma şansından vazgeçemezdi. Moğol istilasının İslâm dünyasını, üzerinde görkemli hiçbir alan bırakmamacasına, bütünüyle talan ettiği gerçeğini ise zikretmeyeceğiz.

Bu dönem, görünürde bir tüccar fakat gerçekte papanın özel elçisi olan Marko Polo'nun bu viran topraklarda "Şimdi nerede bu kral-lar?" diyerek dolaştığı bir dönemdi. Marko Polo, Venedik ticaretinin ülke içerisine girişini kolaylaştıracak dikkate değer bir yolu açan Büyük Han'ı, bu nedenle kutlamaya gitti. Bu Venediklinin seyahatinin ilk önemli sonucu İpek ve Baharat yollarının tesis edilmesi-ydi. Hatta Venedik saraylarının iki önemli sahnesi *Romeo* ve *Juliet* şöhetlerini bu yolların ihtişamına borçludur. "Moğol İlhanlılarının ve Venedikli tüccarların çabaları sonucunda, iki önemli yol açıldı. Bunlardan biri Tebriz-Huy-Malazgirt-Erzurum-Trabzon istikametini izleyen Büyük Ermeni Yolu, diğeri Tebriz-Erzurum-Sivas-İskenderun hattını izleyen Küçük Ermeni Yolu'dur.* Fakat Osmanlıların İstanbul'u fethi ve 857/1453'te Bizans'ın yıkılışıyla bu yolla beraber yeni güvenli yollar da kapandı ve Doğu'nun zenginliklerine alışmış olan Hristiyan Avrupa yeni yollar aramaya girişti. Bu arayış Amerika'nın keşfi ve Ümit Burnu'na ulaşılmasıyla sonlandı. İstanbul'un fethinden sadece elli üç yıl sonra ve Safavi devletinin kuruluşundan on dört yıl önce (893/1488) Bartolomeu Dias Ümit Burnu'na ulaştı. Bundan beş yıl sonra Vasco da Gama, Hindistan limanındaki Kalküta'ya ulaşabilmek için Ümit Burnu'nu dolaşarak sıcak denizlere geldi. Yedi yıl sonra Alfonso de Albuquerque, Hüzmüz'ün yöneticilerini topla tehdit ederek Basra Körfezi'nin ağzının yönetiminin kendisinde olduğunu iddia etti. Böylece Hindistan'dan Goa'ya sömürgeciliğin ilk çivisini çakabilecekti. Öyle ki bu çivi ancak beş yüz yıl sonra yani zamanımızda sökülüp atılabilmiş-tir.†

* Abbas İkbâl, *Mutala'ati dar bab-i Bahreyn ve Cezayir ve Sevahil-i Halic-i Fars* (Bahreyn ve Basra Körfezi Adaları ve Kıyıları Üzerine Araştırmalar), Tahrân, 1959, s. 5.

† Celâl Ali Ahmed, *Cezire-yi Harg* (Harg Adası), s. 71-72.

Bunların hepsi kendi alanlarında yeterince geçerli tarihsel gerçeklerdir. Fakat, Batı bunlardan öte farklı planlar ve yollar aradı. Bu da bizi açıklayacağım son noktaya getiriyor: Hristiyanların çöl içlerindeki faaliyetleri, Moğol istilasına yol açmadıysa ya da bu istilanın öncü koşullarını hazırlamadıysa da, en azından Timur'un saldırılarına Haçlı Seferlerinde hüsrana uğrayan ve Doğu pazarlarının zenginliklerine gereksinim duyan Avrupalıların ön ayak olduğuna dair yeterince delil bulabiliriz. Bu gibi örneklerde, kendi kusurlarını örtmekte oldukça dikkatli olan Avrupalıların çalışmalarını burada kullanmayacağım. Bunun yerine bizden birinin, bir Müslümanın eserine başvuracağım. Öyle ki burada, herkes dilsiz bir cehaletten daha fazlasını görebilecektir.

Ömrünün sonuna doğru Timur'la tanışan İbn Haldun şöyle yazar:

Bundan önce, Mağrib'te iken, onun dış görünüşüyle ilgili pek çok kehanet duymuştum İki yüksek gezegen arasındaki bağlantıyı tartışan astrologlar, yedinci yüzyılın 66. senesinde gerçekleşeceği umulan, trigondaki onuncu bağlantıyı bekliyorlardı. [7] 61 yılında bir gün Fez'deki Karaviyin Camii'ndeki bu konuda bir otorite olan İstanbul vaizi Ebu Ali İbn Badis ile tanıştım.⁴⁷ Ona gerçekleşecek bu bağlantıyı ve etkilerini sordum. Şöyle cevap verdi: Bu kuzeydoğudaki bedevi halklar arasından, çok güçlü bir insan çıkacağına ve buradaki bütün krallara ve devletlere galebe çalacağına, dünyanın önemli bir bölümünün efendisi olacağına işaret eder.

Frenk kralı İbn Alfanso'nun hekimi ve astrologu olan İbn Zerzer de aynı şeyleri yazmıştır.*

Bu haberlerin hepsinin ortak yanı, Osmanlılar tarafından henüz fethedilmiş olan İstanbul'dan gelen bir vaiz ve Avrupalı kralın sarayındaki Yahudi hekimdir! Bu ipuçlarını ve tarihsel gerçeği, elbette ki, Moğolların, İslâm'ın arkasını kesecek yeterli tahribatı yapmadıklarına dair bir işaret olarak yorumlayabiliriz. Batılılar, daima, bu savaşçıları yere yıkacak bir tetikçiye hayal ettiler. Timur'un ateşe verdiklerinden ve bu yıkıcı Moğolların ateş fırtınasından bir tek kıvılcım bile Hristiyan dünyaya ulaşmadı. Eğer Rusya bu yıkımdan az da olsa bir pay aldıysa, bu Ortodoks olma günahının ve Roma papasının önünde eğilmeyişinin

* Walter J. Fischel, der. ve çev.: *İbn Haldun and Tamerlane*, Berkeley ve Los Angeles, 1952, s. 35-36.

cezasıydı. Müslümanların İstanbul'u fethinden sadece elli yıl sonra, hançeri saplayabilecek bir yerde, Osmanlı'nın hemen arkasındaki Erdebil'de Safavi devleti kuruldu.^{*48} Çaldıran'da hemen hemen beş yüz bin Müslüman katledildi.†

Osmanlı Türklerini savunmuyorum. Bu haysiyetsiz ve kanlı savaşın biz Orta Doğuluları böyle açmaza sokan bir anemiye neden olduğunu söylüyorum. Saygıdeğer tarihçilerimizin bu ayrılıkçı politikaları destekleyip desteklemediklerini görmek istiyorum. Belki de, Osmanlı galip gelseydi ya da Safaviler Şiîliğin etkisi altında ayrılıkçı bir yol izlemeselerdi, bugün Osmanlı halifeliğinin bir eyaleti olurduk. Fakat bugün, biz İranlılar acaba bir Batı eyaletinin özneleri değil miyiz? Aynı şekilde, Hicrî 6. ve 7. yüzyıllarda Bağdat halifeliğinin de eyaleti konumunda değil miydik? Görünüşte İslâmî bütünlüğün bir parçasıyken, gittik İslâm medeniyetini omuzladık(!) Ümeyye yönetiminin en karanlık günlerinde ulusal kimliğimize ve İslâm'a taşıdığımız İran mirasına sarılarak, Abbasilerin siyah sancağını Horasan'dan Bağdat'a taşıyan ve İslâm'a kendi medeniyetimizin eşsiz mührünü vuran biz değil miydik? Öyle ki acemi oryantalistler, hâlâ İslâm medeniyetinin ne kadarını İran dışı unsurların oluşturduğu sorusunu güç bulmaktadırlar.

* 907/1501: Şah İsmail'in taç giyme töreni. 857/1453: İstanbul'un fethi. Ayrıca bir diğer tarihsel olaya daha dikkat ediniz. Şöyle ki: "Uzun Hasan'ın karısı Kalo-Joannes'in kızı ve Trabzon'un son imparatoru David'in kız kardeşi. Adı Despina Catherina idi. Uzun Hasan'ın ondan bir oğlan, üç de kız çocuğu oldu. Kızlarından biri olan Martha Sultan Haydar ile evlendi. Bu kadın Safavi Şah İsmail'in annesi ve Hristiyan Rumu olan Despina Catherina'nın kızıdır." Abdül Hüseyin Navai, "Uzun Hasan", *Mahname-iy Ferhang* (Aylık Kültür Dergi), 4, 1962'den.

† "İran'ın, Şiîliğe dayalı ulusal uyanış hareketi yalnızca ülke içinden değil aynı zamanda Şiîleri sapkın kabul eden Osmanlıların boyun eğmez muhaliflerinden de destek gördü. Sultan Selim işi öyle ileriye götürdü ki; bir Şiî öldürmenin, Allah tarafından yetmiş Hristiyan öldürmüş gibi mukafatlandırılacağını ilân etti. Bu fetvaya dayanarak, Osmanlı topraklarında, birkaç gün içinde kırk bin Şiî katledildi." Grousset, *La face de l'Asie*, s. 112'den. Burada, bu konu üç sayfa boyunca geliştirilmiştir. Ayrıca şu unutulmamalıdır ki, İran'da söz konusu rakamın iki misli Sünnî öldürülmüştür. Çaldıran'da ölen askerlerin gömüldüğü Erdebil'deki şehitliğin yakın zamanda yıkılıp, yerine yeni okulların yapıldığını ise esefle öğrendim. (Çaldıran, Ağustos 1514'de Osmanlıların Safavilere karşı kesin bir zafer kazandıkları, Azerbaycan'ın kuzey batısında yer alan bir ova.)

Bizler yıkıcı ve ayrılıkçı politikalardan uzak durup, açık görüşlü ve toleranslı olmalıyız. Zamanın alimleri tarafından gizlice desteklenen ve Sünnî, Şîî ayrımını yaygınlaştırmaya çalışan Avrupalı Hristiyan elçiler tarafından teşvik edilen sözde Orta Doğuluların bizim için ne kadar yıkıcı, kanlı, haysiyetsiz, bitip tükenmez düşmanlar olduklarını görmeliyiz. Felaketlerin Doğu'ya yani bizlere ya da Batılıların dediği gibi Orta Doğululara bu süreçten sonra geldiğini görmeliyiz. Bu dönemden tevarüs ettiğimiz kronik kansızlığın ne olduğunu bilmeliyiz. Ve Avrupalı yazarların hakkımızda ne kadar kibirlice ve kendini beğenmişçe yazdıklarını görmeliyiz. René Grousset gibi...

Burada, dünyanın büyük idarî devletleri arasında İran kendisine nasıl yer buluyor. Bunun bir nedeni Büyük Moğol Hanının, İsfahan'daki sarayıyla olan ilişkileri, ikincisi de Batılı güçlerdir.⁴⁹ Bilhassa Batı ile olan bu ilişkiler dünya tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğunun aksine İran, Hristiyan dünyasının doğal bir müttefiki olarak ortaya çıkmıştır. İran bu tarihsel rolünü, İsfahan sarayını ziyaret eden, 17. yüzyılın büyük Avrupalı devlet adamlarına borçludur. Bunların ilki Sherley kardeşlerdir. Bunlar, Şah Abbas'la da kişisel dostlukları olan muhteşem İngiliz maceraperestlerdir. Daha sonra Tavernier ve Chardin gelir.*

İbn Haldun Timur için şöyle der: “Bazıları onu mistik yaradılışlı olarak görüyor, bir Rafizi olarak kabul ediyor. Çünkü Ehl-i Beyti tercih edişine itibar ediyorlar.”† Yani böylesi mırıldanmalar Safavilerden çok uzun zaman önce yükselmeye başlamıştı. Peki Timur yani bu Rafizi ne yaptı? Bir başka zaman, İslâm dünyasını ne bahçe ne bahçıvan kalana dek yerle bir etti. Eğer, Hicrî 657 (1258)'de yeri göğü titreten, Tanrının gazabı Hülagu Han, Abbasî halifesinin keçeden bir kilime sarılıp boğdurulmasını emrettiyse, bu ikinci zorba, Timur da Selçukluların sonuncusu olan Türk hükümdarı Yıldırım Beyazıt'ı, Hristiyan seyircilere eğlencelik olsun diye bir kaplan gibi kafese koydurdu.⁵⁰ Bu olayların ardından 8./14. yüzyılın feodal beyleri de böylesi bir vahşete ve yıkıma neden olurken, Safaviler katliamlara başvurmaksızın çok geniş bir kitleyi bağıllık altına alabilmişlerdi.

* Grousset, *La face de l'Asie*, s. 116-117.

† Fishel, *Ibn Haldun and Tamerlane*, s. 47'den değiştirilmiş olarak.

Bütün bu tahlilleri yapmaktaki amacım ne geçmişi yad etmek, ne de ölmüş kahramanlar üzerine fikir yürütmektir. Bu, kurdun ağacı nasıl istila ettiğini öğrenmek istiyorum. Moğol istilasının ortalarında, halife öldürülmeden yalnızca bir yıl önce, Sadi şöyle demişti:

Fakat, ne hoş geçirdik biz o saati,

Altı yüz elli altı yılıydı, Hicri.

Hem yargıç ve bakan olan ve İslâm dünyasının batısı boyunca yöneticilerle serbestçe ilişki kurabilen, hem de tarih felsefesi üzerine harikulade bir çalışması olan İbn Haldun'u göz önünde bulunduralım. Yazgısına nasıl katlandı! Nasıl umutsuzluğa düştü ve Endülüs'teki yöneticilerin bitmez tükenmez kavgalarından nasıl bitkin düştü ve dünyayı, onu tahrip etmek uğruna olsa da, tekrar birleştirebilecek bir çobanın gelmesini bekledi.

Batı'da Rönesans'ın ortaya çıkmasıyla birlikte, Orta Çağ tarzı bir engizisyon belası, Orta Doğu'da da baş gösterdi ve dinsel farklılıkların ya da din savaşlarının cadı kazanının altına ateş sürüldü. Ferdid Bey'in⁵¹ dediği gibi; Batı'nın bitirdiği yerde biz başladık. Batı yükselirken, biz düştük. Batı endüstriyel bir dirilişle uyanırken, biz Ashab-ı Kehf uykusuna daldık. Batı'nın on sekizinci yüzyılın başında yaşadığı entelektüel devinimi yaşıyor olmamızı bir kenara bırakın, biz Anayasa Devrimini yirminci yüzyılın başlarında yani Avrupa sosyalizme ve politik, kültürel, ekonomik önderlik biçimlerine kayarken yaptık.

Safavi dönemi boyunca, görünüşte, seyyahlar, tüccarlar, diplomatlar ya da askerî danışmanlar olarak buralara gelen ve çoğunluğu Cizvit olan kişilerin seyahat notlarına bir göz atın.* Köklerimize saldıran sömürgeciler için ne denli sabır ve cesaret telkin edici tanıklar olduklarını ve Şah Abbas'ın cinayetleri ile Sultan Hüseyin'in amaçsızlığını nasıl desteklediklerini bir görün. Bu dönemde, yöneticilerimiz ve liderlerimiz için son üç yüz yıldır gerçekten önemli akıl hocaları olan Avrupalıların hakkımızdaki mütalâalarına kulak vermeye başladık. Bütün bu övgüler, kervanın yaşlı bekçisinin kulağına kervan yağmalanırken uyumasını sağlamak için fısıldanan büyümlü sözcükler gibiydiler.

İşte bütün bunlar Batılılaşma hastalığının yayılmasının kaynaklarıdır. Maalesef, buraya birkaç yılda bir oryantalist, büyükelçi, danışman kılığında gelerek, Hüsrev Anuşirvan zamanından beri merasim

* Bunların adı lejyondur. Bunlar için en iyi kaynak Nasrullah Felsefi'nin üç ciltlik eseri *Zindagani-yi Shah Abbas* (Şah Abbas'ın Hayatı)'dır. (Çalışma aslında beş cilt olarak tamamlanmıştır ve diğer iki cilt Ali Ahmed, *Batılılaşma Hastalığı*'nı bitirdikten sonra basılmıştır. [yay.]). Bu seyahat günlükleri oryantalizmin ilk ve önemli kaynaklarıdır. Pek çok oryantalist, bu beylerin küçük boy versiyonudur. Ne demek istediğimi anlamak için Felsefi'nin kitabını okuyunuz.

sevgisi ve azamet budalalığına müptela edilen bizlerin üzerine dalkavuklukla ağılar ören dış işleri bakanlığı ajanlarının egoist övgülerine hâlâ kulak veriyoruz.⁵² Bu yeni tür gidiş gelişi cereyanında, Avrupalılar karakterimize aşına oldular. Hakkımızda öngöründe bulunmaya nasıl devam edeceklerini, nasıl kredi vereceklerini ve böylece geleneklerimizi nasıl kontrol altına alacaklarını öğrendiler. Ayrıca Safavi döneminde, Şahın ipek tekelinin saltanatını kendi pazarında nasıl yıkacaklarını ve planları işe yaradığında da zamanla birer bostan korkuluğuna dönüşen Safavi şövalyelerinden, acımasız Afganları kullanarak nasıl yakalarını kurtaracaklarını öğrendiler ve Batı sömürgeciliğini temsil eden Doğu Hindistan Şirketi, güneyde yeni bir pazar arayışı içindeyken, Nadir Şah Hindistan'ı işgal edince, dikkatler Muhammed Şah'ın kuzeydeki sarayına çevrildi. Daha sonra Nadir Şah'ın Türkmençay Antlaşmasına katılması sağlandı (1243/1828) ve bu aslan postu altındaki akılsızın son nefesi oldu.⁵³ Bunu, Buşire yarığının kuşatıldığı ve bu sahte sakalın son tüyünün yolunduğu Herat Savaşı izler (1273/1857). Bu, şövalyenin cesedinin yere yığılışıdır.

Elli altmış yıl önce petrol gündeme geldi ve biz kendimizi tekrar bir düzenin içinde bulduk. Bütün bu entrikalar ve diğer öncü nedenler yüzünden, politikamızın, ekonomimizin ve kültürümüzün, şirketlerin ve onları destekleyen Avrupalı devletlerin ellerine düştüğünü görmek zorunda kaldık. Ulema, Avrupa'ya karşı direnişte son kaleydi. Fakat anayasal dönemde makinenin ilk dalgasının saldırısıyla birlikte, ulema kendi kabuğuna çekildi ve kapılarını dış dünyaya sıkıca kapatıp yenden canlanma dönemine dek kendi etrafında koza ördü ve bunu adım adım geri çekilerek yaptı.

İslâm Hukukuna göre asılan önde gelen ulema partizanının kendisi de bu geri çekilişin bir işaretidir.⁵⁴ Şehid edilen Şeyh (Fazlullah) Nuri'nin anayasacılık karşıtı olduğu için darağacında sallanmaya mahkum edilmediğini, hatta başlangıçta onu desteklediğini fakat İslâm Hukukuna dayalı bir devleti ve Şiî dayanışmasını savunduğu için asıldığını yazan Dr. Tundar Kiya ile aynı görüşteyim.* Bu nedenlerden dolayı herkes onun katli için Necef'ten fetva bekliyordu ve bu olay

* Tundar Kiya'nın, *Şahin*'de Şeyh Nuri üzerine yazdığı biyografik yazısı, Tahran, 1956, s. 210-319'dan alınmıştır.

Batılılaşma hastası aydınlarımızdan Hristiyan Malkum Han ile Kafkasyalı Sosyal Demokrat Talibov'un önde gelen isimler olduğu dönemde gerçekleşti.⁵⁵ Şimdi hepimizin alınlarına Batılılaşma hastalığının damgası vuruldu. Bu büyük adamın darağacında sallanan vücudu iki yüz yıllık mücadelenin ardından Batılılaşma hastalığının zaferini ilân ederek ulusumuzun üzerinde yükselen bir bayraktır. Bu bayrağın altında hepimiz kendimize, yememize, giymemize, evlerimize, davranışlarımızı, neşriyatımıza ve daha tehlikelisi kültürümüze yabancıyız. Kendimizi Batılı tarzda eğitmeye ve sorunlarımızı onların isteyeceği biçimde çözmeye çalışıyoruz.* Eğer Anayasal dönemin başlangıcında bu tehlike bize karşı bilgisini tazelediye, şimdi ruhlarımızı ele geçirdi. Kente göçen ve gezici berberin dükkanında biryantin olmadığı için ya da köyde bir sinema olmadığı veya orada sandviç satın alamayacağı için oraya asla dönmeyecek olan köylüden, kendi ülkesinin tozuna karşı alerjik olan ve bütün bir yıl dünyayı dolaşarak geçiren başkana kadar hepimiz için aynı şey geçerli.

Bu yabancılaşma, anayasal dönemden beri ortaya çıkan iki kuşağın, profesör, yazar, başkan, avukat, genel müdür vb. olmak için (yalnızca doktorlar gerçek anlamda ehliyetle sahiptir) Paris, Londra ve Berlin'de harcadıkları gençliklerinin hatırasına daldıkları gibi Aka Han

* Bkz.: Seyyid Fahrüddin Şadman, *Taşkir-i Tamaddun-i Frengi* (Avrupa Medeniyetinin Egemenliği), Tahran, 1947. Seyyid Şadman "Frenkleşme"ye çare arama noktasında yıllar önce başlayan çalışmalarından dolayı benden daha önde gelmektedir. O, Batı felsefesi, bilimi ve davranışı üzerine tercüme kadar ana dil üzerine ciddi çalışmaları da savunmuştur. Fakat durumu iyi teşhis etmesine rağmen, sunduğu çözümler güvenilir değildir. Onun zamanından bu yana binlerce Avrupa kitabı dilimize çevrildi ve her birimiz Avrupalı kavramların tamamını okuduk ve sonunda günden güne daha çok "Frenkleştik". Çünkü bu "Frenkleşme" ya da benim deyimimle "züppeleşme" Batılılaşma hastalığının belirtilerinden biridir. Belki de, hiç kimse sorunun altında yatan nedeni aynı zamanda Bahailiği ile meşhur olan Muhammed Bakır Huşyar kadar iyi anlamamıştır. O, 1948'de şöyle yazabilmiştir: "Kapidaki çatlıktan tüm Avrupalıların okur-yazar olduğunu gördünüz. Fakat, onların davranışlarının ve geleneklerinin nasıl biçim aldığını görmediniz. İlkokuldan, üniversiteye dek öğretim sistemlerinin kiliseye dayandığını anlamadınız. Ve Batı entelektüelliği adı altında, kraldan daha fazla kralcı olmaya çalışarak, temellerinizi ülkenizden uzaklaştırdınız." M. B. Nuşyar, "Amuzish-i Hamagani ve Rayigan" (Özgür Evrensel Eğitim), *Amuzish ve Perverish* (Eğitim ve Terbiye) (Yıllık), 1948.

Kirmani'nin *Celal ed-Daula'ya Üç Mektup*'ünün da dikkatli okuyucuları olmalarından dolayı gerçekleşti. Bunlar ayrıca, Malkum Han'ın Talibov'un ve diğer ilk kuşak Batılılaşma hastalarının da etkisi altında kaldı.^{*56} Görebildiğim kadarıyla bütün bu yerli Montesquieu'larımız çatının aynı tarafına düştüler. Bu konuda hepsi müttefikti ve hepsi de yaşlı toplumumuzun ve geleneğimizin Batı teknolojisine karşı koyamadığına dair içgüdüsel bir his taşıyordu. Hepsi de "İran etkisi olmasızın, Avrupa medeniyetini benimseme" tercihiyle yanlış yola girmiş oldu, fakat bu belirsiz ve ispatlanamamış ilaca ek olarak her biri farklı bir tedavi arayışına girdi.[†] Kimi yabancı etkisini savundu, kimisi Batı'yı taklit etmek ve tıpkı Luther'in yaptığı gibi dinî bir "reform"la geleneği ihya etmek gerektiğini iddia etti. Kimisi de Ermeni ve Kürt katliamlarıyla dünyaya duyurulan Osmanlı rezaletinin yaşandığı dönemde İslâm bütünlüğü fikrini savundu.⁵⁷

Anayasal Dönemin başlangıcında, dönemin başlıca figürlerini şu inanç harekete geçirirdi: "İslâm=İslâm Hukukuna uygun devlet=din." Bu kişiler ya bu formülasyonu destekler ya da buna karşı çıkarlardı. Bu inanç, makinenin ve Batı'nın nüfuzuna karşı bir savunma ya da bir bariyer olarak kendi iç bütünlüğünü korudu. Böylece biri ona saldırırken, diğeri savunmayı güçlendirdi ve İslâm Hukukuna dayalı devlet ile anayasacılık, dinî ve dinî olmayan olmak üzere iki zıt kavramla birlikte anılır oldu. Bugünden bakıldığında bu insanların meseleye yaklaşımları hatalı gözüküyor. Fakat belki daha önce yaşamış olsaydık, şimdi yaptığımız gibi onları acımasızca yargılamak yerine bizler de bu iki akımdan birine kapılacaktık. Bu insanlar, İngiliz Régie Şirketine verilen tütün imtiyazını basit bir fetvayla ortadan kaldırarak, ulemanın

* *İslâm, Akhund ve Hatif al Ghayb* (İslâm, Akhun ve Gaybın Sesi), *Haftad u Do Millet* (Yetmiş İki Millet), *Risale-yi Yek Kelime* (Tek Sözcük), *Siyaset-i Talibi* (Talibi Politikaları) ve *Seyahatname-yi İbrahim Bey* (İbrahim Bey'in Seyahatleri) gibi çalışmalar, dinî hurafelerle bir tutarak, Batılılaşma hastalığına zemin hazırlamışlardır.

† Kelimesi kelimesine Malkum Han, *Mecmua-yi Asar* (Derlenmiş Çalışmalar) yay.: Muhit Tabatabai, Tahran, 1948'den aktarılmıştır. Ayrıca bkz.: Feridun Ademiyyat, *Fikr-i Azadi* (Özgür Düşünce), Tahran, 1961. Burada yazar bir grup farmasona saldırırken, ustaca diğer bir grubu temize çıkarıyor. Bence farsmasonların hepsi aynı kumaştan kesilmiştir.

gücünü ve aynı zamanda nasıl bir tehlike olduğunu gösteren büyük Mirza Şirazi'nin dönemine bizden daha yakındılar.⁵⁸ Fakat, bu insanlar teknoloji ilâhının, kendi borsalarının ve bankalarının tahtında oturan Avrupa'da artık başka bir ilâha müsamaha göstermeyecek ve tüm ideolojilerle gelenekleri kahrkayla gülererek küçümseyecek mutlak bir nizâmı yıllardır tatbik ettiğinin farkına varamadılar.

Böylece anayasalcılık makinenin ileri karakolu sıfatıyla ulemaya saldırdı. Bugünden başlayarak, yirmi yılı aşkın bir süre medreseler o kasabadan bu kasabaya sürüldü; etkilerini hukuk sisteminde ve noterlik sisteminde hissettirmeleri engellendi ve giyim tarzları yasaklandı. Bu noktadan sonra, alimler yalnızca bu baskıya karşı koymakta başarısızlığa uğramakla kalmadılar, beraberinde bütün ilgilerini ibadetlerinin detaylarına ve merasimlerin saflığına hasrettiler, ikinci rekatta mı yoksa üçüncü rekatta mı olduğuna dair şüphe duyan bir insanın ne yapması gerektiği gibi konulara daldılar.

Ulema gerçekten gayret sarfettiğinde, başarabildiği en iyi şey radyo ve televizyonu yasaklatmak oldu. Öyle ki, bunların yayılmasını Rüstem'in gücü bile önleyemezdi. Aslında, ulema düşmanın silahıyla donanmalıydı, donanabilirdi de. Böylece, tıpkı Vatikan'ın yaptığı gibi, Kum'da ve Meşhed'de kendi radyo vericilerini kurup, resmî ya da yarı resmî yayınlarla Batılılaşma hastalığına/Batı yayımlıcağına karşı mücadele edebilirdi. Eğer ulema bütün zalim devletlere karşı yürütülecek başkaldırının en kıymetli tohumunun ne olduğunu bilseydi, insanların kalbine "kural koyuculara itaatin gereksizliği" ilkesini aşılarmış olurdu. Ve yine ulema bu yöneticilerin gerçek tabiatını halka açıklayabilmiş ve kendi yayın organları (gazete, radyo, televizyon, film vb.) yoluyla genel dinî prensipleri, özel emir ve yasaklara dönüştürebilmiş olurdu. Ve yine ulema, uluslararası dinî organizasyonlara katılarak çalışmalarına hız verebilmiş olsaydı, bilgiye dayanmamaktan ve ilgisizliğe götüren ayrıntıların içinde boğulmaktan kurtulabilmiş olacaktı.^{*59} Bu konuda söylenenler yeterlidir.

* Bu kitabın birinci ile ikinci baskısının arasında, Merceiyyet ve Ruhaniyet (Dinî Liderlik ve Ulema), (Tahran, 1962) yayınlandı. Kitap ulemanın bildik abartılı diliyle yazılmış olmasına rağmen, var olan sorunlara, sorumluluklara ve muhtemel çözümlere karşı yakın bir uyanıklık sergiler. Bu özellikle de Muhammed Mehdi Bazergan ve Hidayet Camii imamı Seyyid Mahmud Talegani'nin makale-

Son bir tarihsel delil olarak, bir petrol şirketinin son altmış yılda politikalarımızda ve toplumumuzda oynadığı rolü sorgulayacağım. Petrol çıkarma imtiyazı 1901'de Kaçar Şahı tarafından bir İngiliz olan ve daha sonra hisselerini meşhur bir şirkete satan William Knox D'Arcy'ye verildi. 1906'da anayasa kavgası başladı. Sözleşmede adı geçen bölge, Bahtiyari dağlarının güneybatı yamaçları üzerinde bulunuyordu. İlk petrol kuyusunun kalıntıları Mescid-i Süleyman'da hâlâ görülebilir. Bahtiyar Dağı'nın güneybatı yamaçlarının, ilk delme aletlerinin toprağı, dağı ve Mescid-i Süleyman ovasını, huzur ve güven içinde delebilmeleri için, kışı burada geçiren kabile halkından temizlenmesi gerekiyordu. Bu durum, Bahtiyarilerin, Tebriz ve Reşt mücahidlerinin yardımıyla Tahran'ı fethetmelerine neden oldu.* Ve eğer bizim anayasacılığımız yarım yamalaksa bunun nedeni hanların, hayatlarını üzerine kurdukları feodalizmin ilkelerini reddeden bir hareketi desteklemek üzere ayaklanmalarıdır. Böylece I. Dünya Savaşı patlak verene dek kafası karışık bir vaziyette ve istibdat altında yaşadık. Fakat

leri için geçerlidir. Onlar, tek bir yetkili yol göstericilik makamı yerine, fetvaların verilmesi için bir çeşit konsey öneriyorlardı. Ve biz de bu çalışmanın, bütün eksiklikleri ile, 15 Hordad 1342/5 Haziran 1963 olaylarını önceden kestirdiğini kabul ediyorsak, şimdi dinî liderlik için şu önerilerin yapılması gereklidir: (1) Eğer din adamları, benim de bir tanesinden bahsettiğim ilkeler hususunda bilgisiz kalmaya devam eder, (2) Kendilerini küçük ayrıntılara, yasaklamalara ve şu ya da bu kimsenin kâfir olduğunu açıklama gibi işlere hasretmeye devam eder, (3) İçtiha ilkesinden dolayı, Şiîler için sosyal değişimin kabulüne giden yolun Sünnîlere oranla daha açık olduğunu unutulursa (kadınların özgürleşmesine dair fetvanın, Şiî ulema tarafından değil, Ezher Camii İmamı olan Şeyh Mahmud Şeltut tarafından verilmiş olmasına rağmen) ve Anayasal Dönemde etraflarına ördükleri kozayı delemeyip, zamanın şartlarına ayak uyduramazlarsa, buradan şu sonuç çıkar: Batılılaşma hastalığına karşı son savunma hattı da canlılığını kaybetmiş ve yalnızca müzelere yakışacak türden bir fosile indirgenmiştir. Ya da, en fazla, tüm gerici güçlerin son sığınaklarından birine dönüşmüştür.

* British Petroleum'un hissedarlarından birinin Albay esad Bahtiyari bir diğeri de Müşir ed-Devle (Nasrullah Han) olduğunu hatırlayınız. Ve eğer Rıza Şah döneminde bu Albay Esad bertaraf edilmiş olsaydı, onun, Huzistan topraklarında hak iddia eden Şeyh Hazal gibi, petrol zengini Bahtiyari'nin, zamanın hükümeti tarafından elde edilen topraklarında hak iddia ettiği ve tıpkı Harg Adasında benzer iddialarda bulunan Hayat-i Davudiler gibi katledildiğini düşünmez misiniz? Bu soruları aydınlatmak için Abu'l-Fazl Lisani, *Tala-yi Siyah, ya Balayi İran* (Siyah Altın ya da İran'ın Düşüşü)'ne başvurunuz.

şirket petrole ulaştı ve güneydeki imtiyazın resmî sahibi olan İngiliz Bahriye Nezareti buradan ikmal teminatı aldı. Sizin de gördüğünüz gibi tarih yazmıyorum. Aceleyle bazı noktaları belirliyorum. Tarihten delilleri bulup çıkarmaksa okurun işi.

Daha sonra 1300/1920 civarında şirket sahiplerinin zaferi ile savaş bitti ve savaşın ateşi söndü. Yurtdışındaki petrol tüketimi mecburen azaldı ve İran içindeki pazarlara ihtiyaç duyulmaya başlandı. Böylece, tankerlerin Kuşan, Hoy ve Mehran gibi uzak yerlere gönül rahatlığıyla ulaşabilmeleri için, bütün yolların güvenliğini sağlayacak, engelleri ortadan kaldıracak güçlü bir merkezî hükümetin kurulmasına gerek duyuldu. Her kasabaya bir petrol kuyusunun açılabilmesi gerekiyordu. En önemlisi, imtiyaz sahibi İngiliz Bahriye Nezareti olduğu için, iç karışıklıklar olamazdı. Nezaret, bütün bu hanlarla, meclislerle ve basınıla anlaşmayı önemsemezken sadece bir tek kişiyle anlaşmayı önemsendi. Böylece 1299/1921 darbesi gerçekleşti ve bunu müteakiben otokratik bir askerî yönetim kuruldu. Kürtler yerleşmeye mecbur edildi, Şeyh Hazal bertaraf edildi⁶⁰ (eğer biraz akıllıca davranmış olsaydı, şimdi biz de Huzistan'daki Bahreyn Şeyhinin bir benzerine sahip olmuş olabilirdik) ve Simitku'nun zayıflayan nefesi tükendi.⁶¹

1311/1932'ye gelindiğinde D'Arcy'nin ilk petrol imtiyazının süresi yarıyı aşmış, sonuna yaklaşmıştı. İngiliz Bahriye Nezareti yani İngiliz Hükümeti mevcut merkezî gücünü (yani bir kişinin, meclis, başkanlık makamı, ordu ve güvenlik güçleri adına konuşması) kullanarak ve demir tavındayken imtiyazı yenilemek zorundaydı. Böylece bir kez daha Takizade işlevsel hale geliyordu.⁶² Kukla meclis oy kullandı ve D'Arcy'nin imtiyazı ilk seferinde iptal edilmesine rağmen daha sonra tecrübeli büyüklerin dahi herhangi bir şeyden şüphelenmelerini ve etraflıca düşünmelerini önlemeye yetecek bir gürültüyle yenilendi. Her şey söylendiği, yapıldığı ve sürünün tamamı Şahrivar olayları (1320/1941) ve sonraki gelişmelerle ele geçirildiğinde onlardan hiçbirini itiraz ederek kendisini tarih önünde aklamadı.⁶³ Çirkin gerçeği, dönemin ruhuna uygun oyunlarla gizlemek elbette ki gerekliydi. Gelişmenin son aşaması olarak, erkeklerin geleneksel keçe şapkalarının, kadınlarınsa peçelerinin çıkartılması yoluyla insanların tek bir biçimde giyinmeye zorlanması, ülkeyi baştan başa kateden, masrafları petrol gelirleriyle değil, şekerden alınan vergilerle karşılanan ve yapılaş amacı

II. Dünya Savaşı boyunca Stalingrad önlerindeki kuvvetleri ikmal etmek olan bir demiryolu inşa edilmesi vasıtasıyla bu gerçek gizlendi.

1320/1941'e gelindiğinde Avrupa'da yine savaş vardı ve Raşid Ali Geylani⁶⁴ müttefikleri için tehdit oluşturunuyordu. Yine, zamanın İran hükümeti olgunluktan çok, bunaklık belirtisi olmak üzere İttifak kuvvetleriyle flört halindeydi. (Aynı ahırdaki ineklerin hepsi aynı yaratılıştan olmasalar bile, en azından hepsi aynı şekilde koku alır.) Böylece olaylar ciddileşti ve neler olduğunu hepimiz biliyoruz. Bütün bu kudret, bu ordu, the Second Division, polis güçleri, tüm bu güç ve zafer bir gün içerisinde paramparça oluverdi. Eğer, Fransız albayı Napolyon St. Helena adasını kabul edebilseyse, bir İranlı da Mauritius ile yetinebilirdi.

Birleşik Devletler, II. Dünya Savaşını, I. Dünya Savaşı'ndan daha çabuk atlattı. Ancak Basra Körfezi'ndeki savaş gemileri için yakıt ikmaline gereksinim duymuştu. İngiltere ve Rusya'yı sıcak denizlerden çıkarmak için faşizmle mücadele etmek üzere dünyanın dört bir yanında dolaşan gemilerinin yakıtlarının sağlanması için İngiliz petrol şirketine ödeme yapmakta isteksiz olan Amerika, güneydeki petrol sorununa ilk önce bir müdahale zemini buldu, daha sonra özellikle Azerbaycan olayında Birleşmiş Milletleri harekete geçmeye ve Sovyetler Birliği'ne Azerbaycan'ı boşalttırmaya zorlayan sadece Amerikan politikasının ağırlıydı. Bunları zorunlu olarak karışıklık ve özgürlük talepleri takip etti. Kuzeydeki petrol imtiyazı, tartışmaya açıldı ve İngilizlerin, Amerikalı hayaletler olarak gördükleri şey, kendi tekellerini ele geçiriyordu. Bu özgürlük keyfi 1329/1951'de petrolün ulusallaştırılmasına dek sürdü. Amerika, İngiltere'yi mat etti ve satranç tahtasının üzerindeki taşlar birer birer değişti. Unutulmuş satranç tahtası birine kalırken, diğeri ise mat edildi. Böylece Amerikan kapitalizmi, konsorsiyum hisselerinin yüzde kırkını, özellikle de İngiliz Bahriye Nezareti'ne ait olan kısmı, ele geçirebildi. İşte bu 28 Murdad 1332/19 Ağustos 1953 ayaklanmasının hikâyesidir.

Ekonomi ve politikada *bağımlılık* dediğimiz şey budur. Batı'yı takip etme —Batılı devletler ve petrol şirketlerini— zamanımızda Batılılaşma hastalığının en önemli tezahürüdür. Bu, Batı endüstrisinin bizi nasıl yağmaladığını, yönettiğini ve hanedanımızı nasıl denetim altında tuttuğunu gösteriyor. Bir kez ülkenin ekonomik ve politik denetimini

yabancıların ellerine bıraktınız. Onlar size ne pazarlayacaklarını ya da en azından ne pazarlamayacaklarını biliyorlar. Çünkü, doğal olarak size sürekli ürünlerini satabilmenin yollarını araştırıyorlar. En iyisi, sonsuza dek onların ürünlerine muhtaç kalmanızdır. Tanrı petrol rezervlerini korusun. Çünkü, onlar petrolü alıyorlar ve karşılığında çorbadan fındığa hatta hububata kadar ne istersen veriyorlar. Yürütülen bu ticaret kültürel olaylara, mektuplara ve hutbelere dek uzanıyor. Yarım düzinelik, sözde ağır edebiyat neşriyatımıza bir göz atın. Dünyanın bu tarafından hangi haberleri görüyorsunuz? En geniş manada Doğu'dan, Hindistan'dan, Japonya'dan, Çin'den? Bütün gördüğünüz Nobel Ödülü, yeni papa, Françoise Sagan, Cannes Film Festivali, en son Broadway oyunu ve en son Holywood filmine ait haberlerdir. Oldukça kötü tanınmış resimli haftalık dergiler de cabası... Eğer bunu Batılılaşma hastalığı olarak adlandırmayacaksak, ne olarak adlandıracağız?

ÇELİŞKİLER SAVAŞI

Şimdi, yabancı bir halka benziyoruz. Geleneklerimize ve kültürümüze yabancı, kendi toprağımızda köksüzüz. Burada çiçek açma şansımız yok. Böylece politikamızda, kültürümüzde ve günlük yaşamımızda sahip olduğumuz her şey ölü doğmuş bir bebek gibi. Yaklaşık on dokuz yirmi milyonluk bir halkız. Nüfusun %75'i kırsal alanlarda, çadırlarda veya kulübelerde, yaradılış şafağından kalma gelenekleri izleyerek, yeni değerlerden habersiz, efendi-köle ilişkisine mahkum, makineye yabancı, ilkel aletlere sahip bir biçimde yaşıyor. Yiyecek için, sabana ve arpa ekmeğine sahipler, yakacak olarak; tezek, giyecek olarak; çadır kumaşından elbiseler ve barınma için kümeden evleri var. Batı'dan bu bölgeye sızabilmiş olanlar yalnızca transistörlü radyo ile zorunlu askerlik hizmeti ki her ikisi de dinamitten daha öldürücü bir etkiye sahip.

Makineleşmenin ilk basamağı sobanın *kursi*⁶⁵ ile yer değiştirmesidir. Fakat bu kırsal bölgede, mangal kömürü bile bilinmiyor, sadece benzin biliniyor. Herkes için, biz petrol üreticisi bir ülkeyiz ve petrol tüketimimizi arttırmaya çalışıyoruz. Yıllık kişi başına düşen petrol ve gazolin tüketimimiz bütün, şu benzin içerek ve kazalara sebep olarak ülkede dolaşan dört tekerlekli hurda yığınlarına rağmen iki yüz elli litredir.* Bu kadar benzinle hiç kimse, günde bir tencere dahi *eşkane* pişiremez.⁶⁶ Böylece Batılılaşma mantığı bu köylülere, petrol gelirleriyle alınması gereken çeşitli traktörleri dayatır. Bu traktörler geçmişten kalma bütün toprakları ve sınırları bir kaosun içine savururlar. Yirminci yüzyılın bu kör sabanının bitişikteki arazinin sınırlarını üç karış aştığında ortaya çıkan karışıklığa bir bakın. Ben bir hikâye için bu

* İran'da 1963'deki toplam petrol ürünleri tüketimi beş milyon metrik tondur. Bu oran yirmi milyona bölündüğünde, yıllık iki yüz elli litre petrol yapar ki bu da günde kişi başına bir litreden daha az petrol düştüğü anlamına gelir.

kanlı karşılaşmalar, küreklerle parçalanmış kafalar ve benzeri olaylarla ilgili bir arşiv oluşturdum. Ve şimdi, bu tür olayların ışığı altında, toprakları bölmek, küçük toprak sahipleri sınıfını genişletmek, bana ilerlemeci reformların yapacağı en son iş gibi gözükmektedir. Böylece, tarıma elverişli her karış toprak, kedi karışıklığı içerisinde makinenin gelişimini engelleyecek ve onu faydasız hale getirecek kişisel arazilerden oluşan bir örümcek ağı haline dönüştürülecektir. Ülkemizin çiftlik arazilerinde parçalanmış traktörler için oluşan mezarlıklara bir bakın. Buralarda bu makineleri tamir edecek bir istasyon, onları kullanacak açık görüşlü insanlar ve üzerinde kullanılacak topraklar ya da tamir edilmeleri için kasabaya götürülebilecekleri otoyollar yok. Ve bütün bunlar için, kasaba halkı yılda en az üç ay çalışmamalı, soğuk, sel, kuraklık ve çekirge istilasıyla da baş edebilmelidir. Peki bu problemleri kim çözmeli? Gelişmiş, endüstriyel bir ulusun nüfusunun %9 ile %15'i, o ulusun yemek ihtiyacını karşılamakla meşgul olmasına rağmen, bizler nüfusumuzun %60'ını karınlarımızı doyurma işine hasretmiş bulunuyoruz ve sözde tarıma dayalı bir ulus olmamıza rağmen hâlâ her yıl Amerika'dan hububat, Formosa'dan da şeker ithal ediyoruz. Bu onurlu köylüler yılın çalıştıkları dokuz ayı boyunca ne yapıyorlar? Çimenleri biçiyor, güneşte tezек kurutuyor, sığırları ve koyunları suluyor ve yağmur için dua ediyorlar. "Tüm bunlar bizi nereye götürüyor? Radyonun dediğine göre, bu insanlar paralarını çarşambaları şehirlerde saçıp savuruyorlar. Öyleyse devam edelim." Böylece yığınlar halinde şehirlere gitmek için topraklarını terk ediyorlar. Bu şehirler ki; kasabalar, yaralı gençlerini, nefer olarak orduya hizmet etmeleri ya da zorunlu olarak çalışmaları için buralara gönderirlerdi. Şehirler, muhkem duvarlarının ve kerpiç çatılarının altında bu onurlu insanlardan, çağın değişikliklerine karşı bağışıklık kazanmış olan %25'ini muhafaza edebilmiş olan şişirilmiş kasabalardır. Ya da dostum Hüseyin Malik'in dediği gibi her biri ince uzun otoyol ipliğinin üzerine atılmış birer düğündür. Böylece bu şehirlerin her biri Batı'nın endüstriyel ürünleri için bir ticaret panayırı haline geldi. Yezd'de biraraya getirilen İngiliz Raleigh bisikletlerinin elli yıllık üretimini, Turbat-i Haydariye'de Mitsubishi fabrikasının bir aylık üretimini, Tahran'da Ford'un, Chevrolet'in, Fiat'ın on yıllık üretimini görebilirsiniz. Bu arada Kirman'da tereyağı alamazsınız ve Tebriz'de Avustralya'dan gelen konserve gıda-

ları yemek zorundasınızdır. Tüm bunları kendim gördüm. Tehlikeli şehir ormanında, bizler park etmiş arabaları arzular, piyango bileti satar ve en iyi durumda da inşaatlarda çalışırız. Bir inşaat işçisi günde 7 ilâ 10 Tümen arasında kazanır. Bu ücret endüstrileşmiş ülkelerde böylesi işlerde ödenen saat ücretidir.

Bu şehirleşme, her halükarda ilerleyecek, fakat şehirlerin, kırsal alan olmadan ayakta kaldığı görüldü mü? Bu gidişle, yakında şehirler ve kırsal alanlar yerine, bütün topraklarımız boyunca uzanan hurdalık-larımız olacak. Tıpkı Amerika'daki gibi tüm Tahran büyüklüğünde hurdalıklar... Katırın arkasına bir arabayı, göçebelerin şu ya da bu dağı ve tepeyi savunmak için kullandıkları havan topu gibi takamazsın. Bir Peugeot satın alsan bile geceleyin radyatörü soğuktan patlamasın diye onu battaniyeyle korumak zorundasındır. Ve ödemeleri nasıl karşılayacaksınız? Bu nedenle; kendileri hanlarda geceliği 2 Tümen uyunurken, arabaları 1 Tümen'e garaja çekilen birçok taksi şoförümüz var. Bunu iklimimiz zorunlu kılıyor.

Makine tüketiminin mantığı, topraktan kopuşu beraberinde getiren şehirleşmeyi zorunlu kılıyor. Şehre göç etmek için ata topraklarından kopmalı köy ağasının topraklarından kaçmalı ya da kabile göçlerinden bıkip onları terk etmelisiniz. Bu Batılılaşmamızı izleyen ilk çelişkidir. Makinenin şehirleşme çağrısına cevap vermek için; insanları köylerden koparıyor ve şehirlere yolluyoruz. Makine köylerin içlerine adım adım ilerlerken, şehirlerde bu insanlar için ne ev, ne barınak ne de battaniye vardır. Her bir makine on işçinin ve bir öküzün yerini almasına rağmen, köylerde bile hâlâ kalifiye işçilere ihtiyaç duyulmaktadır. Peki bunlar nereden temin edilecek? Ne üzücü ve karmaşık şeyler olduğunu görüyorsunuz?

Diğer çelişkiler yine bu Batılılaşmadan kaynaklanıyor. Öncelikle, yeni şehir sakinlerinin başlıca ilgileri midenin istekleri üzerinde odaklanmıştır. Daha sonra ise midelerinden aşağısının istekleri ve bunun içinde giyinip kuşanma gereksinimi gelir.* Köylerde yaşarken,

* "Güvenilir statistikler İran'ın, güzellik uzmanları, kuaförler ve berberlerin oranı açısından ülkeler arasında on altıncı sırada yer aldığını gösterir. Tahran'da 2200 lisanslı erkek berberi ve kadın kuaförü vardır ve ayrıca 2500 de lisanssız işletme vardır. Bunu Londra'daki 4300 ve Moskova'daki 3900 berber ve kuaförle kıyas-

böyle şeylerle hiçbir bağımız yoktu. Böylece yeni doğan burjuvazi ilk önce gıda endüstrisi (şeker, pişirilmiş ürünler, sebze yağı, meyve suyu ve pastörize süt) sonra yapı endüstrisi (çimento, beton bloklar, kiremit vs.) ve daha sonra da giyim endüstrisi (tekstil, sentetikler(!), Genel Moda vs.)⁶⁷ üzerine temellendi. Açlar yani bizler yüzyıllardır kronik açlıkla başbaşa bırakıldık. Bu kendi içinde bir ilerlemedir. Köyde hayat boyu sürececek bir ekmek ve ayran diyeti yapan böyle bir aç, şehirde sandviçle tika basa doyabilir. Ve derhâl bir kuaför, terzi, ayakkabı boyacısı ve genelev bulmaya koyulur. Siyasal partiler ve topluluklar kapatıldı ve bizim sözde kültür klüplerimiz hakkında kim ne diyebilir? Cami ve mihrap unutuldu ya da sadece Muharremde ve Ramazanda hatırlanıyor. Sinema salonları tüm bunlarla yer değiştirdi.* Televizyonlar ve dergiler de her gün binlerce onurlu vatandaşımızı bazı film yıldızlarının özelliklerini ve mimiklerini taklit etmeye teşvik ediyorlar! Peki bu insanların buraya gelmelerine neden olan yiyecek nereden gelecek? Elbette boğazlanmış inekleri, sulama kanalları, beş numara cıvatalı kırık kuyu tulumbaları, paslanmış, eksik parçaları da Batı'ya ismarlanmış ve bir yıldan önce gelmeyecek olan traktör pul-lukları ile boşalmakta olan kırsal alanlardan... İnsan, tüm şehri Amerika'nın bağışladığı süt tozları ve Avustralya hububatı ile doyuramaz.

İkinci çelişki; şehir yaşamının köyde ya da şehirde güvenlik sorununu gündeme getirmesidir. Boşalmakta olan köylerin çoğu ve pek çok kasaba, kabilelerin göç yolları üzerine konuşlandırılmıştır. Kabileler sürülerini otlatırlar ve onların otlakları çığnemelerine izin verirler,

larsak, insan son yıllarda Tahran halkının dış görünüşüne en denli özen gösterdiğini anlayabilir." *Firdevs*, Salı. 12 Haziran 1963, s. 2.

* İran'da sinema, şiddetli kaygı, ev, aile, okul, cinsel mahrumiyetler ve diğer mahrumiyetlerden bir kaçış olarak uyuşturucu ve sigara ile aynı sırada yer almaktadır: "Yalnızca Tahran'da sinemaya giden sayısı, yılda otuz üç milyona ve bilet gelirleri de 500 milyon riyale ulaşmıştır." Sinema ve Merdum az Yekdiğer Che Mikhahand? (Sinema ve Halk Birbirlerinden Neler Bekliyorlar?) *Masail-i İran*'dan (İran'ın Sorunları) Kasım 1963'den alınmıştır. Aynı makale on altı Amerikalı uzman tarafından film konusu üzerine yaptıkları bir çalışma olan *İran*'dan bazı bilgiler aktarır: Filmlerde, Batılılaşmış İranlılar, eğitimlerinin vaad ettiği, fakat yaşantılarının reddettiği modern kültürü buluyorlar. Filmler, bir hayal kırıklığı toplumundan, Batılı değerlerin yer aldığı bir hayal dünyasına kaçıış sağlıyor. Herbert H. Vieeland, araştırma başkanı ve editör, *İran*, New Haven, 1957.

akarsulara zarar verirler, ölmüş köpeklerini sulama kanallarına atarlar, kümes hayvanlarını çalarlar ve kanunsuzluğu getirirler. Yalnızca bu nedenden dolayı, bırakın köylerimizi, daha küçük şehirlerimizin bile güvenliğini sağlayamıyoruz. Böylece bu bölgenin insanları güvensiz, korkak ve iki yüzlü bir biçimde, kerpiç ya da beton duvarların ardında çağın değişikliklerinden vazgeçmiş durumdadırlar. Bütün kasabanın etrafını çeviren yüksek duvarların, her evin etrafına ayrı ayrı yüksek duvarlar yapma ihtiyacını ortadan kaldırdığı zamanlar vardı. Bugün kasaba duvarlarını ve geçitleri geniş caddeler ve buldozerler, traktörler, otobüsler için geçitler yapmak üzere yıktığımız, için her ev kendi müstakil duvarına sahip olmak zorunda. Hem de ne yüksek duvarlar! Ülkemiz Lut Gölü'nün ve yüksek duvarların ülkesidir. Köylerdeki duvarlar çamurdan yapılır, şehir duvarları ise briket ve çimentodan... Bu uygulamalar yalnızca dış dünya için geçerli değildir. Aynı şekilde, her insanın içindeki duvarlar gökyüzüne dek yükselmektedir. Herkes şüpheli, güvensizlik ve yalnızlık duvarları ardında bir sığınak aramaktadır.

Kasabada yaşayan bir şehirli ya da köylü toprak, ağasından, göçebe kabilelerin yıllık göç yolları üzerinde bulunmaktan ya da kabile üyeliğinin kendisinden kaçarak şehirde ya da kasabada güvenlik aramaktadır. Bu kişi, kabile şefinin diğer bir on yıl içinde hükümete girebileceğini ve kendi küçük hanedanını başlatacağını tahmin etmekte başarısız olabilir (bkz.: Kabilelerin tarihî rolleri üzerine söylediklerimiz). İnsanların, kendisinden kaçarak sığındıkları yerler olan köyler veya kasabalar ya da sulama kanalının tamiri henüz halledilmiş olan köy kendisini derebeyinin elinde bulur. Her şey yine başa döner. Bütün küçük tımarlar, Anayasal Dönemde var olan bütün feodal yapılar ve başıboş kabilelerin kargaşası ile birlikte son kez tasnif edildi. Allah bilir, bunun sonuçları olan güvensizlik, köksüzlük, karamsarlık ve geleceğe ilişkin umutsuzlukla daha ne kadar yüzleşeceğiz. Ve bütün bunlar, makinenin kendisinin sadece Büyük Han'ın koltuğunda oturan en büyük feodal bey olmadığı, aynı zamanda saflık (daha çok safdillik), itaat, diğerlerine güven, geleceğe inanç kadar güvenlik, açık kapılar ve açık sınırlar da talep ettiği bir dönemde gerçekleşti.

Üçüncü çelişki; makinenin köylere ve kasabalara otomatik değirmen ya da tekstil atölyesi olarak yerleşirken, yerel el sanatları endüstrisinde çalışan işçileri işsiz bırakmasıdır. Böylece köy değirmeni

kapanmış, çırkık faydasız hale gelmiştir. Kuş tüyü, desensiz ve keçe halı üretimi sonuna gelmiştir. Ve yalnızca halı değil, aynı zamanda el baskısı kumaşlar ve bez ayakkabılar da olmak üzere bu el sanatları için yeterli bir pazara sahip olan bizler, kendimizi ne olduğunun açıklanması gereken bir kaybın içinde bulduk. Bu ürünlerin deniz aşırı pazarlarına ne oldu? Makine ile balayımızda, onun köylerimize (alabildiğince) yerleşmesinin getireceği olası talihsizlikleri görmekte başarısız olduk. Qain'den Gurabad'a dek bütün yel değirmenlerinin eski bir hikâyedeki yüz karası iblisler gibi ya da köylerde ve yerleşim birimlerinde uyuklayan yaşlı bekçiler gibi hareketsiz durduklarını kendi gözlerimizle gördüm. Yalnızca Dizful'da bütün atılıklar içinde, güzel tuğla işi ve mükemmel mimarileri ile yaklaşık yüz tane yel değirmeni saydım. Makine köyde kök saldıığında hayvansal ve tarımsal ekonominin bütün donanımını tüm el sanatları endüstrisi ile beraber tahrip etti.

Bütün bunlardan sonra, bu durumun olumlu sonucu çocukların ellerinin, gözlerinin ve ciğerlerinin, zengin ve güçlü kimselerin evlerini süslemek üzere halı üretirken tahrip olmayacağıydı. Makinenin tarlaları ve köyleri istila edişinin en büyük fazileti, lordla şef arasındaki ya da kabile geleneğiyle göçebelik arasındaki ilişkiyi bozması değil, bu yerel sanatları ortadan kaldırmasıdır. (Onları yeterli fonlarla destekleyecek ve hak ettikleri değeri verecek bir program olsaydı bunlar elbette korunabilirlerdi. Ve bu el sanatları için yeni alıcılar, ayakkabılar için yeni pazarlar vb. bulunabilirdi. Böylece de ücretler eşit biçimde yükselirdi.)

Dördüncü çelişki; sabandan, kürsiden, bez ayakkabıdan, gaz lambasından, orağa, çırığa, halı dokuma tezgahına dek bütün bu ilkel aletlerin ilkel bir düşünce biçimini gündeme getirmesidir (ya da tam tersi). Güneş ve ay tutulmaları sırasında bakır leğen çalmak, nazardan korunmak ve hastalıklardan, afetlerden sakınmak için özel duaları, tılsımları ve Gülsüm Nine'nin sözlerini okumak, tüm bunlar, yaygın batıl inançlara işaret ederler.*⁶⁸ Ve elbette, makine geldiğinde bu türlü düşünceler gitmelidir. Fakat bu batıl inançları olan önyargılı halk, şehirlere yığınlar

* 1961'in yılbaşında, kayınbiraderim Manuşhir Danişver, petrol üreticisi merkezlerden biri olan Aghajari'de yağmur için yapılan bir duaya tanık olmuş! Her kadin elinde bir kuzu ya da çocuk tutarak gökyüzüne doğru şöyle haykırıyorlarmış: "Ey Allahım, eğer biz günahkarlarsak, bu masumlar ne suç işlediler?"

halinde gelen, makine düşkünü ya da köylerde bile traktörler, buldozerler süren halkla aynı halktır. Makineyle birlikte bir insan formu ithal edemediğimiz gibi, cennetten de yeni bir insan indiremedik. En azından bu insanları makineye alıştırmak için geniş bir kursa ihtiyaç duyuluyor. Harg adasında, direksiyonunda sallanan mavi bir boncuk ve kocaman bir buldozerle etrafı düzenleyen bir adam gördüm!⁶⁹ Taksilerimiz bu tılsımlarla dolu, dükkânlarımız dualarla, beddualarla ve “Bu da geçecek”, “Bu güven, bize maişetimiz hatırına verilmiştir” gibi sözlerle dolu.

Böyle bir ortamda birileri, birden bire bir gangastere dönüşüyor ve banka soyuyor. Şehre gelen ve makinenin hizmetine giren bu ilkel adam, bütün kalın kafalılığı, bitkinliği ve tevekkülü ile karşılık vermeli ve makineye ayak uydurmalıdır. Bu kitaplardan fal açan, cebi uğurlu taşlarla, karnı da adak çorbasıyla dolu olan adam, şimdi kader hakkında hiçbir şey bilmeyen, daha yavaş çalışmayı ya da onun kurban bayramındaki sorumluluğu için hızını azaltmayı reddeden makine ile anlaşmak zorundadır. Böylece bu aylık kurbanlar tesirsiz kalınca kazalara karışmaya başlar ve dayanma gücünün son noktasına gelir, her şeyi unuttur, bir suçluya, tamamen olumsuz bir kişiliğe ya da açıkça bir oportüniste dönüşür.

Beşinci çelişki; Batılılaşma için gerekli koşullardan biri ya da Batılılaşmanın kaçınılmaz sonuçlarından biri olan kadınların özgürleşmesidir. Biz açıkça kadınların iş gücüne ihtiyaç duyduğumuzu hissettik ve kadınlar kervanının önünü tıkayan engellerin ortadan kaldırılması çağrısında bulunduk. Peki biz bu işe nasıl başladık? Kadınlar ve erkekler her durumda eşit haklara mı sahip? Biz onların yüzlerinden peçelerini çıkarmakla ve onlara pek çok okul açmakla uğraştık. Fakat sonra ne oldu? Hiçbir şey. Kadınların yargılayamayacağına ve tanıklık yapamayacağına inandık. Oy kullanmaları ve mecliste bulunmaları fikri ise erkekler bile böyle bir hakka gerçekten sahip değilken tamamen saçmaydı. Zaten, gerçekte hiç kimsenin oy kullanma hakkı yoktu. Boşanma da erkeklere ait bir ayrıcalıktı. “Erkeklere, kadınların üzerinde otorite kurma yetkisi bahşedilmişti.”⁷⁰ Bunu da nereden çıkardık! Kadınlara sadece kamusal alanda yürüyüş yapma hakkını verdik. Kadınları geleneğin, ailenin ve gelecek kuşakların koruyucusu olarak sokaklara ve dışarıya çektik. Onları her gün yıkanıp temizlenip yeni bir stille ortalıklarda dolaşmaya, gösteriş ve uçarılık yapmaya zorladık. İş,

görev, sosyal sorumluluk ve karakter kavramları artık çok az kadını ilgilendiriyor. Kadının ve erkeğin işleri ve topluma hizmetleri eşit olarak değerlendirilip, eşit ücretlendirilmedikçe, erkeğin yanı sıra kadının da toplumun belli kesimlerinin yönetiminde söz sahibi olduğu kabul edilmedikçe (evde de özel işlevler erkek ve kadın arasında paylaşılmadıkça), cinsler arası maddî ve manevî eşitlik tesis edilmedikçe, biz sadece Batılılaşmanın bir başka biçimi olmak üzere pudra ve ruj gibi Batı endüstrisinin ürünlerini kullanan tüketici yığınının genişletmekte başarılı olacağız. Burada şehirlerden ve kadınları dışarıda tutan ulusal liderlikten bahsediyorum. Kırsal alanda ve kabileler arasında kadınlar sayısız asırlar boyunca, hayat yükünün daha ağır kısmını taşımak üzere doğmuşlardır.*

Diğer bir çelişki de; oldukça çapraşık olan fakat kimsenin dikkat etmediği nüfusun %90'ının hâlâ dinî kıstaslara göre yaşadığı gerçeğidir. Bu yüzde, kırsal nüfusun tamamı, şehir esnafının bir kısmı, *bazariler* ve bazı devlet memurlarından oluşur. Bunlar ülkenin üçüncü ve dördüncü sınıflarını oluştururlar.⁷¹ Daha fakir olan bu insanlar, dinî inançlara daha bağlıdır ve bu da hayatı onlar için çekilir hale getirir. Halihazırda hiçbir başarının zevkine ulaşamayan bu insanlar, kaçınılmaz olarak bunları cennette, dinde ve öteki dünyada ararlar. Pek çok durumda şanslılardır. Bazen içebilirler, fakat sonra ağızlarını çalkalar ve dua ederler. Ramazan'da tövbe eder, hatta imamzade Davut için kurban bile adarlar.⁷¹ Bazı köylüler, yılda yedi yerine on tohum elde ettikleri için ailelerini toplayıp Meşhed'e hacca gidebilirler. Ya da en azından Kum'a veya komşularıyla iyi geçiniyorlarsa Kerbelâ'ya yahut yeterli parayı biriktirebildilerse Mekke'ye gidebilirler.

Ve hepsi de Mehdi'yi beklerler. Tabii hepimiz kendimizce onu bekliyoruz. Ve kısa ömürlü hükümetlerimizin hiçbirisi onun sözlerine uygun olarak en asgari düzeyde bile yaşamadığı, zulüm, adaletsizlik, baskı ve ayrımcılık geniş bir coğrafyaya yayıldığı için haklıyız. Bütün

* Bu çalışmanın birinci baskısı ile ikinci baskısı arasında ülkede çok önemli olaylar gerçekleşmiştir. Örneğin, kadınların sözde özgürleşmesi. Kadınlar kukla mecliste ve senotoda bile yer alabiliyorlar. Fakat bu Şah'ın geçeceği yerlerde duvarları beyaza boyamak gibi bir şeydir. Sahte, sözde, sadece gösteriş için ve yabancı politikacıları kandırmak için yapılmış... Fakat tüm bunlardan sonra yine de bir engelin yıkıldığını düşünmüyor musunuz?

bunlar 15 Şaban’da, yeni yılı utandırırçasına festival yapışımızın nedenleridir.⁷³ Bu, devleti, zulmün ajanı ve Mehdi’nin adil nizamının gaspçısı olarak gören İran halkının %90’ının inancını kendisine referans alır. “Zamanın efendisi, Allah (c.c.), onun dönüşünü çabuklaştır-sın.” Bu yüzden, bu insanlar vergilerini ödememekte, hükümet memurlarını kandırmakta, binlerce mazeret bahane ederek askerlikten kaçmakta ve nüfus memuruna dürüst bir cevap vermemekte haklılar. Ve gazeteler Mazlikençay’ın onurlu sakinleri hakkında doğum ve ölüm oranlarını tutan yeni kayıt memuruna davranışlarından dolayı tebriklerle dolu olmasına rağmen, bu kasabanın onurlu sakinlerinden hiçbir-i, devleti temsil etme adına jandarmanın ve radyonun dışında bir kurumu tanımamıştır.⁷⁴ Şu atasözü, Buşire ve Bender Abbas’ta hâlâ geçerlidir: “Asla acem duvarının yanında uyuma.”* Bu acem kelimesi devlet ya da Tahran’dan gelen memur anlamındadır. Ve bu sözün anlamı şudur: Kişi, devlete hizmet etmemeli, onun ajanlarına ve kurumlarına güvenmemelidir. Böylece mahalle çeşmesinden ve köşede-ki camiden, kasaba dışındaki türbeye kadar bütün dinî kurumlar, devlete olan bu güven eksikliğinin çeşitli izleriyle örtülü ve Çağın Efendisi, söz verilen Mehdi’nin dönüş beklentisinin işaretleriyle doludur. Allah (c.c.), hasretle niyaz ettiğimiz Çağın Efendisinin dönüşünü çabuklaştır-sın. İnsanların günlük konuşmalarında, duvarlardaki yazılarda, vaizle-rin dudaklarında, dualarda, duaya çağrılarda, yalvarışlarda, şairlerin gazellerinde, büyük 15 Şaban kutlamalarında, evlilik törenlerinde, her yerde; “Çağın Efendisinin hizmetinin gölgesi altında” ifadesiyle karşı-laşıyoruz.

Devlet, böyle insanların arasında “ulusal devlet” fikrini, kurumla-rı, okulları, kışlaları, büroları, hapishaneleri ve radyo yayınlarının şa-matası yoluyla yaymayı ister. (Kendisi için de başka bir name mırıldanır.) Böyle insanlardan silâh zoruyla vergi talep eder, gücüyle askerleri etkiler, kendisi de aynısını yaparken rüşveti destekler. Elçilikleri, elçi-liklerin en mükemmelidir çünkü, onlar bir başka “Efendi”yi ilân ederler ve hiç bitmeyen bir övünmeyle cenneti sağır ederler. Onun silâhla-rı insanların önünde gururla sallanır.

* Oradan gelen muhterem arkadaşım İsmail Rain tarafından şifahen aktarıldı.

Bu çelişki nedeniyle, her okul çocuğu “İmparatorluk Marşı”nı ulusal marş olarak öğrenirken, dua etmeyi unuttur. Altıncı sınıfa geldiğinde camiye terk eder. Sinemaya giderken farkında olmaksızın dinî de bırakır. Böylece halkın %90'ı ortaokul eğitimiyle dinsizleşir ya da dine karşı ilgisizleşir. Bir boşlukta asılıdır. Ayaklarının üzerinde durmak için hiçbir şeye sahip değildir, ne bir netlik ne de iman... Ve bu insanlar devletin bütün şaşasını gerçek durumunu, kurumlarını, bütçesini, bütün dış yardımları, ağır silâhlarını ve tanklarını, mezunların iş bulamaması gibi sosyal problemleri çözmekte yetersiz oluşunu gördüklerinde ve bu arada eski dinî inancın fakirler ve muhtaçlar ordusu için nasıl bir sığınak olduğunu, bu insanların 15 Şaban kutlamalarından ne denli memnun olduklarını da gördüklerinde, kendilerini bir boşluğun içinde bulurlar. Radyo kulaklarına fısıldamaya devam eder, sinema daha iyi dünyaları gözlerinin önüne serer. Doğru, onlar başka bir gerçeklikle karşı karşıya gelmişlerdir: Dinsel inancın muhtevası gerçekliğiyle... Fakat insan gerçeği keşfetmek üzere, düşünerek, merak ederek ve araştırarak ne kadar oturup durabilir? Neden bu fantazilere bir son verip diğerleri gibi, sosyal yönden uyumlu olmasın? Öyleyse hepimiz alaycı olalım, din ya da onun eksikliği veya geleceğin neler getireceği konularında endişe etmeyelim. Sadece anı yaşayalım.*⁷⁵

Okullarımızın ya devlet memuru ürettiğini ya da işsiz mezunlar doğurduğunu herkes bilir. Daha önemlisi okullarımız suyun yüzeyindeki dalgacıklardan daha fazla özü olmayan Batılılaşma hastası insanlar üretiyorlar. Onlar Batılılaşma üretimi için kültürel bir çevre tedarik ederler. Bu, okullarımızın ve eğitim sistemimizin önünde duran en büyük tehdit. Saygıdeğer tarihçilerimizin görüşlerinin aksine, bizim dinî politik hareketler olan Şuubiye hareketlerimiz (şu aşırı dinci ve ulusalcı hareketler) bizi asla bir yere götürmedi.⁷⁶ Eğer bir şeyler yaptılarsa, Safavi döneminde yükselen kalelerin köşe taşlarını döşediler. Din ve ulusal devlet, ulema ve askerî güç aynı pelerine büründüklerinde, her biri, bir koldan, aynı ele ulaştı. Bu danışıklı dövüşün tarihsel sonuçlarını daha önce ima etmiştim. Mani ve Mazdek isyanlarına yol açan ve İslâm'ın ortaya çıkışıyla sonuçlanan benzer bir durumu Sasani döne-

* Halil Malikî, içimizde, gençlerimizdeki bu “şekilsizlik”i fark eden ilk kişiydi. Bkz.: 1953-1954 ve 1955'deki *Mihriyan* yayınları. Ayrıca bkz.: *İlm ve Zindagi* (Bilim ve Hayat) dergisinde 1959'dan 1969'a dek aynı adla yayınlanan pek çok makale.

minde de yaşamıştık. Fakat bugün bir tek pelerin kiralandı ve bu iki rakibin her biri kendi kurumlarına, selâmlayış biçimine, adetlerine, gelenek ve göreneklerine sahip. Yani bugün daha önceki dönemlerden bile daha kötü durumdayız. Bugün din ile onun baş düşmanı arasındaki ayırım hükümetimizin Batılılaşmaya dayandığı ve bizi de yabancıları daha fazla taklit etmeye zorladığı bir noktaya ulaştı. Hükümetimiz, bizleri çöküş, yoksulluk ve tükeniştikten başka hiçbir şeye götürmeyecek bir yol üzerinde, her gün daha ileriye gidiyor. Diğer taraftan, din, bütün gelenekleri ve kurumları ile birlikte, alabildiğince hurafelere dayanıyor ve raflarda eskiyen geçmişin geleneklerine yöneliyor. Mezarlık bekçiliği yapmaktan hoşnut oluyor. Yirminci yüzyılda din Orta Çağ kriterlerine dayanıyor. Ulusal hükümet durumunu güçlendirmek için Batı'nın kürkünün kuyruğuna daha fazla yapıştıkça, bunun karşısında, içerideki din hükümeti, kendisini sürdürebilmek için geriye baktı ve geriye döndü.*

Hükümet, nüfusun %90'ının, onun sihirli sözlerini dinlemediklerini fakat Çağın Efendisinin (Mehdi) doğumu için birbirlerini coşkuyla kutladıklarını, bir yandan dini reddederken, diğer yandan onun, kendisinin resmî amaçlarına uygun bir araç olduğunu ve aslında ayaklarını hiç de sağlam bir zemine basmadığını gördüğünde, Batı'nın etki alanına bütünüyle yakınlaşmaktan başka çare bulamamıştı. Askerî yardımlara, Amerikalıların önerdiği silâhlara ve tanklara, Avrupa neşriyatına, gazetelerine, muhabirlerine, politikacılarına sadece günü kurtarmak için güvenildi. Bizim Doğulu devletlerimiz ise bir yandan gizli din hükümetini ortadan kaldırmak için çalışırken, diğer yandan ulusal hükümet ilân ediyorlar.† İnsanları oyalamak için, Bahreyn'in Hirmand'da

* Şah ve dinî liderler arasındaki radyo tartışmaları bu görüşün güvenilirliğini onayladı. (Şubat-Mart 1963). Acımasız 15 Hordad 1342/6 Haziran 1963 katliamını, Moskova Radyosu bile, gerici bir ayaklanmanın bastırılışı olarak memnuniyetle karşılamıştır.

† 15 Hordad'dan itibaren bu gizli devleti açıkça yıkmaya çalıştılar. Şimdi devlet de, din kurumu da geçen yüzyılın bakiyeleridir. Hiç değilse, bu iki kurum birbirlerine daha fazla ihtiyaç duymuyorlar. Bu iki rakip, üç yüz yıl süren, farklılıklarını hasır altı etme döneminden sonra, tekrar açık bir mücadele içindeler. Bu da kesin olarak, bu iki rakipten ayrı olarak eğitimin ve entelektüelliğin yayılmasının önemli bir rol oynayacağı, yeni bir dönemin açılışına işaret eder. Peki, Mirza Şirazi döneminde Nasireddin Şah'ın suikaste uğraması ile sonuçlanan ve Anayasal Dönemde Muhammed Ali Şah'ın hâl'i ve yeni bir rejimle sonuçlanan bu

ve Şattü'l-Arab'da hak iddia ederken, hükümetimizin de Bahreyn'de hak iddia etmesi iki yüz yıldır çözülmemiş bir sorundur.⁷⁷ Bu, makinenin bütün sınırların ve bütün kapıların kaldırılmasını ve her şeyin, her yerin uluslararasılaştırılmasını talep ettiği bir çağdır. Makine ortak pazarları, açık sınırları, kapalı gelenek evlerini talep eder. Birleşmiş Milletler bayrağını taşır ve gazolin için anonim şirketler bulabileceği her yere gider. Biz ise ulusal devletin kozası içine kapandık, Çin Seddi'nden daha geniş ve daha sağlam bir istihkâmın arkasında komşularımızdan bile uzaklaştık. Irak, Afganistan, Pakistan ve Rusya ile ilişkilerimiz sertleşti ve Hammarskjöld'ün üzerinde uçarken vurulup düşürüldüğü Katanga'nın kalbinde, büyük elmas ve bakır madeni şirketlerinin bulunduğu bir dönemde, biz komşularımız hakkında tamamen bilgisiz kaldık. Böyle bir dönemde, biz okullar, millî marşlar, gizli polis, askerî yardım, iki yüz ellinci yıl kutlamaları, ve kartvizit liderler yoluyla ulusal devletin gelişmesine yardımcı olmaya çalıştık. Biz, tüm dünyada sınırların sadece değişik anonim şirketlerin etkinlik alanlarını birbirinden ayırmaya ve burası General Motoros'un, şurası Socony Vacuum'un, burası Shell'in, British Petroleum'un, Pan American'ın, Agip Mineraria'nın demeye hizmet ettiği bir dönemde bunları yapmaya giriştik. Günümüzde uluslar, diller, ırklar ve dinler, eğer sadece oryantalistlerin (çok geçmeden onları da ele alacağım) oyuncakları değilseler, en azından laboratuvarlar, bilim adamları, öğrenciler ve araştırmacılar için birer problemler.*

Yirminci yüzyılda, hiç kimse bu tip problemlerin üzerine gitmekle ilgilenmiyor. Fakat dinde, dilde ve ırksal kökende birleştiğimiz bir Afganlı ve ben, birbirimiz hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Eğer Irak'a ya da Hindistan'a gitmeye kalkarsak, bu Demir Perde ülkelerine girmekten daha zor olacaktır. Çünkü biz, bir anonim şirketin etki alanı içindeyiz, Afganlı ise bir diğerrinin. Böyle bir çağda, ulusal sınırlar daha kapalı, ırkların gelenekleri daha ağır, Şah'ın gururlanması daha gayret-

mücadele bugün nasıl sonuçlanacak? Bunlar entelektüellerin cevaplamaları gereken sorulardır.

* Bugünlerde iki ya da üç İsveçli akademisyen İran'ın ve Afganistan'ın dilbilimsel atlasını derliyorlar. Bu iyi mi yoksa kötü bir haber mi? Afganistan ile ilgili bölüm bitirilmiş fakat burada açıklayamayacağım nedenlerden ötürü İranla ilgili bölüm bitirilmemiş.

li, zulüm daha şiddetli, dinin emirleri ve yasakları daha etkili ve ulusların, halkların zindanları daha da büyük. Hangi sınır ve etki alanı Pepsi Cola'nın etkisi karşısında durabilir ya da Brigitte Bardot'un filmlerini engelleyebilir veya eroin kaçakçılarının ve emperyalizme hizmet eden memurlar olan şüpheli oryantalistlerin önünü tıkayabilir. Bu sınırlara ve etki alanlarına, onların tabiatlarını en aşikâr biçimde sergileyen örnekler olarak, bugün Afrika'da rastlanabilir. Bir zamanlar Fransa, Kamerun'u, Çad'ı ve Orta Sahra'yı, İngiltere'de her birinin yanında bir bölgeyi ele geçirmişti. Bugün bağımsız Afrika devletleri kurulurken, Fransızlar ve İngilizler gittiler ve her bir Afrika devleti kendi ulusal sınırlarını değişik yabancı devletlerin tesis ettiği sömürgeci sınırlar üzerine kurdu. Günümüz Afrikasında sözde özerk ve bağımsız devletler arasında paylaşılan ve kıyma haline getirilen bütün Afrika halklarını, ırklarını ve dinlerini düşünün. Belki de liderlerimizin dinin kanatları altına girip, görünmez din hükümetini, petrolün ulusallaştırılması mücadelesinde kullanmaları, hep bizim hatırimız içindi. Zamanın liderleri, mücadeleyi dinî liderlerin yardımıyla yürütme noktasında oldukça zekiydiler. Ortalama eğitimsiz bir insan yönetimdeki partinin zulmün ajanı olduğunu, petrol şirketlerini oraya buraya dağıttığını, kılıcını da halka karşı yönelttiğini görebilirdi. Entelektüellerin ve liderlerin bu olaydan almaları gereken en büyük ders budur.*

Batılılaşmadan doğan son ve en tehlikeli çelişki, en imalı biçimde söylersem şudur: Dünyanın öyle bir yerinde yaşıyoruz ki, hemen kuzeyimizde çok önemli hadiseler oluyor ve biz zorunlu olarak bu olaylar hakkında hem bilgisiz kalıyoruz hem de olayları etkileyemiyoruz. Etkiliyorsak da olmuş bir hâdiseye cevap olarak üstün körü etkileyebiliyo-

* Grousset'ye göre, *La Face de L'Asie*, s. 132. "İran, Anglo-İranean Petrol Şirketine karşı başkaldırısı ile Afganistan, Pakistan ve Arap Birliği'nin desteğini ve övgüsünü kazandı. Bu, uzun yüzyıllar İslâm devletleri arasında işbirliği için bir engel teşkil eden İran Şiiliğinin, İslâm birliğine ilk katılımıydı. Peki neden? Çünkü, Osmanlı sultanları (Sünnîlerin Halifesi) karşısında, Safavi şahlarının ve Şiilik savunucularının Avrupa ile işbirliği yapmak zorunda oldukları zaman geçmişti."

Ya da, benim söyleyebileceğim gibi; Avrupa vekaleten hareket etmeye zorlanmıştı. Bu, Orta Doğu'nun Asyalıları olan bizler için iyi bir haber mi yoksa içinde Fransızların büyük hisseleri olmayan petrol konsorsorsiyumu için bir tehlike işareti midir? Her neyse, söylediklerimi bu beyefendi, biraz daha açık bir biçimde söylemiş.

ruz. Halbuki ABD'ye yaklaşık otuz kilometre uzaklıkta olan Küba ufacak bir dalga yaratmadan bu olayları etkileyebiliyor. Belki de bu yüzden bizim sınırlarımız muazzam biçimde tahkim edilmiş durumda ve devletimiz, gizli din hükümetinden habersiz (istihkam içinde istihkam, devlet içinde devlet) Batılılaşmaya bağlı ve sürekli biçimde duvarları yükselterek kendini bu duvarın içine hapsediyor, Batı'ya köle olmakta daha ısrarlı hale geliyor. Belki de, bu tezi kapımızda duran sözde bir kurtla destekliyorlar. Böylece durağanlığın rahmine çekilmek, fanatizm, kan davası ve Orta Çağ cehaleti tek çıkar yol haline geliyor. Bugün dünya devletlerinin kaderleri, bayrakları ve sınırları büyük güçlerin pazarlık masalarında belirlenirken, bizim devletlerimiz anonim şirketlerin sınır bekçileri olarak hizmet vermekten hoşnut oluyorlar. Böylece devletlerimiz dine saldırırken, dinsizlikte ve Batı semalarında sığınak ararken, insanları aldatmak zorunda oldukları için genellikle dinî terimleri ve ulemanın ifadelerini kullanarak konuşmaya çalışırlar ve hiç de ikna edici olmayan bir biçimde dinî çevrelerle ve şahsiyetlerle flört ederler. Tüm bunlar bir buhranın işaretleri ve biz eğer bu büyük olaylara yakın insanlar olarak bir yolunu bulup bu kültürel uçurumu kapatmazsak sınırlarımızın ve istihkamlarımızın ne kadar kuvvetli olduğunun ve dinî liderleri kandırarak din dünyasının bu istihkama baltalamasını nasıl engellediğimizin hiçbir önemi kalmayacak. Çünkü sonuçta, su kendi seviyesini bulacak ve bu bataklığın içerisindeki su yükselerek bütün bu kumdan kaleleri yerle bir edecek.

Tehdit etmeyi amaçlamıyorum. Kitabın başında bu tehdidin mevkiinin nasıl değiştiğini anlatmıştım. Ben, ilerlemeci toplumlarla dayanışmadan söz ediyorum. Daha açık konuşamadığım için beni affedin.

BÜYÜ NASIL BOZULUR?

Bugün gelişmekte olan bir ulus olarak, kendi irademiz olmaksızın makine ve teknoloji ile yüz yüze geliyoruz. Yani ne gelirse boyun eğiyoruz. Peki ne yapmalıyız? Bugün sadece tüketiciler olarak mı kalmalı yoksa makineye ve teknolojiye kapılarımızı kapatıp eski yaşam tarzımızın, ulusal ve dinsel geleneklerimizin derinliklerine mi dalmalıyız? Ya da üçüncü bir seçenek var mı?

Sadece makine tüketicileri olarak kalmak ve bu yirminci yüzyılın cehennem arabasına bütünüyle boyun eğmek için izleyeceğimiz yol çok uzun. Bu yol bizi bugünkü durumumuza yani Batılılaşma hastaları durumuna getirdi. Onların endüstriyel mallarını almaya devam edebilelim ve eskimiş makinelerini değiştirebilsinler diye her birkaç yılda bir kredi ve yardım olarak Batı'dan gelen sadakalarla yaşıyoruz. Bu tembellik, muhtaçlık ve aylaklık problemlerimizi çözen tek ve en kolay yol. Eğer, bu yol bizi sorunlarımızın karmaşasından ve iflas tehdidinden azat olduğumuz bir noktaya getirmiş olsaydı, bu konuda daha fazlasını söylemeye gerek kalmazdı. Kendi kabuğumuza çekilme fikrine gelince; bu şimdiye kadar ki oyun kurallarına aykırı bir şeydir. Biz dönüşüme uğrayan bir ulusuz ve gerek hayatımızda gerek düşünce dünyamızda bir karmaşa ile mücadele ediyorsak, bunun nedeni eski kılığımızı değiştirmememizdir. Yani yeni dünyaya giriş koşulları hakkında çalıştığımız söylenebilir.

Makinenin yaklaşmasından duyduğumuz korku bizi felç etti. Fakat, pek çok köylümüz gibi geleneğe sıkıca bağlı kalışımızı ve ilk çağ tarzı üretim biçimine geri dönüşümüzü düşünün. Politikanın ve ekonominin baskısıyla ve bizim ilgilerimizle diğer toplumlar arasındaki karşılıklı bağımlılık çerçevesinde, topraklarımızın yarısını yabancı ortaklıkların küreklerinin ve sondaj makinelerinin emrine verdiğimiz doğru değil mi? İnsan yolun kenarında oturup akıp giden konvoyu ya

da nehrin kenarında oturup akıp giden hayatı ne kadar seyredebilir? Yönetimi boyunca kafaların uçtuğu, ellerin kesildiği cahiliyye döneminin sahibi İbn Suud bile makine ile gelen bu dönüşüme teslim oldu. Böylece dönüş yolu kapandı ve artık geriye dönüş de yoktu.

Üçüncü yol ise, ki bundan başka bir yol yok, cini lambanın içine geri koymak. Bu onu kontrol altına almak ve ona yük hayvanı gibi koşum vurmaktır. Makine bize doğal olarak bir trampolin gibi hizmet etmeli. Öyle ki biz üzerine çıkıp daha yükseğe zıplayabilelim. İnsan makineye sahip olmalı ve onu yapmalıdır. Fakat asla ona köle olmamalı, onun tuzağına düşmemelidir. Makine bir araçtır, amaç değil. Bu amaç yoksulluğu kaldırmak ve maddî-manevî refahı herkese ulaştırmaaktır.

Biz at sırtındayken en cazip ve safkan atları yetiştirdiğimiz taze yeşil otlaklarımız vardı. Sonra atları şahıs malı olduklarını gösteren damgalarla damgaladığımız ağıllar inşa ettik. Derken evlerin yanına ahırlar inşa ettik ve onları burada besleyip, yetiştirdik. Daha sonra yorgun atların, dinlenmiş olanlarıyla değiştirildiği kervansaraylarımız oldu. Ve hayvanların kaslarını çalıştırmaları için onları yarıştırmaya ve özel müsabakalarda üzerlerine bahis oynamaya başladık. Makine, insanlığın hizmeti için evcilleştirdiği attan farklı bir şey midir? Atın embriyosunun gelişiminde ve türünün orijinal yapısında, bizim türümüzün parmağı yoksa bile, makinenin embriyosunu, silindirin ve pistonun içine biz yerleştirdik. Böylece makine üretimiyle uyumlu ve bağımsız bir ekonomiye gereksinim duyduk. Daha sonra metalleri makine ve diğer endüstriyel mallar haline dönüştürecek fabrikalara ihtiyaç duyduk. Sonra da bu malları köylerdeki ve kasabalardaki insanlar için ulaşılabilir yapacak pazarlara ihtiyaç duyduk (lütfen detaylara girmemi istemeyin, zira bu ne benim alanım ne de bu kitabın işlevi içerisindedir).

İnsanın makinenin kontrolünü ele alabilmesi için onu üretmesi gerekir. Başkası tarafından yapılan bir şey, kıskanç gözlere karşı yapılmış bir büyü ya da bir çeşit tılsım bile olsa, muhakkak ki insan erişiminin ötesindeki görünmeyen dünyalardan korkunç ve bilinmeyen şeyler taşır. Bu bir gizemi saklar. Bu tılsımı taşıyan kişi ona sahip olmaz fakat kişi onun koruması altında yaşayarak, ona sığınarak ve onu gücendirmekten sürekli bir korku duyarak tılsımın mülkiyetine geçer.

Açılmasına izin verme, gökyüzü rengini görebilir! Onu ayak altına atma! Fakat takmak üzere kendisine tılsım verilen çocuk büyür ve bir gün merakına yenilerek onu açar, ne olduğunu görür ve özellikle de yağlı kağıdın üzerine yazılmış üçgenler, kareler ve yıldızlarla birlikte “Ey En Yüceler”, “Ey Güçlü Ruhlar”⁷⁸ ifadelerini okuyabilir, kelimelerin anlamını ve numaraların önemini ya da önemsizliklerini kavrayabilir-se, artık onu derin bir hürmetle saklar ya da ondan korkar mı? Makine, onun koruyucu gölgesi altında barınan ve kendisini çağın değişikliklerine karşı bağışık varsayan bizim gibi Batılılaşma hastaları için bir tılsımdır. Biz bunun, bizi korkutmak ve istismar etmek için diğerleri tarafından ensemize asılan bir tılsım olduğunu farkedemedik. Merak edelim, biraz büyüyelim ve sonunda bu tılsımı açıp, sırlarını ele geçirelim.

Elbette bazıları şunu sorabilir: Eğer, cevap bu kadar basitse, neden bizim parlak zekalarımız bunu daha önce keşfetmedi? Ya da keşfettiyse neden tılsımı hakikaten açmadılar? Evvelâ biz bu hürmet ve korkuyu hâlâ besliyoruz. Hürmet ve saygı kelimelerinin yasaklanan kelimesi ile aynı kökten geldiğini biliyoruz.⁷⁹ Makine korkusu tıpkı tılsım korkusu gibi bir şeydir. Bizlere makinenin gizlerini araştırmak ve öğrenmek de yasaklanmıştır. Kimse bu korkunun mu Batılılaşma’ya neden olduğunu yoksa Batılılaşmanın mı bu korkuya yol açtığını söyleyemez. Bu yumurta, tavuk hikâyesidir. Hâlâ Bağdat’ın kırk haramilerinin çağında yaşıyoruz. Bir duvarın arkasından ya da kapıdaki bir çatlaktan haramilerin geldiğini ve sihirli sözleri üç kez söylediklerini görürüz. Duvar tıpkı bir kapı gibi hafifçe aralanır ve onun ardından ne hazineler gün yüzüne çıkar! Şimdi ise bizim en büyük arzumuz bu haramilerin sihirli sözcüklerini söylemek oldu. Büyük acılarla formülü öğrendik ve şimdi papağan gibi tekrarlıyoruz ve duvar geri çekiliyor. Fakat kurnazlar hazineyi taşımışlar! Bu hazinenin ve sihirli sözcüklerin büyüünden kurtulduğumuzda, bütün enerjimizi yalnızca kapının neden açıldığı sorusu üzerinde yoğunlaştırdık. Kapının davranışını ve sihirli sözcüklerin etkisinin doğasını anlamak için çabaladığımızda bilimsel bir yöntem edinmiş olacağız ve makinenin tılsımını keşfetmeye hak kazanacağız.

Halihazırdaki durumumuz şu; sabahtan akşama dek bizim için çalışan hatta günlük yemeklerimizi bile pişiren makinelerimiz var. Fakat

biz ondan, bir çocuğun, kafasına tencere koyup şeytana dönüşen annesinden korktuğu gibi korkuyoruz. Makineyi bir şeytan olarak görüyoruz. Öyle ki, çocuğun günlük yemeğinin içinde piştiği tencerenin ve çocuğun her gün sıkça kucağına sığındığı annenin karışımı olan bir şeytan. Pek çok üniversite öğrencimizin Avrupa'da tıp, psikoloji ya da diğer insan bilimlerini okumaları bu yüzdendir. Eğer bu yüzden değilse bile bu ülkede teknisyenler için fazla imkân olmadığı içindir. Bankalarda ipotek edilecek arsalar için değer belirleyen pek çok ziraat mühendisimiz, genel müdürlük yapan pek çok kimyacıımız ve müteahhitlik yapan pek çok jeologumuz var. Okullarımızda bir yandan çocuklarımızın beyinlerini yıllarca fizik, kimya, matematik formülleriyle ve denklemleriyle yorarken diğer yandan liselerimizin ve kolejlerimizin müfredatından edebiyatı çıkarıyoruz. Her mezunun kafası tıktık tıktık formüllerle, denklemlerle ve kanunlarla dolu oluyor. Fakat sonuç ne? Bu teorileri ve denklemleri açıklayacak hiçbir deneysel çalışma olmadığı için ve öğrencilerimize bu teorileri laboratuvar ortamında düşünceden eyleme geçirme imkânı sağlayamadığımız için, şimdi bir parça toprağı, kayayı ya da katranı incelenmesi için Avrupa'daki laboratuvarlara göndermek zorundayız.

Halı dokumacılığı, çini imalatı, kumaş boyamacılığı, minyatür gibi yerel sanatlarda titizliğini kanıtlayan bizler nedense sıra makineye geldiğinde ilgisizleşiyoruz. Makineye, teknolojiye ve yeni bilimlere karşı bu ilgisizliğimizin nedeni petrol kaynaklarımızın kalıcılığına ve kredilerle ya da petrol gelirleriyle satın aldığımız makinelerin arkasının kesilmeyeceğine olan güvenimizdir. Liderlerimizin bir kısmı da aynı tezi ileri sürüyor. Düşünceleri şöyle; şu anda petrol üreten bir ülkeyiz ve Avrupa bize iğneden ipliğe ne gerekiyorsa gümüş bir tepsi içinde sunuyor. Teknisyen yetiştirmek, ürettiğimiz ilk endüstriyel malların eksikliklerine katlanmak, işçi mücadelelerine, sigortaya, emekli maaşına bulaşmak gibi getireceği pek çok problemle birlikte fabrika inşa ederek ve ağır sanayi kurarak neden başımızı derde sokalım ki?... Bugüne kadar yalnızca bunu yaptık. Yani, bu oldukça alışılmamış teori, bu ülkede yıllarca devlet politikası oldu. Bu bizim Batılılaşma hastalığımızın nedenlerinden ya da başlıca sonuçlarından biridir. Yine yumurta, tavuk hikâyesi...

Eğer makineye nazaran güzel yerel ve ulusal el sanatlarımız konusunda titizsek, bunun nedeni; bu sanatların, yıllar süren bir dönemden sonra, kişisel olarak el değiştirmesi, babadan oğula, ustadan çırağa, nesilden nesile geçmesidir. Bir ticareti, işi ve hayat görüşünü paylaşmak, bir parça da olsa gelenekleri, ilkeleri ve incelikleri olan güzel sanatları paylaşmak gibidir. Bu ise yılların derinliklerine uzanır. Fakat makine kasabaya henüz yeni geldi. Geleneği yok. Bunun eğitimi verecek bir okul da yok ve bu konuda ustalık dereceleri şimdiye dek belirlenmedi. Böyle bir durumda, eğer büyük bir baraj inşa ediyorsak ya da petrol kuyularımızdan biri (yani onların petrol kuyularından biri) alev alırsa bizden daha tecrübeli olan yabancı bir uzmana başvurmak bizim için münasip gözükmektedir. Fakat, ne yazık ki, böylesi yabancı uzmanlara sadece istisnâ durumlarda başvurmuyoruz. Şeker, çimento, tekstil ya da lastik fabrikası kurarken yalnızca makinelerin tamamını Avrupa'nın veya Amerika'dan ithal etmekle kalmıyoruz, bunlarla beraber basit işçisinden mühendisine ve şantiye şefine kadar tüm işgücünü de astronomik ücretlerle oradan getirtiyoruz. Ve üç, dört, belki de on yıl onlara ev sahipliği yapıyoruz ve onlar da çimento kazanı tutuşuncaya, şeker şurubu saflaşuncaya ve yün ya da pamuk uygun bir biçimde iplik olarak ortaya çıkıncaya dek ortalıkta yaygara koparabiliyorlar. Elbette; bu konuda biraz düşünersek, bunda şaşılacak hiçbir şey olmadığını görürüz. Bu insanlardan başka da kimsemiz yok. Varsa bile asıl mesele bu değil. Çünkü burayı bize satan kişiler, satış kontratına, fabrikanın uygun biçimde çalışmasının ancak makinelerin kendi uzmanları tarafından teslim edilmesi ve kurulması durumunda garantileneceği belirten bir hüküm koyuyorlar. İşte bu Batılılaşma hastalığının icap ettirdiği geri kamış bir ekonomidir! “Daha iyisini yapabiliyorsan, yapmaya başla. Kendin yap ki, monte edebilesin. Bina yapacaksam, kendi uzmanımı getirmeliyim ve bir yandan güneşli güneye yapılan küçük gezintilere, turlara ve eğlencelere katılarak yeni deneyimler ve daha geniş daha kozmopolit bir bakış kazanırken, diğer yandan bu makine tüketim dünyasında uzmanımla birlikte bu işi düzgün bir biçimde yapmalıyım.”

Tılsımı açamayışımızın ikinci nedeni; yine ilk nedenden kaynaklanıyor ya da onu tamamlıyor. Bizler Batı'nın endüstriyel mallarını satın almaya devam ettiğimiz sürece, satıcı, tüketicinin başkasının müşterisi

olmak üzere kolayca gitmesine izin vermekte isteksiz olacaktır. Ve biz, bu alışveriş dünyasında sadece alıcılar ve tüketiciler olarak kalmaya devam ettiğimiz sürece bu işlerin girdisini çıktısını, nasıl düzenleyeceğini bilen üreticiler ve satıcılar olmalı ki alıcı ve satıcı arasındaki bu tek taraflı ilişki dengede kalabilsin ve çökme tehlikesi içinde bulunmasın. Doğrusu, Batı makine yapma iznini (yani krediler) elinde tutmakta ya da sistemli biçimde bizi bir gün kendi makinelerimizi yapmaktan alıkoymakta haklı. Bu Batı, demokrasi ve kadınla erkeğin birlikte katılabileceği bir meclis yapısı isteyen devletlerimizi hesaba katmıyor. Aynı Batı, hükümetlerimizi bize getiriyor sonra tekrar götürüyor, onların kendi ayakları üzerinde durmalarına yardım ediyor onları pohpohluyor, onlar için oryantalist toplantılar düzenliyor, haftada bir ya da en azından ayda bir gazetelerde ve radyo programlarında onlar için met-hiyeler düzülüyor. Tüm bunlardan sonra onlar, halkın Avrupa'nın sihirli sözcüklerini dinlemek için kulakların diktiğini duydular.

Makine üreticilerinin ihtiyaçları çerçevesinden yani uluslararası ekonomi açısından bakıldığında, teknolojinin ve makinenin kıskacında ne kadar uzun kalırsak o denli iyidir. UNESCO'da aynı şeyleri söyler ve aynı biçimde hareket eder. Tıpkı ECAFE, FAO ve hatta UN gibi... Bütün yıkımımız ve kaosumuz bu noktadan yani, küresel manada, bizi makine üreticilerinin ekonomik ihtiyaçlarına uygun davranmaya zorladıkları gerçeğinden kaynaklanıyor. Eğer son iki ya da üç yüzyıldır, politikalarımız Batılı bir bukalemunun politikaları gibi işlediyse, bunun nedeni ekonomimizin onların ekonomisiymiş gibi işlemesidir. Petrol hadisesi bu duruma iyi bir örnektir. Tek istisnaî durum taze fasulyenin bile ithal pazarlarda bulunduğu 1330-1332/1951-1953 (Musaddık dönemi) yıllarıdır. Bu dönemde ülkede uygulanan genel ekonomik politika, tahmin edilen petrol gelirine zerre kadar güvenmiyordu. Bu ne kadar yerinde bir uygulamaydı! Petrol pompası, parazitleri beslediği ve geliri nedeniyle çalışmaya devam ettiği sürece hiçbir şey değişmeyecek (bkz.: Tablo—1).

Batılılar petrolü kendileri çıkarıyorlar, artıyorlar, nakliyesini yapıyorlar ve gelirini hesaplayıp bizim yıllık gelirimizi kırk milyon paund olarak açıklıyorlar. Bu parayı da makinelerini satın almamız ve bankalarındaki hesabımızda saklamamız için kredi olarak veriyorlar. Biz de zorunlu olarak bu kredileri onlardan alışveriş yaparak geri vermek

zorundayız. Peki kim bunlar? Yüzde kırkı Amerika ve onun uyduları, yüzde kırkı İngiltere ve onun taraftarları ve geri kalan da Fransa, Hollanda ve diğer Avrupa uluslarıdır.

TABLO—1. İTHALAT ve İHRACAT: 1952-1961

Yıl	İhracat		İthalat	
	Ağırlık (ton)	Riyal (bin)	Ağırlık (ton)	Riyal (bin)
(1331) 1952-3	354,079	5,831,528	232,236	5,031,394
1953-4	443,764	8,425,632	424,445	5,424,266
1954-5	490,478	10,288,171	503,226	7,425,015
1955-6	507,873	8,033,726	637,132	9,125,439
1956-7	463,529	7,930,690	744,876	20,981,288
1957-8	436,641	8,352,922	743,784	25,229,342
1958-9	445,398	7,940,615	986,092	33,458,260
1959-60	397,231	7,701,017	1,201,950	41,630,135
1960-1	446,307	8,359,875	1,913,514	52,657,139
(1340) 1961-2	551,384	9,593,450	1,619,234	47,170,707

KAYNAK: *İran Yıllığı*, (Tahran, 1963), s. 298.

NOT: Yaklaşık 32 yıldır, İran'da yalnızca on iki, çok şubeli banka faaliyet gösteriyordu ve bunlardan beşi ihtisas bankasıydı. Fakat 1956'dan 1960'a kadar (açık pazar hükümeti dönemi) on dört yeni banka, şubeleri, temsilcilikleri ve acentaları ile kuruldu. Bunların işi, bizim ürünlerini satın aldığımız yurt dışındaki fabrikaların işçilerine ödeme yapmaktı. Altı yıl boyunca (1956-1960) ithalatımız zorunlu olarak 7 milyar riyalden, 52 milyar 600 milyon riyale yükseldi ki bu eskisinin yaklaşık sekiz katıydı. (M. Khushkish [banka yöneticilerinden biri] Bank-i Milli-yi İran dergisi, 254.)

Onların aldıkları petrolün karşılığında, bizler de makine, ardından makine uzmanları, uzmanların peşinden dilbilimcileri, halkbilimcileri, müzik bilimcileri ve sanat tarihçilerini ithal etmek zorundayız. Böylece Morison-Knudsen, buldozerden, cıvata somununa, cıvataya ve kabloya kadar, Amerika'dan ne dilerse getirir. Aynı durum İtalyan Agip Mineraria, İngiliz otoyol müteahiti John Mowlem ve Fransız Antar Petroles için de geçerlidir.

Tezgah altında çevirilen dolaplar daha da ilginçtir. John Mowlem bir skandala karışıp, tasını tarağını topladı ve çekip gitti. Gerçi aynı dolapları başka yerlerde de çeviriyor. Meselâ *Time* dergisinin sayfalarında, kendisini bu ülkeye getiren organizasyonunun lideri hakkında gürültü koparıyor.* Peki John Mowlem'in Tahran'daki şefi kimdi? Bu kişi İngiliz oryantalist, Farisi alimi ve Cambridge ve Michigan'da doğu dilleri öğreten sevimli ve sempatik insan, saygıdeğer Peter Avery'dir. 1962 kışında onu görmek için Cambridge'e gittim. Beni görmek istedi ve nazik yardımcım benim için onunla bir görüşme ayarladı. Elinizdeki çalışmamın ilk baskısının bir nüshasını, koltuğumun altına sıkıştırdım ve onunla buluşmaya gittim. İçtenlikle karşılandım ve cana yakın bir biçimde konuştuk. Sohbetin ilerleyen dakikalarında ona şöyle dedim: "Biliyor musunuz bayım, Edward Browne, Tahran'da John Mowlem gibi bir insanın asla şefi olmadı!"⁸⁰ Göz yaşlarına hakim olamadı ve nasıl "onun zengin, kendisinin ise fakir" olduğunu anlatarak devam etti. Böylece dünya üzerinde, insanların nasıl benzer biçimde küçük oldukları gerçeğini kavradım. Şimdi Avery *Modern Iran* adlı bir kitap yazıyor ve kitabında bana şöyle atıf yapıyor: "Son zamanlarda Batılılaşma hastalığı ile ilgili bir kitap ortaya çıktı ve yetkililer tarafından yasaklandı. Kitabın yazarı gibi düşünenler muhtemelen eğitimli İranlılar arasında azınlığı teşkil ediyor. Fakat tarih gösterdi ki İran'da başlangıçta küçük de olsa, bütünüyle görmezlikten gelinebilecek bir entelektüel hareket yoktur."[†]

Ford Motor Şirketi'nin ve Rockefeller ailesinin eğitim vakıfları vardır. Onlar bilginin yayılması için şu ya da bu kişiyi finanse ediyorlar. Bunyad-i İran (İran Vakfı) da bu finansmana güvenerek Şiraz'da bir hastane ve üniversite inşa etmeye kalkışıyor. Fakat yönetici sınıf için inşa ettikleri bu sığınağı görmelisiniz. Hafız'ın ve Sadî'nin mezarlarının yanı başında, edebiyat fakültesinin resmî dilinin nasıl İngilizce olduğunu, burasının Amerika'nın yapay uydularını öğrenmek için ne tür bir rasathane olduğunu, vida somunundan civataya kadar bütün tertibatı nasıl Amerika'dan ithal ettiklerini görmelisiniz! Ya da Ford'un ve Rockefeller'in Tahran'daki Franklin Kitap Programına okul kitaplarının ba-

* Bkz.: *Time*, 28 Şubat 1964, Ebu'l-Hasan İbti hac ile ilgili son sütun.

† Peter Avery, *Modern Iran*, Londra, 1968, s. 468.

silması için nasıl ödeme yaptıklarını, nasıl büyük işletmeler kurup, kitap basımında bir tekel elde ettiklerini ve yerli yazarları nasıl yok ettiklerini görmelisiniz.*

1341/1962 yılbaşında Mühendis Seyhun, Faruk Gaffari ve Mühendis Muktedir ile birlikte Firuzabad'a gittim ve Şiraz ve Kazarun ovalarını dolaştım. Mr. Ghirshman'ın Şapur-i Kazarun'da kazı yaptığını duydum. "Oraya gidip merhaba diyelim ve bunun doğru olup olmadığını soruşturalım" dedim. Mr. Ghirshman içeride değildi, içeride ise de uyuyordu ve biz içeri alınmadık. Fakat çadırlar yıkıntıların üzerine kurulmuştu ve petrol şirketinin logosu ve adı bütün çadırların, makinelerin ve eşyaların üzerinde yazılıydı. Şapur-i Kazarun'da yapılan arkeolojik kazılar, petrol endüstrisinin kapısını aralamıştı! Mr. Ghirshman kazmasıyla Harg adasının bir Hristiyanlık merkezi olduğunu kanıtlamak istiyordu.†

Bu durum petrolün nasıl gittiğini ve oryantalistlerden, uzmanlara, filmlere, davranış biçimlerine ve kitaplara dek beraberindeki her şeyle makinenin nasıl geri geldiğini açıklıyor. Peki bu değiş tokuştan kim kâr ediyor? Öncelikle anonim şirketler kar ediyor (yurtdışında yaptıkları yatırımlardan elde ettikleri kazanç ne olursa olsun, vergiden muaflar). Daha sonra komisyoncular kar ediyor. Bu komisyonculardan bazılarını ben teşhis ettim, diğerlerinin kim olduğunu siz tahmin etmelisiniz. (Bu değiş tokuşun ardından yeniden yapılanan başbakanlarımız, milletvekillerimiz, devletlerimiz ve hükümetlerimiz var ve kabineler gelip gidiyor. Batı politikacılarımıza yol gösteriyor ya da pohpohlayıp, alkışlıyor. Böylece politikacılarımızın, Tahran Ticaret Odası, Eğitim Planlama Komisyonu ya da Birjand Belediye Birliği (eğer böyle oluşumlar varsa)'nden daha fazla Reuters, UPI ya da *Time*'a dikkat

* Bkz.: Benim "Balbashu-yi Kitabha-yi Dersi" (Ders Kitabı Mezbahası), *Seh Makala-yi Digar* (Üç ilave Deneme), Tahran, 1958.

† Bkz.: Benim *Cezire-yi Harg* (Harg Adası), R. Ghirshman da aynı konuda yazmıştır. Huzistan petrolünün aynı tür arkeolog/oryantalistler tarafından keşfedildiğini aklınızda tutmalısınız. Sözde Suş'daki kazıları yönetmek için İran'a, D'Arcy'den bile önce gelen Fransız (Yacques Jean Marie) de Morgan'dır. Kazı sonuçlarını Paris'te yayınlanan *Mines* (?) adlı dergide neşretmiş ve bu sonuçlar heyecan uyandırmıştır. Bkz.: Mustaf Fatih, *Pancah Sal Naft dar Iran* (Petrolün İran'da Elli Yılı).

sarfetmeleri doğal oluyor Eğer ülkenin ekonomisi başkalarının elindeyse ve bu başkaları da makine üreticilerinin ta kendileriye, bizler daima ihtiyaç içerisindeki alıcılar olmak zorundayız. Şükürler olsun ki; arabalar, traktörler ve buldozerler henüz paraları ödenmeden bozuluyorlar ve birer birer paslanıyorlar ve şirketler bunlara beş yıldan daha uzun bir süre için garanti vermiyorlar.*

Bu ilişki dünyanın herhangi yerinde öyle ya da böyle bozulduğunda işler daha da ilginçleşiyor. UPI ve Reuters muhabirleri bunu ilk haber olarak geçerler. Derken Kızıl Haç iki hemşiresinin yaralanmış olabileceğini haykırır! Yabancılar bavullarını toplarlar. Papa bölgedeki felaketin son ermesi için dua eder. Ardından Londra ve New York borsalarında fiyatlar baş aşağı olur. *Times* ve *New York Times*'da yerel ajanlar için fikir verici talimatlar içeren üstü kapalı makaleler yayımlanmaya başlanır. Ve politik ilişkiler kopma noktasına gelir. Derken sahneye paralı askerler çıkar ve Akdeniz'deki Yedinci Filo ya da Basra Körfezi'ndeki, Çin sularındaki veya Afrika sahillerindeki herhangi bir filo yola koyulur. Böyle şeylere, İran petrol endüstrisi ulusallaştırılken, Süveyş Kanalı krizi esnasında, Küba'da, Kongo'da ve Vietnam'da defalarca tanık olduk.

Fakat şu açık yüreklilikle söylenmelidir ki; bizim politikalarımız ve ekonomimiz bu süreçte tamamen işlevsiz olmamıştır. Batılılaşma hastası ekonomistler oturur, tartışır, yabancı danışmanlar gelir ve giderler; birden bire bir Jeep ya da Ford montaj fabrikasının, bir plastik kalıp fabrikasının veya ordu için akü üreten bir fabrikanın açıldığını görürsün. Bu sonuncusu beraberinde, zimmetine para geçirmekten hükümlü bazı ordu subaylarını da getirir. Bunlar büyük bir tantana ve gürültülü bir, üç renkli kurdele kesme töreniyle açılırlar. Fakat gerçekte, bize gönderdikleri kreton, saten, aküler ve kırılmaz ibrikler bile şirketler için artık kâr

* Lübnanlı filozof ve Birleşmiş Milletler Genel kurulunun eski başkanı Charles Malik, Batılı kapitalistleri, gelişmekte olan ülkelerde yalnızca maddî zenginlikleri olduğu için suçlar. "Yollar, barajlar, yöneticilerin yeterliliği ve gülümseyişi... Bunların hepsi maddî şeylerdir. Oysa ruh, özgürlük, sevinç, mutluluk, gerçek, insanlık asla akla gelmiyor. İnsanlığın dünyası değil, mükemmel teknisyenlerin dünyası, kutsalları bir tarafa bırakmayı amaçlar." *Time*, 27 Eylül 1963, s. 79, 13. Uluslararası Yöneticilik Konferansı'nda sunulan bir rapordan. Bu konferans Manhattan'da, seksen dört ülkeden, dört bin iki yüz katılımcının iştiraki ile gerçekleşti.

getiren şeyler değildir. Onlar yalnızca ağır makineler ihraç ederek kâr elde ederler. Yabancı şirketler makinenin ayrı elemanlarını parçalar halinde ihraç edebildiklerinde gümrük masrafı, paketleme ve nakliye masrafı daha düşük olur. Ayrıca bu parçaların monte edilebilmesi için gereken iş gücü de İran gibi ülkelerde, Amerika'da ve Avrupa'da olduğundan daha ucuza mal olur. İşte Jeeplerin, Fiatların, radioların, akülerin ve diğer ara endüstrinin montaj fabrikalarının hiçbir kökleri olmayan, gelişmekte olan ülkelerin topraklarında kurulmasının nedeni budur. Fakat geri kalmış bir ülke için bu bile bir adım teşkil eder. Doğru düşünülmüş bir adım değilse de, en azından bir övünme nedeni olabilir ve şöyle söylenen bir rapor yayınlanabilir: "Bu yıl iş gücü %X, millî sermaye yatırımları %Y, yabancı yatırımlar %Z arttı (bkz.: Tablo—2). Yaptığımız seminerler ve düzenlediğimiz ikinci ve üçüncü beş yıllık kalkınma planları bu laf kalabalığını kaynak olarak alır. Ve yabancı danışmanlar gelip gitmeye devam ederler. Aslında bütün bunlar Batı endüstrisinin müstemilatıdır ve makine monte etmek bir tamirci dükkanı idare etmek gibi bir şeydir. Bu endüstri de, makine üretmek de değildir.

TABLO—2. ENDÜSTRİYEL İŞLETMELER, İŞÇİLERİN SAYISI ve SERMAYE YATIRIMLARININ DÜZEYİ

Vilayet	Endüstriyel İşletmelerin Sayısı	İşçilerin Sayısı	Sermaye (bin riyal)
Batı Azerbaycan	152	2,674	902,473
Kirmanşah	366	4,062	844,373
Huzistan	272	3,044	1,465,025
Fars	347	4,642	1,987,831
Kirman	208	1,963	682,093
Horasan	845	11,069	3,278,087
İsfahan	899	24,006	5,842,838
Sistan ve Belucistan	89	304	62,010
Tarhan	2,844	48,556	22,297,274
Gilan	856	7,659	2,802,233
Mazenderan	883	16,504	4,621,189
Doğu Azerbaycan	393	6,229	728,363
Toplam	8,156	130,714	45,513,789

KAYNAK : İran Yıllığı, (Tahran, 1963), s. 405.

NOT : Bu, yirmi milyonluk ülke nüfusunun, yüz otuz binini işçilerin teşkil ettiği anlamına gelir.

Eğer ikinci ve üçüncü beş yıllık kalkınma planlarına ihtiyaç duyuyorsak, eğer Dünya Bankası bunu yapmamız için bize baskı uyguluyorsa ve eğer Batılı kamuoyu (yani şirket yöneticileri) İran hükümetine zahiren daha sistemli, detaylı ve anlaşılır bir plân sahibi olabilmesi için olanak sağlıyorsa, bu temelde Batı endüstrisinin, İran'ın, Batılı endüstriyel, malları ne oranda satın alacağını öğrenme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Onların işlemleri bizlerinkisi gibi düzensiz değildir, bir plana göre hareket ederler. Ve hepimiz şunu biliyoruz ki, üretim fazlası krize neden olur, işsizlik hayaletini hatırlatır ve rejimin düşme tehlikesini arttırır. Bununla birlikte M. de Gaulle arzulu, Mr. MacMillan henüz emekliliğe hazır değil ve Başkan Kennedy ise gençliğinin henüz başlarındadır.* Batı, bu sessiz ve itaatkar müşterisinin sırtına beş yıllık kalkınma planı döneminde ne kadar şey yükleyeceğini ve onun petrol gelirinden ek olarak ne kadarlık bir yüzdeyi buzdolapları, radyolar ve düdüklü tencereler yoluyla geri alabileceğini bilmek zorundadır.

Bütün bu endüstriyel ya da kültürel komisyonların, seminerlerin ve konferansların başlıca nezaretçileri Batılı danışmanlardır.† Bunların araştırılmış amaçları ve kararlı güdüleridir. Birleşmiş Milletler ve UNESCO ne tarafsızdır ne de açık görüşlü. Kongo'daki altın ve bakır şirketleri, parmaklarını son Genel Sekreter Hommarskjöld'e şıktattıklarında, bu onurlu kuruluşun nasıl Belçikalı ve İngiliz şirketlerin çıkarlarının koruyucusu olarak ortaya çıktığını gördük. İranlılar da bu seminerlere ve planlama komisyonlarına katılıyorlar. Bunu entelektüellerimizin ya da Batılılaşma hastalarımızın kaymak tabakası yapıyor. Bu size kaba gelebilir fakat ben bu planlama komisyonlarındaki İranlı katılımcıların çoğunun, çevirmen olarak hizmet vermekten öteye hiçbir gelişme kaydetmediklerine inanıyorum. Eğer kaydediyorlarsa

* Bu çalışmanın ilk baskısının 1962'de Mehr'de yapıldığını unutmayınız.

† Elimde resmî rakamlar yok fakat 1962'de ülkeye hizmet eden yabancı uzman ve mühendis sayısının otuz bin civarında olduğuna dair söylentiler vardır.

ve ortaya bir görüş koyuyorlarsa bu kabul edilmez ve onlarda önemli kişilerle oturup kalkma haklarını kaybederler. Politikalarımız ve ekonomimiz, Batılı politikaları ve ekonomileri takip ediyorsa bunun nedenlerinden biri, ülkenin liderlik aygıtına talip olan entelektüellerimizin pek çoğunun, Batılı danışmanlar için son tahlilde tercümanlar, yöneticiler ve onların kararlarının ve amaçlarının uygulayıcıları olarak hizmet etmeyi ahlâkî bir görev olarak görmeleridir. Tüm bunlardan sonra, kaç tane köyümüz ve ne kadar ekilebilir arazimiz olduğunu, kaç tane nehrimizin boşa aktığını, kaç tane sulama kanalımızın atıl durumunda olduğunu, kaç bin tane okuma yazma bilmeyen işsiz insanımız ya da okulsuz ve sağlık hizmeti götürülmemiş insanımız olduğunu biliyor muyuz?* Bunu öğrenmek için yabancı danışmanlara ve uzmanlara sürekli bir bağımlılığımızın olması gerekmez. Keşke bu bağımlılık bazı şeyleri çözebilse. Keşke bu danışmanlar ve uzmanlar ordusuna daha fazla ihtiyaç duymayacağımız günler gelse!

Bugün, hükümetteki bu Batılılaşma hastası aydınlara güvenerek, Batı'nın politik temsilcileri ve bu danışmanlar yığını, bize tıpkı İngiliz elçiliğinin Atabek ve Amir Kebir'e⁸¹ (bizim Batılılaşma hastalarımızın bu iki şahsiyetle karşılaştırmaya değer olduğunu farzederek) davranmış gibi davranıyorlar. Halbuki; o dönemde tavsiye verecek olan sadece o elçilikler vardı, bugünse danışmanlar sürüsü var. Ve yine o dönemde bu tavsiyeleri duyacak olan yalnızca Atabek ve Amir Kebir vardı. Bunların her biri de kendi hayat tecrübelerinden, geleneklerden ve Doğu'nun standartlarından yararlanan ve bunları dünyanın bu parçasındaki inançlarla, geleneklerle ve davranış biçimleriyle birleştiren deneyimli ve yaşlı devlet adamlarıydılar. Bugünse topluluklar ve Batılı danışmanlar konseyi doğrudan pek çok Batılılaşma hastası aydını hedef alıyor. Bu aydınlar, ne Atabek ve Amir Kebir'in dayanak nok-

* Durumu resmetmek için buraya bazı istatistikler alıyorum. 1962'de 9.500 doktora ihtiyacımız varken, 5.915 doktorumuz, 38.000 ebe ihtiyacına karşın 1.000 ebemiz ve 190.000 yatak ihtiyacına karşın 19.000 yatağımız vardı. Eğitime gelince, değişik alanlarda diploma sahibi 9,500 lise öğretmeni ihtiyacına karşın sadece 4.200 öğretmen vardı ve ülkedeki 50.000 köyden sadece 7.000-8.000'i okul sahibiydi. Eğitimdeki bütün bu fakirleşme yüzünden, 1963'te tüm öğretmen okulları ve hazırlık okulları yüksek yurt ücretleri ve benzeri gerekçelerle kapandı.

taharına sahipler, ne de yetkin olmadığına ilişkin şöhretinin neye dayandığını bilmediğim, Hacı Mirza Akasi'nin yetkinliğine sahipler.*⁸²

Bir ulus, kaderi, makinenin buyruğuna Batılılaşma hastası aydınların liderliğine, şu seminerler, konferanslar, ikinci ve üçüncü beş yıllık kalkınma planlarına terkedilip, “ödenekler”e ve bu köksüz endüstriye yapılan saçma sapan yatırımlara güvenilerek işte böyle yönetiliyor.

Makinenin buyurduğu kaderi yeterince tartıştık. Şimdi de liderlerimizin yani Batılılaşma hastası aydınlarımızın ne tür insanlardan oluştuğuna bir bakalım. Genellemeler yapacağım doğru, fakat bu genellemelerin dışında kalan örneklerin neler olduğuna kendiniz karar verebilirsiniz.

* Abdullah Mustafi, *Sharh-i Zindagan-yi Man* (Hayatım), s. 45-50'de bu yaşlı adam, kaymakamın kinci tutumunun bu şöhrete neden olduğunu savunur.

ASLAN POSTUNA BÜRÜNMÜŞ EŞEKLER YA DA BAYRAKTAKİ ARSLANLAR⁸³

Ulusal liderlik aygıtının üyesi olan bir Batılılaşma hastası havada durur; tıpkı boşlukta asılı duran bir toz zerresi ya da suyun üzerinde yüzen bir yonga gibidir. Toplumun, kültürün ve geleneğin derinlikleri ile bağlarını koparmıştır. Antikite ve modernite arasında bağlayıcı bir unsur olmadığı gibi eskiyi ve yeniyi ayıran bir çizgi bile değildir. O, geçmişle bir bağı ve gelecek algısı olmayan bir şeydir. O, bir çizgi üzerindeki nokta değildir. Daha çok bir uçaktaki hatta uzaydaki farazi bir noktadır. Tıpkı asılı duran zerre gibi. Peki nasıl liderlik pozisyonuna ulaştı? Elbette, makinenin önü alınamaz mantığı ve daha çaplı siyasetleri izlemekten başka çaresi olmayan bir politika vasıtasıyla...

Dünyanın bu tarafında, özellikle de petrol üreticisi olan ülkelerde, en hafif olan yüzeye çıkar. Böyle petrol yığınlarının etrafında gelişen olayların dalgaları anafor haline gelir ve sadece samanlar ve yongalar su yüzeyinde kalır. Onların denizin dibine ulaşmak ve incileri kıyıya fırlatmak için yeterli güçleri yoktur. Bu Batılılaşma hastalığı ve ondan hasıl olan hastalıkları belirlerken; olayların dalgalarında yüzen bu tüy sıkletlerle de ilgileneceğiz. Elbette, sokaktaki ortalama insanı suçlamayacağız. Zira, onun sözleri kulak arkası edilir. Ona karşı hiçbir suçlama yöneltmeyeceğiz. O, sesin işaret ettiği yere gider. Yani o, eğittiği biçimde form alır.* Aslında, bizler temelde bir karmaşa içindeyiz çünkü sokaktaki bu adam kendi kaderini belirleyemiyor. Ya da

* Bu çalışmada, Anayasal Dönem'den, bugüne politik olaylarda halkın mücadelesini göz ardı etmeyi amaçladım. Aslında tam olarak bu mücadeleyi göz ardı etmedim. Sadece bu konuda susmayı tercih ettim. Eğer bu mücadelenin liderliği doğru yapılsaydı (hapsedilen, öldürülen ve sürgün edilenler hatırlanarak) şu anda çok daha iyi bir durumda olabilirdik. Ve şüphesiz bu gerilemeden dolayı halk suçlanamaz. Bu sonuçlara neden olan başarısız liderlik kadrolarıdır.

şöyle söyleyelim; bizler kaderinin nasıl belirleneceği konusunda onun görüşlerini araştırmıyoruz. Bunun yerine, yabancı danışmanlara ve uzmanlara başvuruyoruz. Bu yüzden Batılılaşma hastası olan ve belki de Avrupa'da ya da Amerika'da eğitim görmüş olan liderlerden kurtulamıyoruz.

Keşke yalnızca bu yurtdışında eğitim görmüş ulusal liderlerden bahsetmek zorunda olsak. Bunun yerine —kinaye ile söylersek— her meslekten ve sınıftan lumpenler takımı adet olduğu üzere gücü elde ederler. Bunlar uygunsuz ve tembel kişilerdir ve kendi amaçlarına malik değildirler. Piyasanın en güvenilmez tüccarı, ticaret odasını yönetir. Kültürel elitin en tembel kişisi, kültürün yöneticisidir. En batık sarraflarımız, bankerlerdir. Toplumun hem en cansız unsurları hem de en mafya kılıkli olanları, temsilciler olarak soluğu mecliste alırlar (söylediğim gibi, istisna olarak kabul ettiklerinizi bir kenara bırakın). Bu topraklarda genel kaide iktidarın beceriksizlere ve karaktersizlere, namussuz ve ahlâksız olduklarına bakılmaksızın verilmesidir. Her kim hakka sarılır, doğru söyler, doğru görür doğruluğu ve dürüstlüğü muhafaza ederse, bu sistem içerisinde yer bulamaz. Kurallara göre herkes Batı'yı izlemelidir. Burada liderliğe ulaşmak için kişi vicdansız olmalı, tutarlı ve ilkeli olmamalı. Aksi takdirde bu topraklar üzerinde kök salamaz ya da ayakta duramaz.

Böylece bizim Batılılaşma hastası liderimiz dalgalarda sürüklenir ve asla yeryüzünde güvenli bir yere ulaşamaz. Nerede durduğu asla net değildir. Herhangi bir olay ya da problem karşısında bir tavır alabilecek gibi gözükmez. Şaşırmış ve dengesizdir. Kendisi için bir amacı yoktur. Hiçbir işte sıkıya gelemmez. Her zorluğun üstesinden dalkavukluk ederek ya da aldatarak gelir. Bu yüzden hiçbir kriz ve kargaşa durumunu onu tehdit etmez. Bir hükümet gider, diğeri gelir. Bir komisyonda yoksa, mutlaka seminerde vardır; şu gazetede görünmediyse, ardından televizyonda gözükür; bir dairede değilse, bakanlıkta bulunur, büyük elçi değilse, bakan olur. Böylece, birçok hâdise geçse ve hükümetler gelip gitse de, hâlâ aynı Batılılaşma hastası lideri yerinde Cebehtarık Kayası⁸⁴ gibi oturuyor görürsün.

Bu Batılılaşma hastası lider avaridir de. Dünyanın neresinde yaşadığını bilmesinin hiç önemi yoktur. İnsanın soluk almaya cesaretinin olmadığını ve rüzgarın her an bir başka yönden estiğini bilir. Pusulaya

ihtiyaç duymaksızın, iktidarın manyetik çizgilerinin hangi yönlerde sıralandığını bilir. Böylece, o, her yerdedir. Partide, toplum içinde, medya dünyasında, hükümette, eğitim komisyonunda, mecliste, müteahhitler birliğinde bulunur. Ve her yerde bulunabilmek için, herkesle düşüp kalkmak durumundadır. Herkesle düşüp kalkabilmek için de; kibar olmalı ve sınırı aşmadan insanları nasıl kullanacağını, mütevazı, yumuşak başlı ve hoşgörülü olacağını bilmelidir. Hatta toplum içerisindeki fesada karşı makaleler bile yazmalıdır.* Felsefeden anlamalı ve “özgürlük”ten bahsetmelidir. Bu nedenlerden dolayı, muhtemelen gösteriş de yapmak için, bazen biraz karakter gösterme ve bir şeyler yapma fikrine sahip olur. Fakat olayların dalgalarında sürüklendiği için, bir şeyler yapmak üzere gücünü topladığında, hareket zamanı çoktan geçmiş olur. Ve bu durumdan; en ufak bir hayat belirtisi göstermemesi gerektiği sonucuna varır.

Bir Batılılaşma hastası tamamıyla inançsız ve akidesiz biridir. O derece ki; hiçbir şeye inanmamakla kalmaz, bir de herhangi bir şeye aktif bir biçimde inanmamanın gerekliliklerini yapmaz. Onun çift kişilikli olduğunu söyleyebiliriz. O günün adamıdır. Bir kez köprüyü geçti mi, artık köprünün ayakta mı, yıkılmış mı olduğunu umursamaz. Ne Allah’a, ne de insanlığa, hiçbir imanî yönelimi, amacı ve inancı yoktur. Toplum dönüşmüş mü dönüşmemiş mi, din mi yayılmış dinsizlik mi, umurunda değildir. O dinsiz de değildir, farklıdır. Yeri gelince camiye bile gider. Tıpkı klübe ya da sinemaya gittiği gibi... Fakat o, her yerde izleyicidir. Sanki futbol maçı izlemeye gitmiş gibidir. Her zaman tribünlerde gözüktür. Arkadaşının cenazesindeki yaşlı gözlerine, bir türbedeki nezaket ve özenine ve inziva saatlerindeki tefekkürüne rağmen asla kendi kişiliğine yatırım yapmaz. Aslında o yalnızlığa da alışık değildir, ondan kaçır. Çünkü kendi içinde bir dehşeti yaşamaktadır ve bu nedenle her yerde ortaya çıkmaktadır. Fikirleri ortaya konmak için uygun ve münasip ise yalnızca daha fazla fayda sağlamayı umduğu kişilerin yanında görüş beyan eder. Ondandır asla ne bir şikâyet ve protesto ne de bir “fakat”, “neden” veya “niçin” duyabilirsin. O her şeyi olabilecek en azami temkin ve tutarlılıkla açıklayacak ve iyimserlik taklidi yapacaktır.

* Bkz.: *Sukhan*, Haziran 1961.

Batılılaşma hastası, huzurun peşinde koşar. Filozofların kastettiği manada olmasa bile, anı yaşar. Eğer arabası çalışıyor ve kendinden emin görünüyorsa, onun için hiçbir sorun yoktur. Uzak devirlerde, eğer Sadi evlat, yiyecek, giyecek ve erzak sıkıntısı dolayısıyla manevî yolculuktan geri durduysa, Batılılaşma hastası kafasını yem torbasının içine sokup hiç kimsenin hatırı için, hiçbir şey yapmayacaktır. Kendisine hiçbir şeyi dert edinmez ve her şeye kolaylıkla omuz silker. Yalnızca işinin ne olduğunu araştırdığı, tek bir düşünülmemiş adım atmadığı ve her hareketi bir denklemin ürünü olduğu için kimsenin işine burnunu sokmaz ve yalnızca kendi refahını düşünür.

Batılılaşma hastasının doğal olarak hiçbir uzmanlık alanı yoktur. Her şeyden bir parça yapar, fakat hiçbir işte usta değildir. Okul görmüş olduğu, okuma yazma bildiği ve belki de iyi eğitim gördüğü için çok heceli kelimeleri kullanmayı ve bütün şirketlerde kendi menfaati için blöf yapmayı bilir. Belki bir zamanlar bir uzmanlık alanı vardır, fakat bu ülkede tek bir uzmanlık alanıyla insanların refahı yakalayamayacağını kavramıştır. Bu nedenle de zorunlu olarak diğer çalışma sahaları ile ilgilenmeye başlamıştır. O tıpkı ev halkı içindeki yaşlı kadın gibidir. Bilgisi okuma yazma bilmeyen bir kadının bakış açısıyla sınırlı olmasına rağmen, bu kadın, hayatı boyunca her şeyden biraz öğrenmiştir. İşte Batılılaşma hastası da her şeyden biraz bilir ve onun bakış açısı da yalnızca bir Batılılaşma hastasının bakış açısıyla sınırlıdır. Televizyonda ne işime yarar, eğitim komisyonunda neden faydalanırım, seminerde neyi kullanırım, gazetenin tirajı için ne faydalı olur, klüpteki sohbetlerde ne işimi görür diye düşünerek her gün gazete başlıklarına göz atar.

Batılılaşma hastasının karakteri yoktur. O kendine özgüllüğü olmayan bir şeydir. Kişiliği, evi ve sözcükleri özelde hiçbir şey, genelde her şeydir. Kozmopolit de değildir, zira dünya onun evidir. Hiçbir yerde değil, her yerde evindedir. Karaktersiz bir hususiliğin ve hususiyetsiz bir karakterin karışımıdır. Güvenliği olmadığı için, iki yüzlüdür. Nezaketi ve güçlü iletişimiyle, konuştuğu kişiyi aldatır. Ve çağımıza kuşku egemen olduğundan, kalbini hiç kimseye açmamalıdır. Aşikâr olan tek özelliği korkusudur. Batı'da bireylerin karakterleri uzmanlık alanlarına kurban edilmiştir, fakat Batılılaşma hastası bunların hiçbirine sahip değildir. O sadece korkar; gelecek korkusu, azledilme korku-

su, bilinmeme korkusu, başını ağrıtan, ambarının bulunma korkusu ve boş bir beyni zorla kabul ettirme çabasının verdiği korkular.*

Batılılaşma hastası eskimiş bir şeydir†, kadınsıdır. Giyim kuşamına büyük önem verir. Şıklığı ve zerafeti için çok zaman harcar. Bazen kirpiklerini bile koparır. Ayakkabılarının, gardolabının ve evinin dekorasyonuna büyük bir özenle bağlıdır. Daima altın yaldızlı bir kağıttan çıkarılmış ya da bir Avrupa butiğinden gelmiş gibi görünür. Her yıl otomotiv mühendisliğinin en son mucizesini satın alır. Bir zamanlar sundurması, mahzeni, havuzu ve dehlizi olan ev, şimdi her gün biraz daha farklı gibidir. Bir gün dört bir yandaki manzaralı pencereleri ve florasın lambalarıyla bir deniz kıyısı villasını andırırken‡, diğer bir gün cicili bicili ıvr zıvırları ve bar iskemleleriyle bir kabareyi andırır. Ertesi gün bütün duvarlar bir renge boyanır ve tüm renklerin üçgenleri yüzeyi tamamen kaplar. Bir köşede müzik seti, diğerinde televizyon, bir diğerinde de stereo kolonlar bulunur. Mutfak ve diğer köşe bucak, gaz sobaları, çamaşır veya bulaşık makineleri ve diğer ufak tefek şeylerle doludur. Böylece bir Batılılaşma hastası Batı endüstrisinin ürünlerinin en vefalı tüketicisi olmuştur. Eğer bir sabah uyandığında kuaförünün, terzisinin, ayakkabı boyacısının ve tamircisinin dükkanını kapalı bulursa, hayal kırıklığı içinde kibleye yönelecektir (tabi bunu ancak kiblenin ne yönde olduğunu biliyorsa yapacaktır).

Onun bütün bu kaygılarına neden olan şeyler ve Batılı ürünler, hayatında bir camiden, okuldan veya fabrikadan daha önemli bir yer tutar. Kültürümüz içerisinde köksüz bir mimariye ve özentî ürün

* Bu portrenin teyit edilmesi için bkz.: Değerli arkadaşım Muhammed Ali İslâmî, “İran ra az Yad Nabarım” (İran’ı Unutmayalım) *Yağma*, İsfahan, 1962.

† Bu yıpranmışlık ve aşarı giyim merakı ile ilgili olarak bkz.: Seyyid Fahrüddin Şadman, *Taşkir-i Damaddun-i Farangi*.

‡ *İttıla’at* (9 Mayıs 1962, s. 12)’da tam sayfa renkli bir ilandan alınan şu cümleleri, Tahran’ın kenar mahallelerinde yeni kurulan bir varoşun güzelliğini göz önünde bulundurarak düşünün: “Bu küçük kasabanın özel üslubu ve harikulade özellikleri gerçekten de Avrupa ya da Amerika mimari stilinden getirilmiş bir şeydir. Bu kasabanın modern villaları, Batı medeniyeti tutkunlarını (aynen alınmıştır [yazarın *Shiftagan-i tamaddun-i garb* için ilanı]) ve orada eğitim görenleri büyüler ve onlar daima Avrupa’da ya da Amerika’da yaşıyormuş gibi hissederler.” Bu, daha açık biçimde ortaya konabilir mi?

şehirlere sahipsek, bu hep onun hatırıdır.* Şehir sokaklarının ve kavşaklarının arsız florasanlar ve neon lambalarla aydınlatılıp berber dükkanlarına benzetilmesi de onun hatırıdır. Aynı şekilde, amacı Avrupa'da üretilen gaz sobalarının kullanımını haklılaştırmaktan başka bir şey olmayan ve insanın bu sıcak ve kuru iklimde kesinlikle yiyeme-yeceği hamurlu ve etli yiyeceklerin ayrıntılı tarifleriyle dolu olan *Kalbe Giden Yol* (Rah-i Dil) adlı yemek kitabının basılması da hep onun hatırıdır.† Çarşıların çatılarını tahrip etmeleri‡ ve Takya eyaletini yerle bir etmeleri§, senato binasının korkunç bir tasarıma sahip olması onun hatırıdır. Bu nedenlerden dolayı, askerler cicili bicili giyinirler ve bir tuhafiyeci dükkanını dolduracak kadar eşya ve altın yaldızlı şerit, göğüslerinden ve omuzlarından sarkar.

Bir Batılılaşma hastası Batı'nın sözcüklerine ve sadakalarına sarılmıştır. Bizim küçük dünyamızda, Doğu'nun bu köşesinde neler ol-

* Bir arkadaşşıma ev satın almaya gittim. Durus'da, Notre Dame du Hout olarak bilinen, Le Corbusier yapısı bir kilisenin tıpatıp benzeri olan bir ev vardı. Sadece çan kuleleri eksikti. Fakat köşeler, bölmeler, kemerler vb. aynıydı.

† Bayan Yusufi tarafından yazılan ya da çevrilen ve İbn Sina yayınları tarafından çıkarılan oldukça süslü ve pahalı bir kitap.

‡ Benim “Chand Kelime be Meşşetaha” (Güzellik Uzmanları ile Birkaç Söyleşi), *Endişe ve Hüner* (Düşünce ve Sanat), Aban, 1958 kitabıma başvurunuz. Ayrıca, “AbdülHüseyn Sipanta, “Kervansaray-i Safavi-yi İsfahan ra Chiguna Harab Kardend (İsfahan'ın Safavi Kervansaraylarını Nasıl Mahfettiler) *Armağan*, Mart 1963'e bakınız.

Bunlara ek olarak, değerli danışmanım Taki Fidakar çocukluk anılarından, Zayanda Rud'dan Yezd'e giden yolun üzerindeki İsfahan'ın iki merdivenli Şehristan minaresinin, bütün biricik özelliklerine ve mimari açıdan tarihsel önemine rağmen Rıza Şah döneminin başlarında nasıl yıkıldığını ve İsfahan'ın Ferahabad Bahçeleri'nin kalıntılarının üzerinde barakalar inşa etmek üzere nasıl tuğla olarak kullanıldığını aktardı. Bu olay, zamanında İsfahan'da personel şefi ya da onun gibi bir şey olan general Gloorup'un emriyle gerçekleşmişti. Fidekar, onların minareyi bir taraftan takviye ile destekleyip, diğer taraftan temelini kazdıklarını, ardından takviye direklerinin alt kısımlarının etrafına battaniye sarıp buralara benzin döküp ateşe verdiklerini ve direkler yanarken minarenin de o tarafa çöktüğünü ve yıkıldığını anlatır.

§ “Kimi gelirse, yenisini yapar” ilkesine göre, Mühendis Furuğî'nin isteği doğrultusunda Ulusal Ticaret Bankası'nın bu bölgeye değil, daha uzağa yapılması, şimdi tenkit ediliyor.

duğıyla hiçbir alakası yoktur. ihtimaldir ki, politikayla ilgilidir. İngiliz İşçi Partisi'ndeki en zayıf sağ ya da sol temayülleri bilir ve Amerikan senatörlerine kendi hükümetinin bakanlarından daha aşınadır. Ve *Time*'ın ya da *News Chronicle*'ın ekibini, Horasan'daki bazı yeğenlerinden daha iyi tanır. Ve bu insanlar, kendi ülkesinin meseleleri hakkında, herhangi bir yerli politikacı, yorumcu ya da temsilciden daha fazla etkiye sahip olduklarından onların bir peygamberden daha doğru sözlü olduklarına inanır. Edebiyatla yalnızca o yılki Nobel Ödülü'nü kimin kazandığını ya da kimlerin Gancourt veya Pulitzer ödülleri ile mukafatlandırıldıklarını öğrenmek için ilgilenir. Araştırmalarla ilgilendiğinde, ülkesinde çalışılması gereken bütün sorunlara gözlerini yumar ve ellerini kavuşturur. Kendi sahasında, yalnızca bazı oryantalistlerin neler söylediğini ve yazdığını öğrenmeye çalışır. Eğer, o da şu haftalık dergileri ve resimli mecmuaları okuyan ortalama insanlardan biriyse, onların ne kadar çok üzüldüğünü gördük.

Kur'an'dan bir ayeti ya da bir hadisi delil olarak sunmak suretiyle bütün tartışmaların bitirildiği ve tüm muarızların susturulduğu bir dönem vardı. Şimdi, hangi tür tartışmada olursa olsun, bu ancak, kişinin sözlerini bir Avrupalı'nın sözleriyle ilişkilendirebildiği nispette mümkün oluyor. Bu mesele öyle utanç verici boyutlara ulaştı ki; Batılı kahinlerin ya da astrologların bir sözcükleriyle bütün dünya paldır küldür bir karmaşaya ve korkuya sürükleniyor. Artık hakikat ışığı, kutsal kitaplarda değil, Avrupalıların kitaplarında ve Reuters, United Press gibi (haber üreticisi büyük anonim şirketler) ajansların muhabirlerinin iki dudağının arasında aranır oldu.

İnsanın bilimsel metotlara, makine üretim tekniklerine ve Batı felsefesinin temel faraziyelerine yalnızca Avrupalı ya da Batılı kitaplar yoluyla aşına olabileceğini kabul etsek bile bir Batılılaşma hastasının Batı felsefesinin temel faraziyeleri diye bir sorunu yoktur. Doğu hakkında bilgilenmek istese bile, Batılı kaynaklara başvurur. İşte bu nedenlerdir ki; neredeyse tamamen sömürcülüğün köklerinden beslenen bir parazit olan oryantalizm, Batılılaşma hastası ulusların düşünce ve fikir hayatlarında baskındır. İslâm felsefesi, Hindistan'daki Yogilerin gelenekleri, Endonezya'da batıl inançların yaygınlığı, Arapların ulusal karakterleri ya da Doğu ile ilgili herhangi bir konuda, Batılılaşma hastası yalnızca Batılı eserleri doğru kaynaklar ve ölçüt olarak kabul eder.

Bu durum, Batılılaşma hastasının, nasıl kendisini bile oryantalist terminolojinin kavramları ile açıkladığını gösterir. Kendi elleri ile kendisini, oryantalistlerin mikroskopları altında incelenen bir obje konumuna indirger. Böylece kendisini nasıl hissettiğini, gördüğünü ve neler yaşadığını bir kenara bırakıp, oryantalistlerin gözlemlerine güvenir.

Bu Batılılaşma hastalığının en çirkin belirtisi; kendini bir hiç yerine koymak, hiçbir konuda düşünmemek, kendine, kendi gözlerine ve kulaklarına olan güvenini terkedip, kendi hislerinin yönetimini, yazdığı ya da söylediği her kelimeyi oryantalist kimliği ile inşa eden, herhangi bir alçağın kalemine teslim etmektir.^{*85} Oryantalizmin bir “bilim” olduğundan hiç haberim olmadı. Bazı Batılıların, Doğu sorunları üzerine uzmanlaşmış dilbilimciler, lehçe bilimciler ya da müzikbilimciler olduğunu söylemek, savunulabilir bir görüştür. Ya da onların birer antropolog ya da sosyolog olduğunu söylemek de bir dereceye kadar makuldür. Fakat daha geniş bir tanımlama olmaksızın, oryantalist olmak da ne demektir? Bunun anlamı, Doğu’nun bütün sırlarını bilmek midir? Aristo’nun çağında mı yaşıyoruz? İşte bu nedenle oryantalizmin, sömürgeciliğin köklerinden beslenen bir parazit olduğunu söylüyorum. UNESCO’ya bağlı olan bu oryantalizm kendi organizasyonlarına sırasıyla, iki ya da dört yılda bir yapılan kongrelerine, kendi üyelerine ve gelir-giderlerine sahiptir. Talihsizlik, meşhur çağdaşlarımızın —özellikle de hem politika hem de edebiyatla ilgilenenlerin— çoğunluğunun Batılı oryantalistler tarafından yönlendirildiği gerçeğidir. (Hem edebiyatla hem de politika ile ilgilenmek Batılılaşma hastası ülkelerde politikanın ve politikacıların karakteristiklerinden biridir. Politikacılar, genellikle edebiyatçılar sınıfı ve bu sınıfın saygıdeğer temsilcileri arasından çıkar. Dolayısıyla, tersi de doğrudur. (Yani her politikacı kitap yazmalıdır.) Kendi ülkelerinde hiçbir meslek sahibi olmayan herhangi bir bilimi ya da teknolojiyi bilmeyen, bir sanat ya da yetenek sahibi olmayan, bir Doğu dili bilen bu oryantalistler, gizlice

* Böyle bir şeyin en son örneği için, bkz.: Jan Rypka, “Dar mahzar-i Arif-i İrani” (Bir İranlı Mistiğin Huzurunda), çev.: Ahmed Ahmedi, *Rahname-yi Kitab*, 1963. Bu mistik bakış açısı, mucizeler ve Şeyh Şems el-Urafa üzerine yazılanlar dolayısıyla övgülere boğulan bir makaledir. Şunu da unutmamalıyız ki; Bay Kypka, Rıza Şah döneminde Skoda’nın Çek teknisyenlerine tercümanlık yapmak üzere İran’a gelmiş ve bizim için *İran Edebiyat Tarihi*’ni yazmıştır.

ya da açıktan kendi ülkelerinin dışişleri bakanlıklarının hizmetine girmişler ve Avrupa malı makinelerle birlikte ya da bir ileri kol olarak teknik uzmanlarla birlikte, mallar satılırken kendi kendisine şiirler mırıldanmak üzere, dünyanın bu tarafına ithal edilmişlerdir. Böylece vefalı alıcı şöyle diyebilir: “Gördün mü, duydun mu? Ne güzel Farsça konuşuyor!” Kitapları, araştırmaları, kazıları, şiir tekniği kitapları ve müzik bilimleri ile oryantalistlere işte böyle sahip olduk. Böyle işlek bir makine pazarı ve bunun öngördüğü değişim ortamında, Batılı oryantalistler Molla Sadra⁸⁶ hakkında çalışmalar yapar, iman ve çağın imama inanca konularında salahiyet taslar ya da Şeh Peşmüddin Keşkülî’nin hayret verici işleri ile ilgili araştırmalar yaparlar. Bu görüşlere her yerde atıfta bulunanlar, yalnızca Batılılaşma hastaları değildir. Pek çok kez camilerde, minberlerden (Batı’ya ve Batılılaşma hastalığına karşı elimizdeki son kale) Carlyle, Gustave Le Bon, Gobineau, Edward Browne ve diğerlerinden, doğruluk, gidişat ve dinî okul konularında son otorite olarak bahsedildiğini duydum.

Şunu söyleyebiliriz ki Batılılar; üniversiteleri, araştırma birimleri ve iyi donanımlı kütüphaneleri ile Doğu dillerini, dinlerini ve geleneklerini çalışmaya geldiklerinde bile, bilimsel metoda ilişkin, Doğulu meslektaşlarından daha iyi bir kavrayışa, daha uzağa ulaşabilme şansına ve daha geniş bir görüş alanına sahipler. Böylece onların görüşleri zorunlu olarak bu bilimsel metotlardan ve araştırma birimlerinden yoksun Doğuluların görüşlerinden daha ağır basar. Belki de dünyanın o tarafındaki müzeler, kütüphaneler ve üniversiteler bu taraftan yağmalanmış kalıntılar, antikalar ve kitaplarla doldurulduğu için, Batılı araştırmacı kaçınılmaz olarak Doğulu meslektaşından daha fazla emrine amade materyal bulacaktır. Bu nedenle, kişi Doğulu kaynaklara başvurmak için Batı’ya yönelmek zorundadır. Belki Doğulu henüz bu dünyalara yetişmediği ya da hâlâ günlük ekmeğini ve giyim kuşamını temin etme sorunuyla uğraştığı için, dünyevî ve uhrevî konuları konuşmaya zaman bulamamaktadır. Daha belki binlerce sorun var. Ben bütün bunları kaçınılmaz kabul ediyorum. Fakat siz, Doğuluların ve Batılıların tek bir metot fakat iki ayrı görüş açısı ile öngördükleri görüşler hakkında neler düşünüyorsunuz? Batılılaşma hastasının gözünde, oryantalistin ya da Batılı araştırmacının görüşünün, Doğulu araş-

tırmacıya oranla daha tercih edilir olduğunu kabul etmiyor musunuz? Bunu pek çok kez tecrübe etmişimdir.

Son olarak; bu ülkedeki Batılılaşma hastası, petrol sorunu ile ilgili kesinlikle hiçbir şey bilmez. Bu konunun kendi menfaati ile ilgisi olmadığı için, hiçbir şey söylemez. Hatta bazı durumlarda yaşantısını bu yolla kazanır. Asla petrol konusunda başını ağrıtmaz ve konu buraya geldiğinde tek bir kelime etmez. Fırsat bulduğunda petrol endüstrisi için bir hizmetçi ya da komisyoncu gibi çalışır. Dergilere yazılar yazar (bkz.: *Kavish* [Keşif]) ve filmler yapar (bkz.: *Mouj ve Marjan va Khara* [Dalga, Mercan ve Granit]). Fakat gerçektebaşka yöne bakar. Batılılaşma hastası bir hayalperest ya da idealist değildir. Yalnızca gerçeğe ilgilenir. Ve bu ülkede gerçek, petrolden sağlanan kolay ve otomatik gelirdir.

ÇÖKEN BİR TOPLUM

Şimdi böylesi liderler tarafından yönetilen bir toplumun özelliklerini görelim. Köylü ya da yeni yeni şehirleşen ve yurtdışındaki büyük ekonomik güçlerin, tröstlerin ve kartellerin tahakkümü altındaki bir toplum ile köy ekonomisinin karışımı olan tuhaf ve derme çatma bir organizasyona toplumun nasıl müptela olduğunu sosyal ve ekonomik bakış açısından gördük. Bizler eski ve yeni kurumların yaşayan bir müzesiyiz. Günümüzde bu ülkenin bir ya da yarım milyon insanı göçebedir. Ve bunlar resmî istatistikler yani uydurma istatistiklerdir. Yerleşik olmayan ve yolları üzerindeki yerleşim birimlerine zarar veren kabilelerin, gerçekte üç milyon kişiden daha fazla insanı içerdiğini öğrenmek isteyen birisinin, Savunma Bakanlığına ya da mahkemeye bağlı olan Kabileler Dairesine gitmesi yeterlidir.* Bu kabileler geçimlerini sürülerden sağlarlar; %95'i yoksul, hastalıklı ve serserilik abidesidir. Bütün yılı dünya nimetlerinin en önemlisi olan suyu arayarak, yazlık karargahlarından kışıklara giderek ve geri dönerek geçirirler. Bugünlerde bütün iç ve dış politikamız onların şeflerinin elinde. Sınırların resmî bekçileri ve Şah'ın hayranlarıdır ve bu, aldıkları haracın bir sonucudur. Fakat bölgelerine güvensizliği getirirler, yıkımın ve korkunun tohumlarını ekerler. Şefleri bütün törenlere katılır ve her vesile ile tebrik telgrafları çeker. Ancak etki alanları içerisinde, yerleşik

* Kasım 1962'de yapılan nüfus sayımına göre, İran'da toplam nüfus içinde, göçebelerin oranı %15'e düşmüştür (%25 şehirli, %60 köylü). Kesin tarihsel verilere göre, İran'da, feodalizm ve kabile sistemi birlikte ortaya çıktı ve feodal toplumda kendisini hissettirebilen tek güç kabile gücüydü. İktidara gelen bütün hanedanların kabilelere ait olması tesadüf değildir. Anayasal ayaklanma döneminde bile kabile şefleri (Bahtiyariler) ve büyük toprak sahipleri (Sipahsalar, Tanekabani ve diğerleri) doğrudan olayların içinde yer aldılar, *İran Almanac*, 1963, s. 419.

bir hayatı arzulayan herkes için de değişmez bir tehdittirler. Baş hanı hâlâ petrol şirketlerinden belli bir miktarda yıllık haraç toplar. Hayat-ı Davudi kabilesinin hanı, Harg adasını kendi amaçları doğrultusunda yönetme ve onu konsorsiyuma devredebilecek bir pozisyonda olma talebindedir. Keşkai kabilesi hanı kabilesini İsviçre'den yönetmekte ve ülkesine dönüp yeri göğü birbirine katma fırsatını beklemektedir. (1341/1962 yılbaşında hükümet ajanlarının Firuzabad'da, onların saraylarını ve hayatlarını nasıl mahvettiklerini gördük.) Bahtiyarilerin sükunetinin nedeni ise; meşruti dönemin yaklaşmasından itibaren saray çevrelerine girmeleri, senatör olmaları, SAVAK'ın başına getirilmeleri vb. dir.

Bu ülkede bir şeyler yapabilmek için öncelikle kabilelerin yerleşik hayata geçmeleri gerekmektedir. Fakat bunun, şimdiye dek kullandığımız metotlarla yapılmaması gerekir. Kabileler güç kullanımı yoluyla asla yerleşik hayata geçirilemezler. Ancak; kat'î, mantıklı ve enine boyuna düşünülmüş bir yöntem kullanılmalıdır. Örneğin, kişi başına belirli bir miktar su ve arazi tayin ederek, her kabile ve grup için modern tarım araçları sağlayarak (ki böylece artık malları kendilerine ücret olarak hizmet edebilsin) her kabilenin üyelerini gelecekteki evlerinin inşasına katılmaya zorlayarak ve yeni kurulan bütün yerleşim birimlerinde klinikler, kültür merkezleri ve iş yerleri kurarak bu sağlanabilir. Göçebe çadırlarının direkleri, köy evlerinin temellerine dönüşmediği, göçebe kadınlar ve erkekler tarımla tanıştırılmadığı, göçebe çocuklar okul çatısı altında eğitim görmediği sürece bu ülkede reform için atılacak her adım bir yalan, demogoji ve çocukça bir iddia olarak kalacaktır. Durum böyle olmasına rağmen hükümetimizin kabilelerle ilgili politikaları, solukları kesilinceye ve varlıklarından hiçbir emare kalmayınca dek, onları kronik yoksullukları ve hastalıkları içinde çürüyüp, yinelenen kuraklıklar karşısında titremeleri için kendi hallerine bırakmaktan ibaret.

Onurlu hakkımızın %60 ilâ %70'i kitabın başında ve *Tatnişinha-yi Buluk-i Zahra* ve *Aurazan* adlı çalışmalarımda kısaca tanımladığım türden köylerde yaşarlar. Bu köyler ki, yeni şehirler habis tümörler gibi yayılırken, onlar günden güne kısırlaşır ve boşalırlar. Şehirler mantar gibi ovalar boyunca dört bir yana yelpaze gibi açılarak su, enerji, cadde, sokak, telefon ve alt yapı planları olmaksızın genişliyor-

lar. Ve insanları köylerinden koparıp bu şehirlere getiriyoruz. Fakat bu şehirler de temelde, sadece mevsimlik olsa bile şehirde daha fazla iş olmasının dışında, köylerden farklı değildir. Köyde hiçbir şey yoktur. Girdikleri değişim kılıfına bir de küçük toprak sahipleri sınıfını da eklersek, işler son on yıldır kötüden berbata gitti. Eğer bu toprak sahipleri sınıfını iki yüz yıl önce inşa etmiş olsaydık, şimdi hiç değilse gerçek bir anayasal hükümet biçimine kavuşmuş olurduk. Şimdi ihtiyaç duyulan şey kooperatif kurumudur. Küçük toprak sahipleri meydana çıkarmak için, toprakları bölme uygulaması, artık terkedilmiş bir uygulamadır. Toprakları bu biçimde bölmek, ziraatın makineleşmesi önündeki en büyük engeldir. Makine küçük toprak sahipliği kavramına sıcak bakmaz. Aynı şekilde küçük toprak sahibi de tarımı makineleştirecek aletleri edinebilecek durumda değildir. Bizim ayırıcı bireysel yaşam felsefemiz göz önüne alındığında, köylülerin çoğunluğunun kendi inisiyatifleri ile bir araya gelerek sermaye yatırımları ve köye makine getirmeleri hayal bile edilemez. Daha fazla detay için arkadaşım Hüseyin Malik'in, *İlm ve Zindagi* (Bilim ve Hayat) dergisinin çeşitli nüshalarında halkın ilgisine sunduğu oldukça kat'î tarım planlarına başvurunuz.

Askerlik hizmeti belası köylerden kaldırılmadıkça, şehrin cazibesi büyüsünü sürdürdükçe, göçebe kabilelerin terörü devam ettikçe, kırsal alanlar gelişmeyecek. Otoyollar ve elektrik köylere ulaşmadıkça, köy evleri karanlık kalacak. Tarım aletleri için her otuz ya da kırk köyden birinin tamir istasyonu olduğu sürece tarım makineleşemeyecek. Küçük toprak sahipliği fikrinin gelişmesine çabaladıkça ve her köy okulunda bir mekanik sınıfı kurmadıkça, makine köylere yabancı kalacak ve köylere yıkım, ajitasyon ve karışıklık ajanından başka bir şey olarak girmeyecek.

Şehirler, yani hiçbir biçimi ve orijinalliği olmaksızın günden güne büyüyen bu kanserli uzuvlar, her gün Batı tarafından işlenmiş daha fazla gıda talep etmektedirler. Her gün çöküş, köksüzlük ve çirkinlik denizinde daha derinlere gömülürler. Emir gereği oluşturulmuş meydana ortasındaki bütün heykelli kavşakları, pazarları, harap olmuş çatıları, geniş alanlara dağılmış komşulukları, susuzluğu, elektriksizliği, telefonsuzluğu, olmayan sosyal hizmetleri, sosyal merkezleri, kütüphaneleri, harap olmuş camileri, hiçbir işlevi olmayan partileri, klüpleri,

eğlence merkezleri, aşağı tabaka üyelerini heyecanlandıran bir ya da iki sineması, insanın yalnızca zaman öldürebileceği ya da amaçsızca kendini avutabileceği yerleri, çöken dinî merkezleri ve anlamsızlaşan tekkeleri (takya) ile şehirler... Bizim sinemalarımız insanlarımızın entelektüel dönüşümlerine yardım etmez ya da onları eğitmez. Dünyanın bu parçasındaki her sinema Metro-Goldwyn-Mayer'in başlıca hissedarlarının milyoner olmaları için, bütün şehir sakinlerinin haftada bir ya da iki tümen bıraktıkları bir çocuk kumbarasından daha fazla bir şey değildir.* Şehir sakinlerinin düşünceleri bu sinemalar, devlet radyosu ya da resimli haftalık dergiler tarafından şekillendirilmiştir. Tüm bunlar sonuçta bizi tektipleşmeye götürdü ve herkes birbirinin kopyası haline dönüştü: Benzer evler, benzer kıyafetler, benzer eşyalar, benzer tarzlar ve en kötüsü de benzer düşünme biçimleri... İşte bu bizim yeni şehirleşme dalgamızın en tehlikeli sonucudur.

Eğer düşünce ve hayatta tektipleşme, gelişmiş ve makine üreticisi olan bir toplum için insanı makineye köle yapmaya yetecek kadar tehlikeli ise, bu durum makinelerin yalnızca müşterisi olan bizler için iki kere tehlikelidir ve bu bizi makineye iki kez köle yapar. Makineye mütemayil bir Batılı hiç değilse demokrasiyi işitmiştir ve bu ortamda siyasî parti makineden sonra gelir. Fakat bizler partisiz bir biçimde, okulları günden güne yok olan dinî cemaatlerle ve karanlık çağlardan çıkan bir hükümetle buradayız. Ve bu durumda bizler makineye mütemayil ve karbon kopyalar olmaktan dolayı tenkit ediliyorsak, vay halimize! Hiçbir şey kalmayacak demektir. Böyle bir ülkede fikirleri şekillendiren büyük sistemler, büyük ortaklıklar tarafından (örneğin; televizyon, zira burası Amerika değildir) ya da devlet tarafından (örneğin; radyo, çünkü burası Demir Perde ardındaki ülkelerden biri de değildir) kontrol edilmemelidir. Bizimkisi gibi gelişmekte olan ülkelerde, böylesi aygıtlar kamunun yararına ve hizmetinde olmalı, seçilmiş yazarlar ve entelektüeller konseyleri vasıtasıyla propagandacı öğelerden ve materyallerden uzak bir biçimde yönetilmelidirler.

* "Tahran halkı, sinema için ayda 23 milyon tümen harcamaktadır. Sinema sahipleri ise her filminden, filmin orijinal maliyetinin yedi katı kâr elde etmektedirler." Bu, Handaniha, 96, 21 Ağustos 1963'te yayınlanan bir makalenin başlığıdır ve onun kardeş yayını Rusefiler (Aydan)'dan nakledilmiştir.

Bir süredir, bunun artık kârlı olmadığından habersiz olan halka, büyük toprak mülkiyetinin ve taşınamaz mülkiyetin tehlikeleri anlatılıyor. Topraklardaki başta gelen insanların hepsi toprakların bölünmesi niyetindeler ve yanlış bir biçimde bunun bütün sorunlarımızı çözecek bir anahtar olduğunu düşünüyorlar. Bu günlerde en büyük tehlike; para, hisse senedi, tahvil, banka kredileri, yabancı bankalarda saklanan sermaye, endüstrinin işleyişinde kontrollerini arttıran güçlü kimseler, büyük hissedarlar, ulusal törstler ve özellikle kültürel endüstri olarak adlandırılabilen şeyi yöneten kimselerin oluşturduğu, taşınabilir mülkün büyük birikimidir. İşte bu sözü geçenleri ulusallaştırmak ve toplumsallaştırmak isteyen biri, tüm bu sözü edilen tehlikeleri göz önünde bulundurmamak ve planlar yapmak zorundadır.

Politik çerçeveden bakıldığında; bizler otokratik ve kendisini süslediği özgürlüğün isteksiz görünümüne karşı kayıtsız olan bir devletin bayrağı altında yaşıyoruz. Bu devlet otokratiktir. Yani, ondan ne bir kaçış vardır ne de bir umut, özgürlük ve adalet... Bu öyle bir kayıtsızlıktır ki; insan bir iç çekebilir ya da zararlı ve faydasız bir çılgılık atabilir (şimdi benim yaptığım gibi...). Çünkü sokaktaki ortalama insan, hükümet askeri ya da sansür memuru kılığında olsa bile, kalbinin derinliklerinde aynı eski kayıtsızlığı ve taassuptan uzak haliyle “Bu da geçer” diye düşünür. Makinenin karşı konulmaz mantığı onu, henüz kurumların elinde yalnız, soğuk ve duygusuz bir cıvata ya da cıvata somununa dönüştürmemiştir (geri kalmışlığın ve ilkeliliğin bu son avantajını da kaybettiğimiz gün, vay halimize!).

Silahlı kuvvetler bu ülkede her şeye hakimdirler. Askeriye bütün durumlarda başvurulacak son karar mercii ve ülkenin bütün nimetlerinden yararlanan ilk kurumdur. Ulusal bütçenin, resmî rakamlara göre %30’u, örtülü olarak da %54’ü silahlı kuvvetlere ayrılmaktadır — halkın bütün sefaletine rağmen, dış yardımların büyük çoğunluğu da silahlı kuvvetlerin refahı için harcanmaktadır. Gelelim yasama organının, günümüzdeki canlanışından yıllar önceki kayıtsızlığına. Adli organlar ve yürütme organları birbirlerinin işlerine çok sert bir biçimde müdahale ediyorlar bu yüzden de yönetim kurumları ulakların katırlarla yolculuk ettiği dönemlerde olduğu kadar yavaş işliyordu. Temel

problem, bu çelimsiz vücudun böylesi büyük, kendini beğenmiş ve hastalıklı bir kafayı taşıyabilecek güçte olmayışındı.*

Bu silahlı kuvvetlerin ne için olduğunu sorduğumuzda; onların sınırları korumak, güvenliği ve ulusal birliği sağlamak için var olduğu söyleniyor. Fakat gerçek neden nedir? Sınırlarımızın uluslararası şirketlerin sızmaları için en denli elverişli olduğunu ve ulusal birliğimizin onlar tarafından nasıl çökertildiğini gördük. Kendimizi ona karşı savunmaya mecbur edecek, başka ne tür bir saldırı olabilir ki?

Bütün bu askerler ve teçhizat 1320/1941'de Şahrivar'da ve 28 Murdad'da⁸⁷ hiçbir şey başaramadılar. Hükümetimizin askerî inşasının mantığı, insanlar güvenliklerinin ve kişilik haklarının sürdürülmesi için onlara güvensinler diye, gençliğimizin en parlak kesimi olan yüz elli bin kişiyi dışlerine kadar silahlandırmak, beslemek ve eğitmekten ibarettir. Fakat budönüşüm ve sürekli inşa ortamında, bütün bu iş gücünü ülkenin sermaye gelişimin hiçbir katkı sağlamamak üzere alıkoymak asla önerilen bir şey olamaz. Bizim durumumuzda, köylerin en değerli iş gücü, askerlik boyunca kışlalarda tutulup gelecekteki bilinmeyen bir düşmana karşı koyabilmek için savaş sanatını öğrenmek üzere alıkonmamalıdır. İnsan ellerini kavuşturup en az üç yüz bin iyi eğitilmiş omuzu silâh taşımaya ve Herat kuşatmasından⁸⁸ beri işimize yaramayan taktikleri kullanmaya zorlayamaz. Üstelik ortak savun-

* Bugünlerde (1961) silahlı kuvvetler tartışması, belki de dışarıdan gelen baskılarla, kitle iletişim aracı olan gazetelere bile taşındı. Bkz.: Daryuş Humayun, "Arzyab-yi Nakş-i Artiş" (Ordunun Rolünün Önemi), İttıla'at, 9 Haziran ve 7 Temmuz 1963.

İran'da, ordu organizasyonu, sosyal büyüme ve ekonominin genel gidişatı bir yana, ülkenin çıkarları ve imkanları ile bağlantılı olarak oldukça geniştir. Savunmayı göz önünde bulundurmamak, elbette, makuldür. Fakat ordunun tüm işlevi dahilidir...

İran gibi bir ülkede, ulusu inşa etme noktasında silahlı kuvvetlerin kullandığı güç görmezlikten gelinemez.

İran ordusu, silâh altındaki yaklaşık 150.000 adamı, bütçeden ve ulusal gelirden aldığı büyük pay ve her yıl saflarına katılan ve saflarından çıkan onbinlerce adam ile bağımsızlığımızın ve güvenliğimizin sağlanması noktasında iş gören ayrı bir kurum olarak kabul edilemez. Ülkemizde, uluslararası savunma anlaşmalarına güvenmeksizin, askerî yeterliliğimizin bir hiç olduğu görülmemiş midir?

manın, gelişmiş endüstriyel ulusların bile gündemine girdiği bir dönemde bu mümkün olamaz.

Hükümetlerin kaderlerinin ve dünyanın sınırlarının savaş meydanında değil, konferans masasında belirlendiği bir çağda, dış yardım olarak verilen ağır silahların yüksek menzilini konuşmak artık gülünçtür. Tanklarla ve ağır silahlarla geçit yapmak ya da takımları, paraşüt birliklerini ve komandoları eğitmek yalnızca üniversite öğrencilerinin gösterilerini ve Feyziye Medresesi'ndeki⁸⁹ öğrencilerin çıkardıkları karışıklıkları bastırmayı mümkün kılabılır. Ve böyle küçük karışıklıkları önlemek için de hiçbir zaman bu kadar çok askere ve silaha ihtiyaç duyulmaz.

Japonya'ya ve Almanya'ya tarafsız bir gözle bakalım. Yalnızca II. Dünya Savaşı sonundaki silahsızlanmaları ile son derece tahrip olmuş ekonomilerini yeniden inşa edecek gücü toparladılar. Böylece yirmi yıl bile geçmedi ki; onların öngördükleri ekonomik rekâbet tehdidi, galip devletleri dünyanın dört bir yanındaki pazarlarda alarma geçirdi. Acaba bu iki devlet ekonomilerinin ve insan kaynaklarının büyük kısmını savaş öncesi dönemde yaptıkları gibi silahlanma için kullanmış olsalardı, ekonomik ve politik yapılarını ve kurumlarını restore etmekte böylesine başarılı olabilirler miydi? Bizimkisi gibi bir çağda, sekiz yıllık savaş ve katliamın ardından Cezayir'in huzursuzluğunun nihai çözümü çöl petrolünü devralmak ve bağımsızlığı kazanmak olduğunda, askerler ve silahlar kardeş katlinden başka ne işe yarar? Eğer Fransa bütün gücüne, paraşütçülerine ve komandolarına rağmen sonunda on milyonluk Cezayir'i ezemediyse, bizler yüz elli bin askerle kime karşı koyacağız. Aslına bakılırsa güvenlik gücü olarak polis ve jandarma ile yetinmeliyiz. Eğer şimdi biri, kendisini böyle cesur bir plana adayamayacaksa, kesinlikle ve önemle tüm bu kışkırtıcı, kırsal alanın canlandırılması için gereken tekniklerin ve sanatların öğretildiği merkezlere dönüştürülmeli, bugünün askerleri yarının köylüleri olan insanlara, teknikler, teknolojiler ve her bir bölgede gerekebilecek genel ve özel konular öğretilmelidir.*

* Bu çalışmanın ilk baskısı ile ikinci baskısı arasında eğitim bakanı büyük bir şamata ile "Bilgi Ordusu" (Sipah-i Daniş)'nu kurdu. Bunun anlamı, kur'a ile belirlenen lise mezunlarının, orduda dört aylık bir eğitimden sonra, basit askerlik hizmeti yerine, üniformaları ile köylere gönderilip, ayda 150 tümen maaşla

Politik meseleler başlığı altında incelenmesi gereken bir diğer konu da bizim Batı demokrasisinden ürettiğimiz sahte demokrasimizdir. Bizler Batı demokrasisi, onun öncülleri ve amaçları konusunda hiçbir şey bilmiyoruz. Konuşma, inançlarını açıklama medyaya erişim (ki burada medya devlet tekelinde) hükümete karşı görüşleri yayımlayabilme gibi özgürlüklerden bihaberiz. Bütün bu özgürlüklerin yokluğuna rağmen hükümetimiz kendisine yardım veren dış güçlerin ağızını kapamak için demokrasi taklidi yapar. Batı demokrasisi partilere dayanır. Partilerde ve bizde oldukça bol miktarda bulunan, politik entrikalar içinde alçalmaksızın gelişmiş bir ekonomi için çabalarlar. Bizim bu parti benzeri entrikacı gruplarımız, emir üzerine oluşmuş kısa ömürlü yaratıklar değilseler ya da tamamıyla maddî nedenlerle biraraya gelmedilerse dahi, hareket etmek ya da politik mücadelede bulunmak için özgürlükleri olmayan (klüpleri, özgür basınları, parti ve sokak toplantıları için izinleri olmayan) ve gizli kapaklı işler ve şehitlik gösterileri ile yetinen hiziplerden başka bir şey değildir. İster dinî, ister politik reнге бүрүнсүнler, bu hizipler belki bir gün faydalı olabi-

eğitmenlik yapmalarıydı. Şimdiye dek, bu program iki ya da üç dönemde uygulandı ve her dönemde iki ya da üç bin “bilgi askeri”, kasabalarda ve şehirlerde yapılan kapsamlı törenlerle köylere gönderildi. Görünüşte bu, mezunlar yığının bir kısmının vakitlerinin boşa gittiğini görmelerini engelleyecek olumlu bir adımdı. Fakat gerçekte yapılan, ulusal eğitim sisteminin askerileştirilmesi noktasında muazzam bir adım atmaktı. İster şeref, ister ihanet olsun, fikir eski şair, eski senatör ve bir zamanlar eğitim bakanlığı yapmış olan Ferviz Natil Hanları'den çıkar. Eğitim Bakanlığı tarafından atılan bu adım, eğer eğitmenler ordunun değil, öğretmen okullarının himayesinde olsaydı, daha fazla gönüllü kabul edilseydi ve bu gönüllüler askerlikten muaf tutulsaydı sonuçları itibarıyla faydalı olabilirdi. Benim bakış açımdan, alınan mesafe aşağıdaki nedenlerden dolayı yıkıcı olmuştur:

1. Bu planla bütçenin Savaş Bakanlığına giden %30'luk kısmı, Amerika'dan gelen politik baskı nedeniyle azaldı ve yük Eğitim Bakanlığının omuzlarında kaldı.
2. 1962'de Dirahşiş'in bakan olduğu dönemde yapılan maaş artışlarının (en az 500 tümenlik bir artış) ardından geçerli bir meslek olmaya başlayan öğretmenlik, bir kez daha orduda zorunlu hizmetle eş değerde geçerli olmayan bir iş haline geldi.
3. Devlet kurumları içinde, ordudan en çok kaçan Eğitim Bakanlığı, böylece ordunun mahmuzları altına sürüldü.

lecek muhalefet tohumlarından başka bir şey değildirler. Onlar halktan ve halkın mücadelesinden koptukları için, kamu sorunlarıyla meşgul olmaları anlamlı değildir ve haykırıışları da inandırıcılıktan yoksundur. Bunların pek çoğunun yapabileceği tek şey, faaliyetleri için bölgesel ve ulusal zemin sağlama ihtiyacındaki bazı yabancı güçler için uygun bir hareket zemini oluşturmaktır. Doğu'nun bu bölgesindeki darbelerin ve anî hükümet değişikliklerinin pek çoğu gerçekte yabancıların politik çıkarları doğrultusunda gerçekleşirken, bu hiziplerin eliyle yapılmasalar da, onların adına yapılırlar.

Bu şartlar altında Batı tarzı demokrasi üzerinde hak iddia edemeyiz. Onu taklit etmemize izin verilmiyor ve zaten gerçek çıkarımız da böyle yapmakta yatmıyor. Zira Batı demokrasisi görüntüsünden daha fazlası için çabalamamak da Batılılaşma hastalığının bir başka belirtisidir. 6 Behmen referandumunda⁹⁰ büyük toprak sahiplerinin seçmenleri nasıl zorla köylerden toplayıp oy sandıklarına götördüklerini ve seçimin ardından şehirdeki oy sandıklarının bakanlıkların ve dairelerin kapılarına bırakılıp, kesin sonuçlar açıklandıktan sonra ücretlerin ödeneceğini belirten direktiflerin nasıl yayınlandığını gördüğümüz zamanlar oldu. Bu seçim "ağır yükü eşeğe yükle" atasözü için de mükemmel bir örnek teşkil etti. Oysa özgür seçimler ve geniş katılım için neler atılıp tutuldu!

Bu ülkede demokrasi den söz edilebilir. Yani ancak şu koşullar bir araya geldiğinde halk iradesinin tecelli ettiğinden bahsedilebilir:

(1) Büyük yerel güçler, toprak ağaları ve halihazırdaki kabile şefleri kontrol altına alınır ve oylamalara müdahale etmeleri önlenirse,

(2) Medya ve propaganda organları devlet tekelinden çıkarılıp muhalifler için de kullanılabilir hale gelirse,

(3) Partiler aşaağılık politik fraksiyonlar olmaktan çıkıp kendi gerçek biçimleri içinde ortaya çıkar ve daha geniş bir hareket sahasına sahip olurlarsa,

(4) Güvenlik güçlerinin, özellikle SAVAK'ın —ülke meselelerine karışmalarının ciddi bir biçimde önüne geçilirse.

Özgürlüğün olmayışına toplumsal bir itirazın olduğu zamanlar vardı. Çünkü insanların oylarını elinde bulunduran son kişi —yani, jandarma, yargıç, toprak ağası ve bölge valisinden bütün talimatları alan muhtar— insanları oy kullanacakları bölgeye götürür, geri getirir

ve yitirdikleri yarım günlük maaşı da onlara öderdi. Fakat şimdi SAVAK (Güvenlik Kurulu)'ın oy sandıklarını bir yerlerde doldurup, sonra da seçilenleri açıkladığı bir zamanda kim ne söyleyebilir? Artık karşısında haykıracağımız hiçbir şey yok. Ulusun aydınlarının başarısızlığı, SAVAK'ın zaferi oldu. Aydınların eğirdiği her iplik sonunda amaçları, iki meclisi de belirlenen zamanda ufacık bir dalga oluşturmaksızın iki çiçek buketi gibi açmak olan ve bu amaca ulaşmak üzere gözdağı, tehdit, kandırma, hapsedme ve sürgün etme gibi vasıtaları kullanan bu yeni gelişen organizasyonun tutunabileceği yeni sicimler oldu. Halkın demokrasiye ilişkin en ufak bir fikri olmadığı için bu durum meydana çıktı. Fikirleri olduysa da; özgürlük için çalıştığını iddia edenlerden hiçbir şey beklememiş olmalıdırlar. Çünkü onlar, kendi kaderlerini sessizce ve pasifçe bu hedeflere ve aydınlara teslim etmişlerdir. Ve bu ülkede demokrasinin anlamı, eğitimde devamlı bir çabayla toplumun derinliklerine işlemedikçe ve insanlar parti sistemine yabancı kaldıkça, demokrasiden bahsetmek sadece onu üreten ve kendi pozisyonunu haklılaştırmak için bir gerekçe olarak seçimlere ihtiyaç duyan bir grup insanın çıkarlarına denk düşecektir.

EĞİTİMİN ROLÜ

Şimdi de çağdaş İran toplumuna, benim her zaman olaylara içersinden baktığım, eğitim çerçevesinden bakalım:

Eğitim noktasından bakıldığında, bizler yaban otlarına benziyoruz. Tohumların, rüzgarla sürüklendikleri ya da kuşların gagalarından düştükleri bir parça toprakta yağmurun da yardımıyla bir şeyler büyüyor. Bitkisel hayat; yani her şey şansa bağlı ve kendiliğinden gelişiyor. Bildiğimiz yollardan biri ile okul inşa ediyoruz. Akla gelen nedenlerden biri; bazı düzenbazların gösteriş uğruna politik bir ayaklanmada yaptıkları haksızlıkları telafi etmek için köylülerin dürüst çabaları ve bir merhumun servetinden hibe ettiği üçte birlik pay ile okulun etrafındaki arazinin fiyatını yükseltmek için böyle bir çabaya girişmiş olmaları olabilir. Bir kez okul yapılır, fakat eğitim organizasyonunun zayıf kolları onu kucaklayamaz. Beraberinde ne telaşeler ve baş ağrıları getirir! İleriye dönük bir plân ya da mevcut yere hangi okulların lüzumlu, hangilerinin lüzumsuz olduğuna dair bir öngörü yoktur. Eğitimi yürütmekle görevli olanlar da hâlâ maddî zorlukların baskısı altındadır.

Eğitimin nihaî amacı Batılılaşma hastalığını beslemektir. Bunun için eğitim kurumu, gelecekte yalnızca yönetim kurumlarına yem olabilecek ve söz konusu pozisyonlara gelebilmek için diplomaya ihtiyacı olacak kişilere iş bulma olanağı sağlayan değersiz sertifikalar dağıtır. Dinî okullar, İslâmî okullar, İtalyan, Alman vb. okulları olmak üzere her çeşidine sahip olduğumuz okulların işleyişinde hiçbir ahenk yoktur. Yarı dindar tipler yetiştiren okullar, din ilimleri öğrencisi yetiştiren okullar, teknik okullar ve sanat okulları vardır. Fakat bu çeşitliliğin hiçbir yerde faydası görülmemiştir. Peki bu okullar neden var? Kimleri eğitiyor? Mezunları on yıl sonra neler yapıyorlar?

Çeşitlilik; iş bölümü anlamında, ilgilerin, zevklerin, yeteneklerin ve insanlar arasındaki görüşlerin farklılığına bir cevap olarak varsa, bu son derece faydalıdır ve özgürlüğün ayırt edici niteliğidir. Fakat okullarımızda uygulanan biçimiyle çeşitlilik yaban otlarının çeşitliliğidir. Bu görüşe göre; bir tohum düştüğü yerde nasıl olsa büyür. Devlet memurları ve halkın geri kalan kısmı —Tahranlılar ve taşra halkı— ayrı dünyalardadırlar. Her iki durumda da aynı program ve hatta aynı tür öğretmen vardır. Fakat sınıflardan biri yirmi beş, diğeri ise seksen kişiliktir. Okul programlarında ne geleneğe bağlılıkla ne de geçmiş kültürle ilgili bir işaret vardır. Ahlâktan, felsefeden ya da edebiyattan bahsedilmez, bugün ile yarın, ev ile okul, Doğu ile Batı, toplumsal ile bireysel arasındaki ilişki anlatılmaz. Zaten, böylesine can çekişen bir gelenek okul programlarını nasıl etkileyebilir ki? Kendi temeli yıkılan bir ev, başka evlere nasıl temel olabilir?

Her yıl yaklaşık yirmi bin mezunumuz geleceğin huzursuzluklarını, kargaşasını, krizlerini ve belki ihtilallerini yaşamaya, inançsız ve en ufak bir heyecan kıvılcımından yoksun biçimde, hükümetin her şeyden habersiz, gönüllü, ürkek ve etkisiz araçları olmaya aday oluyorlar. Bu durum son on yılda dinî ve İslâmî okullarda neden anî bir canlanma olduğunu açıklayabilir. Bu tür okullarda katı dinî çevrelerden gelmiş ve Batılılaşma hastalığının ölümcül solduğunu içlerine çekip hareketsiz hale getirilmemiş çocukların inançları için bir tehlike söz konusu değildir. Ama ne fayda? Dinî çevreleri etkisi altına alan taşlaşma bu öğrencileri de bir başka biçimde taşlaştıracaktır. Ve keza, din ve dinsizlik ya da eğitim ve eğitimsizlik sorunu, yalnızca şehirlerin sorunu mudur?

Ülkedeki köy topluluklarının elli bininin, en azından otuz bininin hiçbir tür okulu yoktur.* Ve insan okulu olanların da, okullarının olmamış olmasını dileyebilir. Çünkü böylece en azından hastalık tektipleşebilir ve her yer aynı durumda kalabilir. Fakat şimdi felâket binlerce. İki yer birbirine benzemiyor. Okul kitaplarındaki problemler, öğretmen yokluğu, kalabalık sınıflar, öğrenciler arasındaki yaş, zekâ, dil ve din farkı, öğretmenlerin eğitimleri ya da eğitim metotlarında uz-

* Bilgi Ordusu, bütün tantanası ve genel durumu ile, on bin köye daha geçici okul kurduğunu iddia ediyor. Her halukarda, benim zikrettiğim pürüzler bir kenara bırakıldığında bu iyi bir haber.

manlaşma istekleri, türbevari okullar, beden eğitimi ve müziğin belirsiz durumları vb. var olan sorunlardır. En önemlisi de eğitimin amaçsızlığı ve programlar da hakim olan karmaşa sorunudur.

İnsanların ne için ve hangi yetenekleri kazanmak üzere ilkokula gittikleri hâlâ açık değildir. Ve neden liseye ve üniversiteye gittikleri de açık değildir. Üniversiteler bilim, teknik ve edebiyat alanlarında en canlı ve en önemli araştırmaların yapıldığı yerler olmalıdır. Tahran Üniversitesi, Ulusal Üniversite, Şiraz Üniversitesi gibi üniversitelerimiz var. Ayrıca bir tane Horasan'da, bir tane Jundişapur'da ve diğer yerlerde üniversitelerimiz mevcut. Ulusal Üniversite, kendilerine daha yüksek mevkilerde başka dükkanlar açan insanların yeri olan Tahran Üniversitesi'nin hızla fosilleşen geleneği hakkında pek çok söylenti duymuş ve Avrupa'da ya da Amerika'da eğitim görmüş entelektüellerin tezgahıdır. Ben bu kuruluşlara üniversite bile demekte zorlanıyorum.

Pişvari⁹¹ Tebriz Üniversitesi'ni, artık hakkında hiçbir şey duyulmayan ve bilinmeyen, Eyalet ve Vilayet Birlikleri Kanunu (Kanun-i Encümenha-yi Eyaleti ve Vilayeti)'nin sınırları çerçevesinde taşraya tanınan özerkliğin ve bağımsızlığın bir işareti olarak inşa ettirdi. Daha sonra Azerbaycan'daki ayaklanma şiddetini yitirdiğinde, hükümet var olan nefret ortamında, sistemin bu son mirasını ortadan kaldırmanın imkânsız olduğunu gördü. Fakat onu elde de tutamadı. Çünkü o Demokrat Fırka'nın son kalıntısı değilse, hiçbir şeydi. "Peki biz ne yapmalıyız? Haydi, gidip diğer taşralara da üniversiteler kuralım."

Böylece tüm bu üniversiteleri kurmaya başladık. En azından Avrupa'dan dönen bütün profesör adaylarına iş bulunmuş oldu. Fakat tüm bu üniversiteler ne yapacaktı? Her biri hangi konularda uzmanlaşmalıydı? Hangi uzmanlık alanlarının var olan taşra iklimini beslemesi beklenirdi? Hangileri en iyi çalışmaları yapıyorlardı? Ne üretiyorlardı? Bu soruların ne zaman cevaplanacağını yalnızca Allah bilir.

Tahran Üniversitesi'ne gelince... Bütün saygınlığı ve önemi ile kaybolan geleneği ve yıkılan bağımsızlığına rağmen onun en canlı, önemli ve seçkin araştırmaların merkezi olması gerekirdi. Fakat durum böyle mi? Bu üniversitenin bölümleri uygulamalı bilimler, teknoloji ve makine bölümlerinden oluşuyor (Uygulamalı Bilimler Koleji). Daha yüksek programlarda ise Batılı endüstriyel ürünler için iyi tamir-

cilerden başka hiçbir şey yetiştirilmiyor. Hiçbir orijinal araştırma, keşif, icat ve çözüm yok. Yalnızca, Batı makinelerinin tamircileri, teknisyenleri, operatörleri, maddelerin mukavemetlerini ölçenler ve daha bir sürü saçmalık var. Var olan sınırlı bilimsel çalışmalar ve araştırmalar da Razi Enstitüsü ve Pasteur Enstitüsü'nde yapılıyor. Bu kurumların Ziraat Koleji ve üniversitesine ya da Sağlık Bakanlığı'na mı yoksa Paris'teki merkez Pasteur Enstitüsü'ne mi bağlı olduklarını bilmiyorum. Tıp Okulu'na gelince, bu okul, diğer uluslararası tıp okullarından daha alt seviyede değildir. Fakat hemen şunu eklemeliyim ki, bu üstünlük ülkedeki oldukça yüksek ölüm oranından kaynaklanmaktadır. Paris'te okumuş bir doktor arkadaşım var. Yöresel bir hastalık olan Halep Çıbanı (Şark Çıbanı)'nın etkilerinin anlatıldığı bir ders için, profesör ve asistanları bütün araştırmalarına rağmen bu hastalığa yakalanmış birini bulamamışlar. Ta ki arkadaşım çıbanın yüzündeki etkilerini gösterene dek. Ardından bu hastalığın arkadaşımın yüzünde bıraktığı etkilerin, bu hastalığın anlaşılmasında uygun bir örnek olduğunu kabul etmişler. Oysa burada, her tıp talebesinin elinden kaç tane sahipsiz kadavra geçtiğini yalnızca Allah bilir. Şundan eminim ki; Tahran, Şiraz ya da herhangi bir İran şehrinde yetişen bir tıp öğrencisi tahlil ve cerrahi de Avrupa'da ya da Amerika'da yetişen bir meslektaşından daha tecrübeli ve talimlidir. İşte bu nokta; yani zayıf noktamız olan anormal yüksek ölüm oranları İranlı tıp öğrencilerinin mukavemet noktasıdır.

Uygulamalı bilimler ve teknoloji bölümleri olmayan, Tahran'da ve taşrada bulunan Güzel Sanatlar Koleji ve Edebiyat Koleji gibi okullar, sanatla, edebiyatla veya İslâm bilimleri ve İran kültürü ile ilgili çalışmalar ve araştırmalarla ilgilidirler. Resim ve mimariden oluşan iki sahaya hitap eden Güzel Sanatlar Koleji, sanatçı yetiştiren tek üniversite kurumudur (tabi birileri sanatçı yetiştirebiliyorsa...). Yavaş yavaş açılan sanat galerilerinin duvarlarına kazara bir bakış ya da herhangi bir cadde veya sokakta uyanık bir yürüyüş bu sanatçıların çalışmalarından birini görmeyi sağlayabilir.* Birkaç istisna dışında bunların ça-

* Bu sanatçıların emeklerinin ürünleri ile ilgili olarak bkz.: *Kitab-ı Mah* ya da *Kayhan-ı Mah*, ilk ve son sayılar, Haziran ve Temmuz 1962, "Miz-i Gird-i Nakkaşan (Ressamlar Yuvarlak Masası) makalesi ya da Şimin Danişver veya Celâl Mukaddem tarafından yazılan çeşitli makaleler.

lışmaları; boya, tuval, cam ve demir tüketiminden ibarettir. Yani Batı ürünlerinin daha fazla tüketimi... İnsan, nadiren de olsa Batılıları taklit etmeyen, çalışmaları sanatsal güvenilirlik ve orijinallikleri ile ayırt edilen ve onlara dünyadaki sanatsal çabanın özünden bir şeyler katan İranlı ressamalara rastlayabilir. İşler o noktaya erişti ki; kendi ressamlarımızın çalışmalarını yargılamak için Avrupa'dan eleştirmenler getirmeye başladık.

Edebiyat Koleji'nde yalnızca edebiyatın kendi gerçek ve evrensel duyusu önemsenmemekle kalmaz, aynı zamanda çağdaş Fars edebiyatı da görmezden ve bilmezden gelinir. Yüz yıl ya da daha öncesinin eserlerinin okunmasını, çalışılmasını ve değerlendirilmesini isteyen Abbas İkbâl'in düşünce biçimi hâlâ bu okullarda egemendir.*⁹² Bu yaklaşımın sonucu olarak da yalnızca edebiyat arkeologları yetiştirilir. Edebiyat Koleji aynı zamanda İslâm Hukuku ve öğretisi ile İran kültürü araştırmaları yapan Hukuk ve Dinî-Felsefî Bilimler Koleji gibi okullar arasında zikredilmelidir.

İslâmî okullar basitçe; dini ve dinî ilkeleri öğreterek ve neşredererek Batılılaşma hastalığının belirtilerinden biri olan dinsizlik tehlikesinin önüne geçebileceklerine inanmaktadırlar. Keza Edebiyat, Hukuk, Dinî ve Felsefî Bilimler Kolejleri de Arap dili çalışmaları, güzel yazı, silsileler ve geleneğe sığınarak bu tehlikenin önünü alabileceklerine inanmaktadırlar. Böylece bütün özenli çabalar, örneğin; yetişmiş profesörleri ile Edebiyat Kolejinde olduğu gibi, eski eserlerin mezarlarından çıkarılmaları, geçmiş zamanların araştırılması ve silsilelerin incelenmesine harcanmaktadır. Herkesin görebileceği gibi, bu tür kolejler, eski metinlere, eski yaşamlara, geçmiş edebi başarılarla dönüşleri ve bugünü terkedişleriyle bir taraftan Batılılaşma hastalığına doğrudan bir reaksiyon oluştururken, diğer taraftan; bu alanda çalışan profesörlerin, oryantalistlerin metinlerine güvenmeleri de Batılılaşma hastalığının en büyük ve en çirkin emaresini teşkil eder.

Bu okullarda eğitmenlik yapan, geleneksel kafalı, eğitimli, sempatik, edebiyat, hukuk, İslâm ve İran kültürü ile ilgilenen bu tür insanlar, Batı'nın, batı endüstrisinin ve teknolojisinin tasallutunun her şeyi nasıl süpürdüğü gören ve kişinin kendi kültürünü ve varlığını daha iyi

* Bkz.: Onun yönetiminde iken çıkan *Yadigar* dergisi.

savunabilmesinin yolunun ancak *Kelile ve Dimne*'de sunulan idealleri daha fazla örnek almasıyla mümkün olacağına inanan insanlardır.⁹³ Son yirmi-otuz yılda bu tür okullardan mezun olanların toplumsal alanda hiçbir etkinlik göstermemiş olmalarının ve Avrupa'dan dönenlerle karşılaştırılarak engellenmelerinin nedeni budur. Ve öz ile varlık, fani ile baki, masumiyet ilkesi vb.⁹⁴ konuları işleyen *Kelile ve Dimne* gibi çalışmaların korunması için her *İlâhî Name*'yi ansiklopedi ve her *Riş Name*'yi sözlük haline getiren oryantalistler... Siz çok yaşayın! Birkaç istisna dışında, son yirmi otuz yılda bu okulların tek getirisi; hepsi de bazı biyografileri ve dilleri bilen ve titiz işçiler olan seçkin bilim adamlarının yetiştirilmesinden ibaret olmuştur. Bunlar, başkalarının kitaplarına haşiyeler yazar, tarihteki ya da dildeki sözde problemleri çözümler, hangi mezarın kime ait olduğunu belirler, Nahl Suresi'nin gizlerini çözer, bin yıl önce kimin kimden hangi edebi sözleri naklettiğini ya da çaldığını bilir. Hicretin onuncu asrında yazılmış ve birinin iki elinin parmakları ile sayabileceği kadar olan şiirler üzerine risaleler yazarlar. Tüm bunların en kötüsü de, bunların pek çoğu edebiyat öğretmeni, eğitim müdürü ya da yargıç olurlar. Bir kısmı da Adalet Bakanlığının temelini oluşturur, yargının bağımsızlığı fikrine anlamını verir ve şartlar izin verirse doğruyu yanlıştan güzel bir biçimde ayırır ki; Allah onlardan razı olsun. Fakat ya diğerleri? Tüm bunlardan sonra, Batılılaşma hastalığının daha şiddetli talanına müsaade etmeleri dışında, onlardan ne fayda gördük?

Bütün bu profesörler ve onların titizlikle eğitilmiş talebeleri, Yedi Uyurlar'ınkisi gibi sağır kulaklarıyla metinlerin, metinlerin değişik biçimlerinin ve anlaşılmaz terkiplerin mağarasında öyle gerilere çekilmişlerdir ki; makinenin gürültüsü bile onları kendilerine getiremez. Onlar daha çok, bu iğrenç gürültüleri duymamak için, o metinleri kulaklarına yapıştırmış gibidirler. Yabancı dillerin saldırısı, her geçen gün ana dilimizin önemini baltalıyor ve ana dilimizi iyi bilmenin daha az gerekli olduğu kanısını doğuyor. Bilim ve teknik sahasından uzaklaşma, bu alanlardaki uzaklaşmadan daha zayıftır. Hal böyleyken; ulusal edebiyat, hukuk ve ilim merkezleri, Edebiyat, Hukuk, Dinî ve Felsefî Bilimler Kolejlere ayrıntılarda boğulmaktan memnun bir biçimde, tıpkı Batı tasallutu karşısında ulemanın kendi fanatizminin ve felcinin kozasına sığınması gibi, eski metinlerin kozasına sığındılar. Bu

günlerde, ulemanın iki ile üç arasındaki şüphenin ve törensel saflığın çilesini çekmesi gibi, İran Edebiyatı, Doğu Edebiyatı, İslâm Edebiyatı, İslâm Hukuku ve İslâm ilmi ile ilgili merkezler de dekoratif *be'*nin⁹⁵ bir sonraki kelimeye eklenip eklenmeyeceği ya da sessiz *vav'*ın yazılıp yazılmayacağını çilesini çekmektedirler. Evrenseller dünyasından soyutlananlar ayrıntılara sarılırlar. Ev, sel sularında sürüklendiğinde ya da depremde enkaz haline geldiğinde, sevilen birinin çürümüş cese-dini mezarlığa taşımak için yıkıntılar arasında bir kapı aramaya koyulursun.

Eğitim problemlerinden ve üniversite sorunlarından bahsederken karşımıza bir diğer önemli sorun çıkıyor. Bu sorun, her biri Avrupa'dan ve Amerika'dan en az bir bakanlığa aday olarak dönen ve top-luca devlet teşkilatının dayanak noktasını teşkil eden kişiler ordusuyla gündeme gelen sorundur. Bu eğitilmiş insanların her biri çölde bulunan ayakkabı gibi bir nimettir. Daha yakından bakalım: Ülkeye döndükten ve kurumlardan birinde bir memuriyet bulup, oraya kök salmaya başladıktan sonra bu nimet sayılan bu insanların her birine ne olduğuna bir bakın. Hiçbir konuda otorite değillerdir ve hiçbir işi yapmaya yeterlilikleri yoktur. Dar fikirli ve kayıtsızdırlar ve en önemlisi de hiçbir konuda endişe taşımazlar. Çünkü genellikle ortama hakim olan Batılı danışmanlar ve müşavirlerin yanında kendi kişiliklerini ve fikirlerini bir hiç olarak görürler.

Yaygın olan görüşün aksine, Avrupa'dan dönenler ordusu büyü-dükçe, iş yapabilme güçleri azalmakta ve onların tesirleri altında kalan kurumların yüz yüze kaldıkları sıkıntı büyümektedir. Çünkü bu gençle-rin nereye gidecekleri, hangi alanda, sanat kolunda, teknikte uzman-laşacakları konusunda hiçbir zaman bir plân olmadı. Her biri kendi tercihleri, inisiyatifleri ve zevkleri doğrultusunda dünyanın çeşitli böl-gelerine, diğerlerinin tecrübelerinden tamamen farklı olan alanlarda çalışmak ve tecrübe kazanmak üzere gitmişlerdir. Döndüklerinde, her biri ülkemizin kurumlarındaki bazı gruplara katılırlar ve ne denli uyumsuz ve herhangi bir şeyi uygulama noktasında ne denli şaşkın oldukları ortaya çıkar. Fransa'da, İngiltere'de, Almanya'da ya da Ame-rika'da eğitim görmüş İranlıları bir düşünün. Her biri de, çalgıyı değişik akortta ve birbirinden değişik biçimde çalmaktadır.

Eğer İran'da, her nasılsa, aydınların geleceği için umutluysam bunun nedeni; Avrupa'da eğitim görmüş aydınlarımızın yöntemlerindeki, çalışma sahalarındaki ve eğitim gördükleri yerlerdeki çeşitliliktir. Bu İran'ın entelektüel ikliminin zenginliğinin kaynağıdır. Çoğunluğu Oxford'da eğitim görmüş İngiliz aydınlarının inşa ettiği Hindistan'ın entelektüel iklimine bir bakın. Bizim ülkemizdeyse, halihazırdaki koşullarda, bu gençler genellikle çiçek soğanı olarak Hollanda'dan ithal ettiğimiz ve Tahran'ın limonluklarında büyüyen sevimli lalelere, yaban nergislerine ve sümbüllere benziyorlar. Gelişip serpildiklerinde onları aşırı derecede pahalı saksılara koyup güneşin altında, en fazla bir hafta yaşayabilecekleri sıcak bir ortama koymaları için arkadaşlarımızı ya da tanıdıklarımıza veririz. Çünkü, toplumun zirvesindeki bu çiçekler, toplumun ikliminde çürürler. Çürümeseler de, toplumun rengini alırlar. Yurtdışına ve Avrupa'ya giden öğrencileri geri getirecek cezbedici bütün propagandaların aksine onların gelecekteki çalışmaları için uygun bir ortam sağlanmadığı sürece ülkelerine hizmet etmek üzere geri döneceklerine inanmıyorum. Peki bu ortamı kim sağlayacak? Bu keskin soğukta, bu ortamı sağlayabilecek olanlar hem ocakta pişirilmiş hem de buz mahzenine alıştırılmış kişilerdir.⁹⁶

Bu gençlerin çoğunluğu Avrupa'da ya da Amerika'da yaşadıkları sırada, bu çevrelerden ve toplumlardan özgürlük fikrini çeşitli oranlarda almışlar ve kendi öğrenci birliği hareketlerini kurmuşlardır. Genellikle sinirli ve aşırı derecede hareketlidirler. Konuşmaları, çalışmaları, gösterileri ve yayın faaliyetleri vardır. Fakat ülkeye döndüklerinde ve hayatın çemberi boyunlarına geçtiğinde tüm bu dünyalar unutulur. Belki de yanan bir ateşin eşlik ettiği gençliğin sona erışı, bu unutuşun bizatihi nedenlerinden biridir. Fakat bu eskiye dönüşün nedenleri içinde en muhtemel olanı; hükümetimizin bu tür konuşmaları duymaya gönülsüz oluşu ve böylesi özgürlüklere açılan kapılarının olmayışıdır. Neden ne olursa olsun, döndükten sonra bir köşeye çömelip, ziyafet sofrasından önlerine dökülen kırıntılarla yetinen gençlerden müteşekkil papatya zincirinin tamamını tanıyorum. Onların bir zamanlar özgürlük meselelerinin hırslı takipçileri olduklarını asla tasavvur edemezsiniz. Ardından da ev yaşamı, eş ve çocuklar için daima hazır mazeretler gelir. Özellikle de eş Avrupalı ise.

Pek çok genç erkek memleketlerine Avrupalı ya da Amerikalı hanımlarla dönerken, genç bayanların oldukça küçük bir kısmı da memleketlerine Avrupalı ya da Amerikalı kocalarla dönerler. Bu da ek bir sorunu teşkil eder. İran ailesinin temelini harap oluşunu izlerken, aynı ortaklığı sürdüren karı ile koca arasındaki mahrem ilişkiyi ve bu uyumsuz ev halkının sorumluluğunu açık bir biçimde gözlemleyebiliriz. “İki kulenin güvercini” sözü de aileleri ile birlikte bu gençlere yani Batılılaşma hastalığının ürettiği insan malzemesine işaret eder.⁹⁷ Bu tip ailelerin iç sorunlarını çözmekle kafi derecede meşgul olan gençlerin sonunda dış (yani, sosyal) sorunların çözümüne vermek üzere ne enerjileri ne de sabırları kalır. Bu gençler şu iki ya da üç kategoride sınıflanırlar:

1. Fakir ailelerden gelen ve öğrenim görmek üzere Avrupa’ya gitmek için çok çalışanlar: Bu grubun üyeleri için, Avrupalı ya da Amerikalı bir eş, Avrupa’dan dönen bir seçkine artık nefes alacak alan bırakmayacak olan bir köklerinden kopuş ve kendisini daha yüksek sosyal sınıflara götürebilecek bir merdiven anlamına gelmektedir. Bu tür evliliklerin korkunç sonuçları ortadadır.*

2. İran’da evli olmanın getireceği kalıplaşmış, ağır zorunluluklardan ve gereksinimlerden kaçmak için Avrupalı bir eşte karar kılanlar: Şimdi ise, Avrupa’dan çeşitli nitelikler, dereceler ve Avrupa dillerinin bilgisi ile dönen bu insanlar, artık bu zorunlulukların hiçbirisi ile sınırlandırılmadıklarını ve bir Avrupalı ile boşu boşuna evlendiklerini görürler. Keza bu tür evliliklerin de sonuçları açıktır. Zira bir kez kaçınılmaz kıyaslamalar yapılmaya başlanmıştır.

3. Avrupa’da ya da Amerika’da (her iki cinsten de) bekaretlerini kaybetmiş ve karşı cins ile samimiyet tesis etmiş olanlar: Bunlar ülkelere yabancı bir eş ile döndüklerinde, Allah için ya da insanlık için hiçbir şeye önem vermezler. Veya ne denli korkunç bir hata yapmış olduklarını görmeye başlarlar.

Eğitilmiş bir İranlı genç, bir Avrupalı ya da Amerikalı ile evlendiğinde, şu şartlardan en az bir ya da ikisi gerçekleşmiş olur. Birincisi; belki de bu gençler yabancıların çevresi için onlarla evlenirler ya da yabancı çevre onları kabullenir (örneğin; savaş sonrası Almanya’sında

* Bu konuda aktarılan yaygın bir inanç vardır: Ne zaman biri Amerikalı ya da Avrupalı bir hanımla evlenir ve yüksek bir mevkiye atanırsa, bu yetenekleri ne olursa olsun, şüphesiz böyle bir eşe sahip olduğu içindir.

erkek nüfus azalmıştı. Bu nedenle de İranlılar daha çok Alman kadınları ile evlendiler). Ve yabancı bir çevrede, yabancı bir eş vasıtasıyla kabul görmek gerçekte kişinin kendi doğal çevresinden kopuşuyla aynı anlama gelmez mi? Bizim için bu durum eğitilmiş ve kültürlü insan gücümüzü vahim bir biçimde kaybetme anlamına gelmiyor mu? Yabancılarla evlenen kadınların durumu da hemen hemen değişmez bir biçimde aynıdır. İkincisi; bu gençler, İran'la Avrupa ya da Amerika'yı karşılaştırırken hissettikleri ve erkek kadın her ikisinin çevresindeki neredeyse her şeyi kuşatan aşağılık hissini telafi etmeye çalışıyor olabilirler.*

Böylece, bir Avrupalı ya da Amerikalı ile evlenmek Batılılaşma hastalığının en şiddetli belirtilerinden biri haline gelmiştir. Ve ülkenin bilimsel ve teknik ihtiyaçları uyarınca Avrupa'ya ve Amerika'ya değil de, Hindistan'a ve Japonya'ya öğrenci göndererek, örneğin, yirmi yıllık bir dönemi kapsayan sistemli ve uygun bir planı uygulamaya koymanın zamanı gelmiştir. Bu iki ülkeyi, onların makine ile nasıl uzlaştıklarını, teknolojiye nasıl ayak uydurduklarını (özellikle, Japonya) ve şimdi bizim karşılaştığımız problemlerle nasıl yüzleştiklerini öğrenebilme umuduyla zikrediyorum. Sadece böyle bir plân etkilerini gösterirse ve geleceğin Asya'dan dönen Doğululaşma hastaları ile Avrupa'dan dönen Batılılaşma hastaları arasında bir denge tesis edilirse, gelecekteki eğitim sistemimiz için ümitvar olabiliriz.

* Bu noktayı 1962'de Feridun Hüveyda'nın kitabı *Les Quarantaines* Paris'te yayınlandığında düşündüm. Bu kitapta çok iyi bir Doğulu genç (Feridun, kendisini Lübnanlı-Mısırlı birinin yerine koyuyor) Doğu ile Batı arasındaki karşıtlığı ve bu iki dünya arasındaki manevî çelişkiyi yakalıyor ve kalbini yıllar önce çalmış olan bir Avrupalı kadını elde ederek, psikolojik sorunlarının ve görünüşteki, hislerindeki aşağılık duygularının üstesinden geliyor. Bu kitaptaki en ilginç nokta, bu aşkın bilinç düzeyine çıkmasının bile, ona ulaştıktan sonra gerçekleşmesi ve öncesinde kahramanın, kalbinin derinliklerinde dahi bu aşkı açıklamaya cesaret edememiş olmasıdır.

MAKİNELEŞME HASTALIĞI

Toplumların, başlıca niteliği bunalımlar olan geçiş dönemlerini tanımlayan en önemli faktörler, bilimsel ilerleme, tekniğin, teknolojinin ve makinenin dönüşümü ve Batı demokrasisinden söz edebilme olasılığıdır.* Bu, yalnızca görüntüde sahip olduğumuz üç faktör de, gösteriş amacına hizmet eden numunelerdir. Makine dönüşümü ve teknolojik dönüşüm, hızı nispetinde sosyal buhranlara yol açmaktadır. Ve henüz yolun ilk dönemecinde olan ve iki yüz yıllık bir seyahate girişme zorunluluğu ile karşı karşıya olan bizler tahmin edebileceğimizden daha kötü durumdayız.† Bu krizin bize verdiği ateş ve sayıklama hali; benzer ülkelerdekinden daha ısrarlı ve cesaret kırıcı bir hal alıyor.

Yine de; İsviçre, İsveç, Fransa ve Amerika gibi güzel bir sabaha eriştiğimizi farzedelim (çok da imkânsız olmayan bir zan). Peki durumumuz ne olacak? Uzun zaman önce Batı'nın karşılaştığı problemlerle karşılaşmayacak mıyız? Bu problemler ne olacak ve bu konuda neler yapacağız?

On dokuzuncu yüzyıl liberalizmi bağlamında, Batı medeniyetinin en temel sorunu (Batı ülkeleri içinde) faşizmin yayılmasına karşı değişmez bir ihtiyat gereksinimidir. Cezayir problemini güçlüklerle halleden de Gaulle'ün Fransa'sında, ordu içindeki ve dışındaki, yabancı lejyon'un gangsterleri tarafından yönlendirilen ve Cezayir ile Paris sokaklarını her gün çözümü savunanların kanlarına bulayan, aşırı sağcı

* Bkz.: *Hedef-i Ferhangi İran* (İran Eğitiminin Amacı) Tahran, 1961, Eğitim Materyalleri Çalışma ve Yürütme Merkezî, Eğitim Bakanlığı yayını, elinizdeki kitabın içinde bulunması gereken fakat bulunmayan bir kitap.

† A.g.e.

bir kanat var* ve İtalya'da ve Almanya'da kahverengi gömleklilerin halefleri, Amerika'da Bay Eisenhower'ı bile komünist olarak gören yeni John Birch Topluluğu ve İngiltere'de de İskoçya'nın bağımsızlık hareketi var. Diğer yerlerde en az bu kadar ciddi sorunlar var.

Yabancı lejyonun bizatihi kendisi, Avrupa'nın bu türlü problemlerinden birisidir. Kendi ülkelerinde baskı gördüklerinde ve orada kalamayacaklarını anladıklarında, Afrika ormanlarındaki bazı altın, fildişi ve bakır şirketlerinde çalışmak yerine lejyona katılan pek çok Avrupalı haydut, katil, sürgün ve maceracı biliyoruz.[†] Böylece, Belçikalıların Bender Abbas'ı Kongo, Fransızların Kışm adası Cezayir, Cibuti veya Madagaskar oldu. İtalyanlar için; Somali ve Libya, Portekizliler için Angola ve Mozambik, Hollandalılar için de Güney Afrika (Güney Afrika'yı Fetheden Boerler, Hollandalıların atalarıdır) ve Endonezya vardı. Yani bu lejyon eski çağlardaki paralı asker ordularına benzer ve bunların işleri gereken her yerde özgürlüğü yok etmek, petrol ve altın şirketlerine, insanların onlara karşı koydukları her yerde hizmet etmek ve hangi eşkiya daha fazla öderse onun hesabına eşkiyalık yapmaktır. 1936'da İspanya'dan, Cezayir'e, Kongo'ya ve Angola'ya kadar başlatılan bütün hareketler bu Avrupalı düzenbazların çekiç darbesi altında parçalandı ve kana bulandı. Avrupalılar için, makine ile birlikte haydut ithal etmekten daha önemlisi, sömürgelerinde ve geri kalmış ülkelerde özgürlüğü inkâr etmek pahasına kendi şehirlerinin, müzelerinin ve tiyatrolarının güvenliğini ve refahını korumalarıdır.[‡] Ve şimdi bu sö-

* Bu kitabın ilk baskısının 1961 kışında yapıldığını aklınızda bulundurunuz.

† Bkz.: Louis-Ferdinand Céline, *Voyage au bout de la nuit*, Paris, 1967.

‡ Bu haydut ithali iki taraflıdır. Batı'dan Doğu'ya ve Doğu'dan Batı'ya. Avrupa'dan nasıl geldiklerini gördük. Bu karşılıklı ticaretin bir örneğini vereyim: Çok küçük olmakla birlikte, ihracatımız, ithalatımızdan daha düşük olmasına rağmen, bizim haydutlarımız içeride şüphe taşıyan bir ses duyduklarında ya da bir skandalla alt edildiklerinde, burada yaşayan Avrupalı haydutların (ya da daha açık bir ifadeyle; oryantalistler, uzmanlar, harabeler gezdiren kılavuzlar, muhabirler ve yeni tür sömürgeciliğin diğer ajanları) kılavuzluğunu kabul ederler ve bavullarını toplayıp ortalık yatışınca ve dönebilecekleri zaman gelinceye dek saklanmak üzere Avrupa ya da Amerika'ya giderler. Tahran'dan Londra'ya kaçan ve ortalık yatıştıktan sonra, orada istakoz kebabı satmaya başlayan müflis bir banker tanıyorum. İki yıldır UNESCO'da İran'ın genel temsilciliğini yapan müflis bir politikacıyı, öğrenci temsilcisini vb. siz de tanıyorsunuz. Makine uz-

mürge ulusların her biri birbiri ardına özgürlüklerini kazanmaktadır. Bakalım Avrupa, ektiğini biçmek üzere ülkesine dönen bu müstesna varlıklarla ne yapacak? Bunlar, Avrupa'ya mutlaka sayısız talihsizlikler getirecekler. Fakat Angola, Mozambik ve Güney Afrika bu paralı asker tipleri için hâlâ temel bir hareket noktasıdır. Üstelik, bu tiplerin dışındakilerin, üniformalarını değiştirip, danışmanlar, müşavirler ve uzmanlar olarak Kuveyt Şeyhi'nin dizinin dibine oturduklarını ve belki de Katar Şeyhi için çalıştıklarını ya da kendi ülkemizde ortaya çıktığını dahi düşünebiliriz.

Maceraperestlik, insanlara ve kanuna isyan, düşüncede ve eylemde haydutluk, bizatihi insanların makine önündeki sıkı disiplininin yan ürünleridirler. Orijinal ürünler; Batılı endüstriyel mallardır. Bunlarsa, makinenin öngördüğü yan ürünlerdir. Yani insanın bu sıkı disiplini, bu yan ürünlerin hem nedeni hem de sonucudur. Makineye itaat etmek, iş yerinde disiplinli olmak, tam vaktinde gelmek ve gitmek ve hayat boyunca tek bir sıkıcı işi yapmak makine ile uğraşan tüm insanların ikinci doğası olmuştur. Tek bir tür giyim, kuşam, tavır, selâmlaşma ve düşünme biçimi gerektiren parti ve birlik içinde çalışmak da zaman içinde üçüncü bir doğa olmuştur.

İş yerine uyum sağlama beraberinde partiye ve birliğe uyum sağlamayı, o da kışlaya yani savaş makinelerine uyum sağlamayı getirir. Peki farklılık nerededir? Makine, makinedir. Biri çocuklar için süt şişeler, diğeri gençler ve yaşlılar için havan topları üretir. Bu biçimde, giyimde ve düşüncede tektipleşme ilk önce makinenin hizmetindedir (Charlie Chaplin bizim kendisine çok değer vermemize neden olan güçlü bir cazibeye sahipti. Çünkü o, insanları mezbaha giden koyunlara çeviren makinenin tehlikesini ilk idrak edenlerden biriydi). Bu tektipleşme, daha sonra birliğe, klübe, partiye ve kışlalara hizmet eder ve bu da Batılı ülkelerde kan dökmeye sebep olan ve dünyayı her yirmi yılda bir savaşa çağıran mavi gömlekliler ve kahverengi gömleklilerin

manlarının ardından, Avrupa'dan haydutların da gelmesi, Avrupa'yı yerinde duramayan maceracılar arındırdığı gibi dünyanın o bölgesinde yaşayan insanların güvenliğini de sağlar. Oysa bizim haydut ihracatımız, genellikle yönetici kadroyu itaatkar hale getirmek için şımartmayı ve ödüllendirmeyi sağlar. Farklılığın ne kadar fazla olduğunu görüyor musunuz? Şuna inanıyorum ki; bu çalışmada ortaya konan her şey tektip edilse de, bu dipnotta anlatılanlar kitabın tüm iddialarını yerli yerine koymaya yetecektir.

uyguladığı biçimde, giyimde ve düşüncede tektipleşmeye yol açar. Bu tektipleşme bütün sonuçlarını bir anıt olarak bırakır. Savaş kıskırtıcılığı (bunun, ağır sanayinin yayılışının ve ithalat için yeni pazar arayışının ardından ortaya çıktığı olgusunu bir tarafa bırakalım) adetlerini ve geleneklerini dahi pragmatizmin, bilimciliğin ve pozitivizmin ürünü olan makineden devşirmiştir. Bugün çocuklar bile, makinenin artık üretim safhasına geldiği ve ürünlerini ithal etme gücü kazandığında, sahiplerinin (ortaklıklar), ithalat pazarlarının tekeli elinde etmenin yollarını ararken rakiplerine karşı düşmanca tutumlar sergilediklerini biliyorlar.*

Batılı demokratik toplumda partiler makine önünde her gün sıkı bir disiplini yaşayan, dakik bir şekilde kalkıp, zamanında işine ulaşan, treni kaçırmayan, kendisine ait herhangi bir arzuyu açıklama şansını yitirmiş insanların kederlerini dindirdikleri tartışma ortamlarıdır. İlke-de aşırı ve uygulamada fanatik olan faşist partiler ve gruplar bu tip hastalıklı insanların gereksinimlerini karşılamak üzere mümkün olan en büyük çabayı gösterirler. Bayrakları için kırmızıların kırmızısını seçmekten, gerçekte yirminci yüzyılın vahşetinin totemleri olan kartalları, aslanları ve kaplanları sembol olarak kullanmalarına, halkalarına dahil etmek için kabul törenleri yapmaları ve ihraç kurumunu oluşturmalarından kendi değişmez garip adetlerine kadar durum bunu gösterir. Burada bu hastalıkların temel nedenini, onları nasıl ele alacağımızı ya da alevlenmelerini nasıl önleyeceğimizi anlıyoruz. Bunların her biri Batı'nın ve makineleşme hastalığına tutulmuş gelişmiş toplumların ileri gelen düşünürlerinin çözmeye çalıştığı problemlerdir.

İlginç olan nokta; demokrasi ya da makine ile ilgili hiçbir şey bilmememize rağmen hükümet kararı ile partilere ve topluluklara sahip oluşumuzdur. Makine tarafından disipline edilmekten ziyade, parti ve

* Böyle bir rakip herkes olabilir. Batılı serbest ticaret ne dost tanır, ne de düşman. Üstelik itibar edilecek şey, Belçikalıların el-Alamein'in savaş meydanlarından satın alıp, başka bir savaşta kullanılmak üzere Mısır'a ya da İsrail'e satılmak üzere tamir ettikleri hurda tanklardır. Bu satırlar, *Time* dergisinden: "Hong Kong Hilton'un açılış tarihi yaklaşırken, yetkililer, 100 milyon dolarlık Çin mefruşatının ve mobilyasının, Amerikan vatandaşlarının, Kızıl Çin ile ticaret yapamayacaklarına ilişkin ABD yasasına aykırı olarak satın alındığını tespit etmişlerdir." *Time*, 19 Temmuz 1963, s. 70.

toplum tarafından yönlendirildik ve sonra kışlalarda sıraya girip, her şeye en baştan başladık. Öncelikle, sokak savaşları dışında hiçbir savaşta kullanılmayan kışlalar vasıtasıyla sıralara, sıkı disipline ve toplumsal uyuma aşinalık kazandık. Böylece makine ile karşılaştığımızda şaşırmmamız sağlandı. Bu zamanımızın gerçekleri hakkında ortaya koyabileceğim en sevecen açıklama. Batı, makine, teknoloji, sıkı disiplin, partiler, kışlalar ve savaş vasıtasıyla ilerledi. Biz ise tersini yaptık: Kışlaların ve sokak savaşları için eğitimin ardından, sıraya girmeye, ardından da parti üyesi ve makine düşkünü olmaya başladık. Biz bu sonuca ulaşmaya çalışıyoruz.

Batı, Doğu, Asya, Afrika ve Güney Amerika ile sömürgeci bir ilişki içerisinde olduğu günlerde şimdi olduğundan daha farklı bir durumdaydı. On dokuzuncu yüzyılda makine işi ürünlerin ardından dünyanın bu tarafına gelen Batılılar tam bir hareket serbestisi içindelerdi. Hanların, prenslerin ve valilerin üzerinde nüfuz elde etmişlerdi. İtaat ediliyor ve danışılıyorlardı. Onların elçilikleri Tahran'daki anayasacılar için bir sığınaktı. Şiraz'da Kavam ve Kaşkai isyanları⁹⁸ sırasında evlerine onların bayrağını çekenler dokunulmaz bir sığınağa sahip oluyorlardı. Fakat şimdi Kongo'daki bir kabileci bile petrolün, Süveyş Kanalı'nın ve Küba'daki şeker fabrikalarının ulusallaştırılması ile ilgilidir ve yabancılardan nasıl bir kılıktaki ortaya çıktıklarını teşhis edip, deri değiştirmiş bir Batılı'ya misafirperver bir rehber olmamayı öğrenmiştir. Bu yüzden o da tanınmamak için yeni bir ifade takındı. Eğer Batılıların Doğu'ya ve Asya'ya ilk ulaştıkları günlere dönersek, onların efendi ya da sahip oldukları, karılarının da kadın efendi olduğunu görürüz. Bugün ise onlar UNESCO'ya bağlı danışmanlar ve müşavirlerdir. Bugün de yine eski ve benzer bir görevle gelmelerine rağmen, daha kabul edilebilir bir kılıktadırlar. Artık kolonyal şapka takmaz ve görünüşlerine dikkat ederler. Fakat biz Doğulular ve Asyalılar, Avrupalıların anladığı bir gerçeği henüz anlayamadık: insan takvimi iki yüz yıl geriye döndüremez.

Bu efendilerin dışında, sömürgeci Batılılar ara sıra kervanlarında, bir Gauguin, Joseph Conrad, Gérard de Nerval, Pierre Loti ya da daha yakın dönemlerde bir André Gide veya Albert Camus getirmişlerdir. Bunlardan her biri Doğu'nun bir yönünün güzelliğine ve tazeliğine tutulmuş, böylece hayatta, sanatta ve politikada Batılı yargılama ölçütle-

rini temelinden sarsmışlardır. Gauguin, yağlı boya tablolarında ışığın ve rengin özünü damıtmış, onları Avrupa'ya getirerek, Picasso'nun ve Dalí'nin modası geçmiş "mannerizm"de kendisini gösteren Flaman ekolünün karanlık ve kasvetli resmini sarsmıştır. 1934, Gide *Kongo'da Seyahatler* adlı kitabıyla, Kongo'daki altın ve fildişi şirketlerinin namussuzluklarını dünyaya duyurmuştur. André Malraux, Roma Forum'unun ve Atina Akropolis'inin dört sütunundan daha eski tarihli olan Güneydoğu Asya medeniyetlerine (Kimerler) ışık tutmuştur. Diğerleri de Doğu'nun, Asya'nın ve Güney Amerika'nın değişik yaşam biçimlerini araştırırken, Avrupa'nın ve Amerika'nın kapalı duvarları ardında, hakkında hiçbir şey duymadıkları dünyalara rastlamışlardır. Caz ise başka bir hikâyedir. New York'ta göğün altında bağırarak şarkı söyleyen siyah Afrikalı, Amerika'nın yeni doğmuş aristokrasisine ya da New Jersey ve Mississippi'de olgunlaşmaya başlayan Batılı şirketlere pamuk toplayarak hizmet etmek üzere köle olarak getirilmiş ve şimdi de Carnegie Hall'u trampeti ve davulu ile sallayan Afrikalı ile aynı Afrikalıdır.⁹⁹ Ve bu Afrikalı Bach ve Mendelssohn dışında hiç kimsenin müziğinin kabul görmediği Gotik kiliselerine de II. Dünya Savaşı'ndan önce giremeyecektir.

Batı, sömürgecilik kariyerinin başlangıcında yalnızca Doğu'nun kanını (fildişi, petrol, ipek, baharat vd.) emen bir sülük gibiyken, zamanla üniversitelerini ve laboratuvarlarını beklenenden daha fazla meşgul edecek olan bereketli metafizik ürünlerin de Doğu'nun heybesinde olduğunu anladı. Onların antropolojileri, mitolojileri, dialektolojileri ve diğer binlerce "lojileri" dünyanın bu tarafından toplanan materyaller üzerine inşa edildi. Ve şimdi Doğu'nun, Asya'nın ve Güney Amerika'nın metafizik ürünlerini çalışmak, Batılılar için bir entelektüel uğraş alanı haline geldi. Heykelcilikte Afrika'nın illikelliğine, müzikte caza, edebiyatta *Upanişadlara*, Tagore'a, Taoizm'e ve Zen Budizmi'ne sığındılar. Peki bir Thomas Mann, bir Hermen Hesse kimdir? Varoluşçuluk başka ne diyor? Japon bahçe sanatını icra etmek, Hint usulü bir sofraya hazırlayabilmek ve Çin usulü çay içmek her yarı acemi Batılı gencin yetenekleri arasındadır.

Batı'nın sanatta, edebiyatta, hayatta ve ahlâkta Doğu'nun ve Afrika'nın estetik değerlerine bu sığınışı (bir taraftan bu, Batılıların kendi çevrelerinden, sanatlarından ya da davranış biçimlerinden yabancı-

laşmasının simgesi olurken, diğer taraftan sanatta, edebiyatta ve kültürde bir küreselleşmenin simgesi oluyor). Zamanla politik alanlara da uzandı. Batı, Doğu politikalarını yönlendirecek aşamaya ulaştı. Çünkü makineleşme hastalığından kaçış bunu talep ediyor ve nükleer savaş korkusu bunu buyuruyordu.

Biz, Batılılaşma hastaları kendi müziğimizi, manasız bir vızıltı olarak adlandırıp, senfoniler ve rapsodiler hakkında aptalca konuşmalar yaptık. Hepimiz İran'ın tasviri¹⁰⁰ resminden ve minyatür resminden bihaber kaldık. Fakat iki yıllık sergileri taklit ederken, fauvizmi ve kübizmi bile modası geçmiş kabul ettik. Simetrisi, göletleri, fısıkiyeleri, bahçeleri, mahzenleri, gizli havuzları, misafir odaları, vitray camlı pencereleri, kemerli pencereleri ve kafesli pencereleri ile İran mimarisini terk ettik. Zurhane'yi¹⁰¹ kapattık ve poloyu unuttuk. Olimpiyatlara dört güreşçi ile gittik. Oysa olimpiyatların en önemli parçası; neden dünyanın bu tarafından, o tarafına bir ordu götürdüğü tam olarak bilinmeyen bir antik çağ despotunun mağlubiyetinin sembolü olan maratondur.*

Neden Doğu ulusları onların ellerinde tuttıkları hazineleri görme konusunda uyanık olmasınlar? Neden makine yalnızca Batılı olduğu ve biz de ona uyum sağlamaya zorlandığımız için, hayatta, edebiyatta ve sanatta Batı'nın diğer bütün ölçütlerini taklit edelim... UNESCO'nun amblemi neden Akropolis'in İyonya sütunlarının şeklini alsın da, meselâ, Asur'un kanatlı boğasının, ya da Mısır'daki Karnak veya Ebu Simbel tapınaklarının şeklini almasın? Doğu ulusları neden dans, okçuluk ve yogo egzersizleri gibi kendi adetlerini ve sporlarını olimpiyatlar gibi uluslararası toplantılarda ortaya koymasınlar?

Batı toplumlarının sorunlarından bir diğeri de, Batı endüstrisinin, bir taraftan makine düşkünüyü itaatkar ve uysal insanlar üretirken, diğer taraftan da prefabrik evler gibi "prefabrik kahramanlar" diyebilece-

* Maraton köken olarak Yunanistan'da bir köyün adıydı ve bu köy MÖ 490'da Yunanlıların Perslileri yenilgiye uğrattığı yerde bulunuyordu. Bu zafer haberini, buradan Atina'ya götüren ilk kişi kahraman olarak anılmaktadır. Bu kişinin ve bu olayın anısına da maraton, olimpiyatların en önemli olaylarından biri olarak tesis edilmiştir. Şimdi aramızda Aryabarzan'ın kim olduğunu Tang-i Taka'da işkender ve askerlerine karşı ne denli kahramanca bir savunma gerçekleştirdiğini kim biliyor?

ğimiz yeni bir tür insan üretmesidir. İnsan bunu film starlarının cömert yaşantısında ve astronotların hayatında görebilir. Bu da mantıken yeterlidir. Kimse kimseden daha yüksekte durmasın diye bütün insanları tektipleştirdiğinizde, bunlara durumlarının umutsuz olmadığını göstermek için, bu tektip alelade insan malzemesini prefabrik bir kahramanla zenginleştirmekten başka çareniz kalmaz. Buna binaen, örneğin; Ford Motor şirketinin belirli bir üniversiteye pek çok yetenekli mekanik ve elektrik mühendisi için verdiği yıllık sipariş gibi, belirli film stüdyoları da plân gereği kahramanlar inşa ederler.

Kesin bir davranışın ya da cesaretin, hiçbir ön hazırlık olmaksızın bir insandan neşet ettiği, bu yüzden o insanın kahraman olduğu ve şairlerin de bu kişi için methiyeler düzdüğü zamanlar vardı. Fakat bugün bir film stüdyosu, oyuncudan, bir film için bazı tarihsel ya da efsanevi davranışları ve kahramanlıkları canlandırmasını istiyor. Ardından pazarlara, bu kahramanların tanıtımı, hayatlarının, evliliklerinin, boşanmalarının, çocuklarının kaçırılışının, siyah-beyaz mücadelesine katılımlarının ve güzel bir kraliçe ile yaptıkları dansın abartılması için astronomik meblağlar dağıtıyorlar. Film piyasaya çıkmadan bir ya da iki yıl önce, gazeteler, televizyonlar ve radyolar bunu haber yapıyorlar ve haberler Tahran, Singapur ve Hartum medyasına ulaşıyor. Derken hasat zamanı geliyor. Film lider toplumsal figürlerin katılımı ile, on beş ülke başkentinde tek bir gala gecesiyle ekranlara çıkıyor. Sonuç olarak; yeni bir kahraman, gümüş perde kahramanları ordusu arasında yerini alıyor. Yani bir başka tarihsel veya efsanevi kahramanın onuru ve inandırıcılığı zedeleniyor.

Bu yeni usûl kahraman icat etme örneklerinden biri de eğer evli-lerse, düne kadar karılarının bile ciddiye almadığı fakat bugünün süper starları olan astronotlardır. Bu arada roketleri tasarlayan ve uzay yolculuğu için yeni yakıtlar keşfeden bilim adamları, gerek Rus, gerek Amerikalı olsun, hayatlarını büyük bir gizlilik içerisinde geçirirler. Çünkü onların çalışmaları ve hatta varlıkları birer askerî sırdır. Fakat roketleri kullananlar sır değildirler. Bu, daha çok halk için bir aldatmacadır ve aleladelğin nitelsiz ovasındaki geniş kitleler için tek bir çatlak, onların kalplerindeki tek bir umut kıvılcımıdır. “Evet sen de bir astronot olabilirsin.” Bütün bu fotoğraflar, laf kalabalığı, posta pulları, mesajlar, dalkavukluklar, tüm bunlar astronotların da diğerleri gibi bir

insan olduğunu belki biraz daha cesur veya biraz daha şanslı olduğunu görmezlikten gelmek içindir. Çünkü askerî birer sır olduğu için uzayda ölenler hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Fakat onlar uzay yolculukları esnasında tıpkı laboratuvar tavşan gibi bir şey ya da nesne oluyorlar. Bunun anlamı insanlığın aşağılanmasıdır! Bu beylerin kendileri de böylesi cesur bir astronotun “hayatını insanlığa adadığı” gerçeğini saklamazlar. Ve bence bu hayatlar “teknolojik ilerleme”ye adanmış hayatlardır. Tüm bunlardan önce İbrahim’in, oğlunu doğrulara adadığı bir zaman vardı. Fakat bugün insanlar teknolojiye ve makineye kurban ediliyorlar. Ve bu astronotları üreten her iki tarafta da, Sibiry’a’dan Alaska’ya dek bütün köylerde kurban olma fırsatı için büyük gürültülerle sözleşme imzalayan pek çok insan görülebilir. Bu durum kendi başına, makinenin buyurduğu bir aleladelikten kaçış değildir. Bu makinenin, insanlığın etki alanı üzerindeki en son tecavüzüdür.

Uzay roketleri, başlangıçta Doğu’da alay konusu oldu. İsa’nın bir iğne yüzünden dördüncü cennette alıkondüğünü, oysa bu roketlerin şimdi yedinci cenneti geçtikleri gibi şeyler okuduk.¹⁰² Bu yergiler, bu cennetlerin artık meleklerin evi olmadığı ve kutsallıklarını yitirdikleri, insanın makineye hizmet ederek cennetlerin dahi ötesine yükselebileceği gerçeğini gizlemenin yollarını araştırıyordu. Fakat bu semavî yolculukta köpeğin ve maymunun onurunun, bu aşağılanmış insanlıktan önde geldiği unutuldu. Endüstrileşmiş uluslarda günün başlıkları artık, makinenin belirli niteliklere sahip itaatkar ve uysal insanlar talep edişiyile ilgili değil. Böylesi kurbanlar pahasına da olsa, makine hayvan müsveddesi seviyesinde yeni bir itaatkar insan türü üretiyor. Yani insanlığı soyuyor. Haber başlıkları arasında; bir bayan astronotun genç bir meslektaşıyla evlendiğini, ardından hamile kaldığını, ardından da ne mutlu bir aile olduklarını okuyoruz. Bence insanlık bunları eğlence olsun diye yapıyor. Pragmatizm ve bilimselcilik o dereceye ulaştı ki; iki insan tıpkı pek çok fare gibi acımasız deneylere konu olabiliyor, üüyor ve doğuruyor. Tüm bunlar insanoğlunun atmosferin dışında da yaşayabileceği ve üreyebileceğini kanıtlamak için yapılıyor! Peki ya sonra? Bu bir soru...

Bunlar gelişmiş toplumların sorunlarıdır. Fakat biz; yani, makineye sahip olmayan, gelişmemiş toplumlar, bu sonuçlarla karşılaşmayacak ve insanları itaatkar, uysal ve tektip olmaya zorlamayacak, pre-

fabrik kahramanlara ihtiyaç duymayan toplumlar olarak aynı tür kahramanları ödülleri vererek, temsilci olarak meclise göndererek, törenlerde şiir okumak üzere birkaç köylü seçerek üretiyoruz. Tüm bunların en kötüsü de; herhangi bir eğitim programında “eğitilmiş ve dengeli birey” gibi saçmalıkları okuyor oluşumuzdur. Elbette, bunun da Batılılaşma hastalığının bir başka belirtisi olduğu haykırılacaktır. Fakat, yalnızca yarayı teşhis etmek yeterli midir?

Eğer birileri eğitim sistemimiz içinde uygun biçimde yer alabilirse, bu sistem; Batılılaşma hastalığından doğan sosyal karmaşa ortamında, bu kervanı bir yerlere götürebilecek üstün kişilikleri ortaya koyacaktır. Eğitim sistemimizin amacı, şimdi olduğu gibi, herkes var olan duruma katlansın ve onu kabullensin diye insanları sıradanlaştırmak, tektipleştirmek ve türdeş hale getirmek olmamalı, olamamalı. Özellikle bizim gibi, bu değişim ve kriz çağında yaşayan ve bu çağın sosyal dönüşümüne maruz kalan insanlar için ancak kendisini vakfetmiş, kendisini aşmış ve prensip sahibi insanlar (bu insanlar psikolojideki kullanımıyla anti-sosyal, hoşgörüsüz ve dengesiz olarak adlandırılırlar) yardımıyla bu değişimin ve krizin ağırlığı taşınabilir ve bu çalışmada tanımlanan sosyal karmaşa şifa bulabilir.

Bu ülkede eğitimin yalnızca aristokrasiye tahsis edildiği ve liderler yetiştirmeyi amaçladığı bir dönem vardı* (Safavi dönemi, Kaçar dönemi ve daha önceki dönemler boyunca). Eğitim liderlik aygıtının gereksinimleri doğrultusunda şekillendirilmişti. Kamuya açık değildi ve sınırlı bir mevcudiyeti vardı. Çağın gereklerinin aksine, ülkemizde liderlik hâlâ sınırlı sayıda feodal ailelere, aristokratlara, mahkemelerin himayesindeki kişilere ve iki yüz elit aileye hizmet etmektedir.¹⁰³ Bu liderlik olgusu, yurtdışındaki ekonomik ve politik güçlerin bir devamı olmasına rağmen, sıraların ardında oturmak için biçilmiş kaftan olan çok sayıda mezun üreten eğitim fırsatları oldukça yaygındır. Böylece bu insanlar, liderlik için bir adaylar ordusu oluştururlar. Böyle bir durumda eğitim sistemimizin mümkün olan diğer özellikleri, iyi işleyen yanları ve eksiklikleri ne olursa olsun, bu sistem, her gün yönetici ve idareci olmak için okuyan fakat politik ve finansal güçlerle hiçbir bağlantısı olmadığı, iki yüz elit aileden birine mensup olmadığı ya da taşı-

* Bkz.: *Hedef-i Ferhang-i İran*.

nabilir servetin büyük sahiplerinden biri olmadığı için bunu başaramayan bir memnuniyetsizler ordusu oluşturmaktadır.

Okullarda, üniversitelerde ve Avrupa’da eğitim gören insanların safıları genişlemektedir. Bir taraftan liderlik aygıtı daha sınırlı, daha kapalı ve tekelci bir hal alıp, SAVAK’ın görünümü daha da sertleşirken, diğer bir taraftan daha geniş bir entelektüel çevre oluşturma olanakları yaygınlaşmaktadır. Şu tenakuza bakın! Bizim çağımız sosyal adaletsizliklerin çağıydı. Bu şartlar altında dengeli, uysal insanlar yetiştirilmeye, toplumu boğulmanın eşiğine götürebilecek olan ve bir insanın atabileceği en tehlikeli adımı teşkil eden aceleci ve itaatsiz insan güdülerini frenlenmeye çalışılıyordu. Bu, SAVAK’ın, ordunun, bugünün bilgi ordusu ve yarının kamu sağlığı ordusunun yardımcıları ile eğitimin katettiği mesafedir.

Eğitim ve ulusal politika, bu dönemde, beceri düzeyleri, sınıflar ve düşünce biçimleri arasındaki farklılıkları ve karşıtlıkları tanımlamaya yardımcı olmalıdır ki en azından hangi sorunlarla karşı karşıya olduğumuzu bilelim. Sorunlar açıklığa kavuşturulduğunda, çözümler de elbette, bulunacaktır. Eğitimin rolü; ülkedeki yetki merkezinin ve liderlik konumunun etrafında yükselen, ona ulaşmayı engelleyen ve onu bir tekel haline getiren duvarların yıkılmasına yardımcı olmaktır. Ulusal liderliğin demokratikleşmesinden, yani şu ya da bu kişinin veya ailenin tekelci anlayışından uzaklaştırılmasından söz ediyorum. Hiçbir şey bundan daha açık olamaz. Eğitimin işlevi, ilerleme ve gelişim çizgisinin üzerinde yükselen her duvarı yıkmak, çağımızın dışında yer alan ve yıkılmaya yüz tutmuş bakış açılarını değil, gelecekte yer alacak olan öznel ve nesnel görüşlere ve insanların eşitliği ilkelerine yardımcı olmaktır. Eğitim sistemimiz ve politikalarımız, bütün çağdışı kurumları söküp çıkarmaya yarayacak bir manivela olarak; genç, gayretli ve canlı enerjileri kullanmalıdır. Bu gençler yeni bir dünyayı inşa edecek materyaller olarak kullanılmalıdır.

Bu dönüşüm çağında Batılılaşma hastalığına yakalanmış, insanlığın tüm bilgisini barındıran bir çuval haline gelmiş, her işte parmağı olan fakat hiçbir uzmanlık alanı olmayan insanlar yerine; karakterli, uzman, gayretli, ilkeli ya da sadece terbiyeli, iyi tabiatlı, esnek, samimi, uyumlu, yumuşak, alçakgönüllü ve meleksi insanlara ihtiyacımız

var. Bugüne kadarki tarihimizi böyle insanlar yazdılar ve geçmişte böyle insanlara sahip olduk.

Batı, ansiklopedistler işlerini bitirdiğinde artık şanslıydı. Çünkü artık her konuda bilgisi olan insanlara, Aristolara ve gezici bilgi çuval-larına ihtiyaç kalmamıştı. Bu noktada; işbölümü kavramı ve uzmanlar gündeme geldi. Fakat Batılının geliştirdiği uzmanlık alanları berabe-rinde bir karakter getirmemişti. Ve biz de, işte tam bu noktadan, yani karakterli uzmanlar yetiştirebileceğimiz yerden başlamalıyız. Peki eğitim sistemimiz böyle insanlar yetiştirebilecek kapasiteye sahip mi? Eğer değilse, neden? Hata nerede? Bunun nedeni araştırılmalı ve ortadan kaldırılmalıdır.

Böylece, eğer Batı'da teknolojinin ve kapitalizmin dayattığı mantık vasıtasıyla yani makineleşmenin bir sonucu olarak uzmanlık karakterle yer değiştirirken, bizde de Batılılaşma hastalığının dayattığı mantık vasıtasıyla hem uzmanlık hem de karakter sahte bir benzerlikle yer değiştirmiştir. Bizler Batılılaşma hastaları üretmekteyiz. Okullarımız, üniversitelerimiz ve tüm eğitim sistemimiz gerek maksatlı olarak gerek-se çağın talihsiz mantığı yoluyla böyle insanları, yani bütünüyle imansız olan ve boşlukta duran Batılılaşma hastalarını yükseltmekte ve onları ülkenin liderlik makamına getirmektedir. Hiçbir cemiyetleri, insanlıkla paylaştıkları ortak umutları yoktur ve hiçbir geleneği ya da miti bilmez-ler. Adi epikürcülüğün* kesin bir biçimine sığınır. Cismani zevkler tarafından günden güne ahmaklaştırılır ve sersemleştirilirler. Gözlerini aşağı insanlara ve hafif meselelere çevirirler. Yarın umurlarında değil-dir. Yalnızca bugünü düşünürler. Ve bütün bunlar radyo, basın, okul kitapları, kapalı laboratuvarlar, Batılılaşma hastası liderler, Avrupa'dan dönenlerin ikili zihniyeti ve mezar kazıcısı edebiyatçıların *Kelile ve Dim-ne* düşkünlüğü ile güçlendirilmektedir. Sonra da durumdan memnun bir ifade bile takınmaktan aciz hükümetlerimiz, insanları oyalayıp, uyuş-turacak olan yeni felaketlerin getirilmesine izin vermektedir. Bu felaket-lerin tabiatı ne olursa olsun, onları üç tür paranoya olarak sınıflandırabi-liriz:

1. *Büyüklik Paranoyası*: Her küçük adam, kendi büyüklüğünü (yanlış bir biçimde) kendisiyle bağlantılı büyük şeyler içinde görmeye

* Epikür felsefesi taraftarı, zevk ve sefaya düşkünlük. ç.n.

yönlendirilir: Ulusalçı gösterilerin büyüklüğünde, abartılı kutlamalarda, örtülerle kaplı zafer taklarında, ulusal bankanın mücevherlerinde, atların şatafatlarında ve binicilerinin güzel üniformalarında, komutanların nişanlarında, büyük binalarda ve daha büyük barajlarda (pek çok kişi ulusal sermayenin çok büyük bir kısmının bunların yapımına harcadığını söylüyor) ve özetle, göz dolduran ne varsa, küçük adam onlara baktığında kendisini büyük telakki edecektir.

2. *Ulusun Uzak Geçmişi ile Gururlanma Paranoyası*: Bu, büyüklük melankolisinin ardından gelmesine rağmen, ondan daha fazla duyulur. En çok bu tip melankolinin, merkepler gibi kendisiyle övünerek ya da Daryus, Cyrus ve Rüstem’e çokça atıfta bulunarak ortaya konduğunu duymuşsunuzdur. Bu tip şeyler her gün ülkedeki bütün radyolardan yayılmakta ve neşriyat da bunlarla doldurulmaktadır. Bu melankoli kulak doldurmaya hizmet eder. Hiç karanlık bir gecede yalnız başına bir patikada yürüyen yorgun bir işçi gördünüz mü? O genellikle kendi kendisine şarkı söyler, çünkü yalnız olmaktan dolayı korkar. Kulaklarını kendi sesiyle doldurur, böylece korkusunu defeder. Radyo da tamamen aynı işlevi görür. Sadece gürültü yapıp, kulak dolduran radyoyu her yerde duyarsın.

3. *Sürekli Takip Edilme Paranoyası*: Talihsiz insanlar için her gün yeni bir hayalî düşman yaratılır, sonra da radyolar ve basın onunla ve insanların ondan nasıl korktuğu ile ilgili haberlerle doldurulup, halk oldukça endişeli ve kaygılı bir hale getirilir. İnsanların, ellerindeki şeylerden dolayı minnettarlık duymaları sağlanır. Bu sürekli takip edilme paranoyası değişik biçimlerde ortaya çıkar. Bir gün bir Tudeh Partisi şebekesi ortaya çıkarılır, diğer bir gün uyuşturucu savaşı piyasaya sürülür, ardından eroin savaşı ve derken Bahreyn olayı ya da Irak’la Şattü’l-Arab* konusunda anlaşmazlık patlak verir, ardından bir çocuk kaçırılır, peşinden de SAVAK korkusu insanların kalplerine ekilir.

* Trajikomik olan şudur ki; Edebiyat Koleji’ndeki ilim adamlarının yardımıyla, Arapça adı “Dicle” olan nehrin adını, radyolarda ve basında eski adı olan “Arvandrud” olarak kullanmaya başladığımız ve Nasır’ın “Basra Körfezi” adını, “Arap Körfezi” olarak değiştirme girişimi üzerine onunla münakaşaya başladığımız dönemde, Iraklılar iki ay boyunca Şattü’l-Arab’dan, Abadan’a varmaya çalışan bütün petrol tankerlerini geri çevirdiler ve Abadan Rafinerisi iki ay boyunca kapalı kaldı (1961).

KIYAMET YAKLAŖIYOR

Kalemimi bırakma zamanı geldi. Sözlerimi bazı büyük insanların kısa bir hikâyesi ve görünen bir kehanetle bitirmeme izin verin. Aslında bu bir kehanet değildir. Zira bu bizim ve insanlığın üzerinde ilerlediğı yolun kaçınılmaz bitiş noktasıdır.

Son dönem Fransız yazarlarından Albert Camus'nün *Veba* adlı bir eseri vardır. Bu belki de onun en önemli eseridir. Bu Kuzey Afrika'da bilinmeyen nedenlerle vebaya maruz kalan bir şehrin öyküsüdür. Hikâyede, veba bir alınyazısı gibi gözükür. Belki de cennetten kalan bir mirastır. Önce hasta ve korku içerisindeki fareler deliklerinden dışarı boşalırlar ve caddelere, sokaklara ve koridorlara yayılırlar. Sonunda, bir gün tüm çöp kutuları onların küçük cesetleriyle dolar. Her birinin ağzının yanında kırmızı bir leke vardır. Derken her gün daha fazla insan hastalığa yakalanmaya ve ölmeye başlar. Ta ki cenaze arabalarının sirenleri hiç susmayana ve cesetlerin hayatta kalanlar tarafından süngü uçlarıyla alınıp kireçlenerek gömülmesine gerek duyulana dek bu böyle sürer. Şehri karantinaya almaktan başka seçenekleri kalmamıştır. Bu vebalı bölgedeki herkes bir arayış içerisinde. Kimisi veba için bir tedavi araştırırken, kimisi de şehirden bir kaçış yolu araştırmaktadır. Kimileri ise, uyuşturucu madde aramaktadır. Bazıları da pazarda çılgın gibi dolaşmaktadır. Ölümün zaferini ve insanların ondan ve havada toz zerresi gibi duran acıdan kaçmak için giriştiğı başarısızlığa mahkum mücadeleyi dışarıda bırakırsak, veba ile karşılaşan böyle bir şehirde en çarpıcı olan, bu ölüm canavarının herkesin daha önce takip ettiği yoldaki adımlarını hızlandırmaktan başka bir şey yapmadığıdır. Ahlaklı ya da ahlâksız, dürüst ya da değil... Veba hiç kimseyi daha önce yürüdüğü yoldan alıkoymaz. Sadece onun hızını

arttırır. Tıpkı yozlaşmaya giden adımlarımızı hızlandıran Batılılaşma hastalığı ile yüzleşen bizlerin durumu gibi.

Veba, basıldığında kimi sağcı eleştirmenler, Camus'nun vebalı şehirle Sovyet toplumunu kastettiğini iddia ederken, kimi solcu eleştirmen de Camus'nün Cezayir hareketinin tohumlarını attığını iddia ettiler. Diğerleri ise, hatırlasam dahi burada zikretmemin uygun olmayacağı şeyler söylediler. Bense yazarın temel mesajını keşfedebilmek için onu çevirmeye koyuldum. Çevirinin üçte biri bittiğinde yazarın mesajını anladım. Mesaj daha açık hale geldiğinde ise çeviriyi bıraktım. Albet Camus'nün *Veba*'sının, güzelliğin, şiirin, ruhun ve insanlığın katili olan mekanikleşme olduğunu gördüm.

Böylece tartışma, Eugene Ionesco'nun *Gergadan* adlı oyunu ortaya çıkana dek sürdü. Yine bir şehir ve günlük hayatlarını kaygısızca yaşayan bir halk vardır. Derken bir hastalık şehri aniden kuşatır. Bu veba, kolera ve Batılılaşma hastalığı gibi tekrarlanan bulaşıcı hastalık fikrine dikkat ediniz. Bu hastalık insanları gergedana dönüştürmektedir. Önce hastada ateş gelişir, ardından sesi değişir, alın ve kaba olur. Derken alında bir boynuz belirir. Ardından konuşma organları, hayvansı sesler üreten organlar haline dönüşür. Deri kalınlaşır, vs.... Herkes bu hastalığa yakalanır. Ev hanımı, köşedeki bakkal, banka müdürü, birinin sevgilisi... ve hepsi sokaklara dökülüp şehri, medeniyeti ve güzelliği yerle bir ederler. Elbette yazarın ne söylediğini anlamak için, çevirmeye ihtiyaç duymadım. Fakat ilk okuduğumdan bu yana, birlikte yaşadığımız güzel insanların nasıl günden güne gergedanlaştıklarını göstermek için, farklılıklara da işaret etmek üzere, bu oyunu Farsça'ya çevirmeyi düşünüyorum. Makineye nasıl karşı koyacağımız sorununda, bu nihaî çözümdür.

1961 yılında Tahran'da Ingmar Bergman'ın *Yedinci Mühür* adlı filmi gördüm. Ingmar Bergman Batı dünyasının kuzey ucundan, kutup gecelerinin yaşandığı İsveç'ten çıkan bir film yapımcısıdır. Film Orta Çağ'da geçer ve filmde yine veba salgını ile boğuşan bir ülke vardır. Yorgun, mağlup ve cesareti kırık bir şövalye, gerçeği aradığı fakat hiçbir şey bulamadığı Haçlı Seferlerinden geri döner. Orada gerçeği aramış fakat hiçbir şey bulamamıştır. Çünkü, bugün Avrupalı halefleri, sömürgecilik tarafından vebaya düşür edilmiş Doğu ve Afrika topraklarında ne görüyorlarsa, o da Kutsal Topraklar'da aynı şeyleri

görmüştür. Bu şövalye Doğu'ya petrol, baharat ya da ipek aramak için gitmemiş, sadece hakikati, kesin hakikati aramaya gitmiştir. Yani Filistin'in kutsal topraklarına Tanrı'yı görmek ve O'na dokunmak için gitmiştir. O, tıpkı İsa'nın havarilerinden biri gibidir, çünkü onlar Tanrı'yı gördüklerini hayal etmişler ve Hristiyanlığın mesajını dünyanın dört köşesine yaymışlardı. Uzun kutup gecelerinden, Doğu'nun göz kamaştırıcı güneşinin kalbine gelen bu İsveçli şövalye Tanrı'yı arar. Fakat bunun yerine, her adımında önünde şeytanı bulur. Kimi zaman satrançta rakibi kılığında, kimi zaman bir keşiş kılığında fakat her zaman bu topraklara vebanın tohumlarını atıp, sonra da ruhların hasadını kaldıran Azrail kılığında... Ve böyle bir çağda, şövalyemiz "gerçek" arayışından yorgun bir şekilde döndüğünde kilise kıyamet saatinin tehditlerini ve sonsuz azabı duyurmakta ve kıyametin yaklaştığını ilân etmektedir. Bergmen iman çağının kapandığını ve ceza çağının başladığını, inanç çağının bittiğini ve imtihan çağının başladığını öne sürer. Ve bu imtihan da, bizi atom bombasına götürür.

Ve şimdi ben, bir Doğulu olarak değil, Kıyamet Günü'nde insanların Arasat Meydanı'nda dirilişlerini görmeyi uman ilk Müslümanlardan biri gibi olarak, Albert Camus'nun, Eugene Ionesco'nun, Ingmar Bergman'ın ve hepsi de Batılı olan diğer pek çok sanatçının aynı dirilişi ilân ettiklerini görüyorum. Her bakımdan insanlığın sonu umutsuz. Sartre'ın Erostratus'u gözü kapalı bir biçimde caddede insanlara ateş açar, Nabokov'un kahramanı arabasını kalabalığın içine doğru sürer, yabancı Mersault kötü güneş yanıklarına tepki olarak birini öldürür. Bu kurgusal sonların hepsi de insanlığın gerçekte nereye gittiğini gösterir. Eğer insanlık makinenin çarkları arasında ezilmeye aldırmayacaksa, gergedan postuna bürünecektir. Ve bence tüm bu kurgusal sonlar kıyamet saatinin tehdidini yükseltmektedir. Ve makine iblisinin dizginlerini elimize almazsak ya da ruhunu şişeye hapsedmezsek bu iblis, hidrojen bombasına dönüştüğünde insanlığın sonu gelecek. Bu noktada, sözlerimi bir Kur'an ayeti ile bitiriyorum: *"Kıyamet saati yaklaştı ve ay ikiye bölündü."*¹⁰⁴

* Kur'an, 54:1

NOTLAR

- 1 “Meşhur yazar” deyiimi, önsözün ya da en azından önsüzün bu parçasının Celal Ali Ahmed tarafından yazılmadığı, fakat onun ölümünden sonra ve onun adına kimliği bilinmeyen biri, muhtemelen kardeşi Şems Ali Ahmed tarafından yazıldığı yolunda spekülasyonlara neden olmuştur. Bu çıkarım kaçınılmaz değildir. Zira Celal Ali Ahmed alaycı bir dille, on yıllarca süren edebi ve entelektüel çabanın ardından hissettiği yorgunluk halini kastediyor olabileceği gibi, Batılılaşma Hastalığı’nın ilk taslağından sonra yeni bir insan olarak ne denli değiştiği gerçeğine vurgu yapıyor da olabilir. Bununla beraber parçalarının Eylül-Ekim 1962’deki edisyonda bulunmasına rağmen, önsözde açık bir tarih olmadığı doğrudur. Önsözün, bu çalışmanın başında bulunan versiyonu, 1964’ten önce ve tahminen çalışmanın bir diğer basımıyla bağlantılı olarak yazılmıştır. Her halükarda, Batılılaşma Hastalığı’nın tam ve sansürsüz metni, İslam Devrimi sürecinde sansür kaldırılana dek yayınlanmamıştır.
- 2 Kitabın orijinal ismi ve oldukça çetrefil bir terim olan *garbzedegi* yerine çeviri karşılığı olarak “occidentosis” (Batılılaşma Hastalığı) ifadesini öneriyorum. Yazarın da açıklık getirdiği gibi mecazın gücü klinik bir vurguya dayanıyor ve Batı etkisinin zorba ve işgalci özellikleri üzerinde yoğunlaşıyor. (İng. çev.)
- 3 Batılılar, antropolojiyi Okyanusya’dan, sosyolojiyi ise Afrika’dan ithal ettiler. Yani bir anlamda, üzerine teorilerini inşa ettikleri deneysel verileri, bu kıtalardan topladılar. Ayrıca bakınız, s. 127.
- 4 Kitap yazıldığında tümen yaklaşık olarak yirmi sent değerindeydi.
- 5 26 Ocak 1962’de Şah, sözde Beyaz Devrimin altı ilkesinin halk tarafından kabul edildiği görüntüsünü elde etmek için hileli bir referandum düzenledi.
- 6 ECAFE: The Economic Comission for Asia and the Far East (Aysa ve Uzak Doğu Ekonomik Topluluğu) bugün Birleşmiş Milletler’in Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ESCAP: Economic and Social Council for Asia and Pacific) olarak bilinir. (İng. çev.)
- 7 Ad ve Semud: Kuran’da adı geçen, kutsal mesajı reddeden ve sonuçta yok edilen iki kavim.
- 8 Yazar bu cümlelerin dipnotunda Puvatya’daki Müslüman güçlerin komutanı Abdurrahman Abdullah el-Gafiki ile İspanya’daki Emevi halifeliğinin kurucusu

- olan Abdurrahman “ed-Dakhl”i karıştırmıştır. Bu ikincisi Puvatya Savaşı’ndan yirmi dört yıl sonrasına yani 756’ya dek İber Yarımadasına gelmedi.
- 9 İbn Batuta (i. 1377): Meşhur gezgin ve coğrafyacı. Tanca’da doğdu ve Mara-keşte öldü. Bu nedenle onun bir Mağribi (Batılı) olarak tanımlanması doğaldır ve bir ilk dönem Batılılaşma hastalığı gibi gözükmemektedir.
- 10 *Kûrsi*: Altına mangal kömürü dolu bir mangal yerleştirilen ve üstü bir battaniye ile örtülen alçak bir masa. Aile üyeleri ayaklarını battaniyenin altına koyarak, ekonomik bir biçimde ısınabilirler. Düzenek, kelimenin de işaret ettiği üzere Japon kökenlidir ve “sandalye” manasına gelen Arapça *kursi* ile karıştırılmamalıdır.
- 11 *Semenu*: Buğday ve undan yapılan bir çeşit tatlıdır. Genellikle içerisinde, İran yeni yılı nedeniyle masa örtüsüne bayramlık olarak dizilen ve *sin* harfi ile başlayan yedi şey bulunur.
- 12 Lidya, orta Anadolu ile aynı anlamda kullanılamaz. Bu ad, Grek kıyı yerleşimlerini içine alan ve Sardes kasabasının merkezi olduğu, Batı Anadolu’daki bir bölgenin klâsik adıdır.
- 13 Safaviler hanedanlığı dönüştükten uzun süre sonra bile, sufi düzeninin süslerini ve lakaplarını bir anlamda korudukları için, kendilerine “yalancı sufiler” denmiştir.
- 14 Gazneli Mahmud’un Hindistan’a olan akınları özellikle de 1026’da Kathiawar Yarımadası’ndaki Samnath tapınağını yağmalayışı ima ediliyor.
- 15 1739’da Nadir Şah’ın Delhi’yi yağmalayışı kastediliyor.
- 16 *Buzurgmihr*: Başta Anuşirvan olmak üzere pek çok Sasani hükümdarının vezirliğini yapmış biridir ve Just olarak bilinir. Sankritçe’den Pehlevice’ye yapılmış pek çok çeviriye himaye etmiştir. Ve satranç Hindistan’dan İran’a onun nezaretinde girmiş, oradan da Batı’ya yayılmıştır. 580’de ya da 590’da ölmüştür.
- 17 *Serendib*: Farsça Seylan ya da Sri Lanka, özellikle adanın efsanevi ilişkilerini çağrıştırır.
- 18 *Efrasiyab ve Sivayuş*: İran’ın ulusal destanı *Şahname*’de adı geçen iki düşman kahraman. Birbirine zıt iki ülkeyi göçebe Turan’ı ve yerleşik İran’ı temsil ederler.
- 19 İran’ın kuzeydoğu sınırlarının kapanması ve buna bağlı olarak da İran’ın yerleşik bölgelerine olan göçebe akınlarının durması aslında Ekim Devriminden önce gerçekleşti. 1881’deki Rus-İran Anlaşması, Rusya’ya İran’a akınların olduğu bütün Türkmen yerleşim birimlerine sahip olma hakkı verdi. On yılın sonuna gelindiğinde Türkmenler bütün askerî yeteneklerinden arındırılmışlardı.

- ²⁰ *Sultaniye*: İran'ın Moğol idarecilerinin bir zamanlarki başkenti. Şimdilerde, kendilerinden biri olan Olcayto'nun türbesinin heybetli kubbesinin yıkıntısının hakim olduğu bir köyden ibarettir.
- ²¹ Hilâfet şehri Bağdat'ın bir bölümü, gerçekten de yakınlardaki Sasani başkenti Ctesiphon'dan getirilen tuğlalarla yapılmıştı. Kutsal sayılan iki şehir ve iki saray arasındaki devamlılık dikkat çekicidir.
- ²² *Takya* kelimesi, bu bağlamda, Şîî Müslümanların İmam Hüseyin'in şehadeti anısına Muharrem ayında sergiledikleri bir "elem oyunu" olan *ta'ziye*nin bir biçimine işaret eder. Takya hükümet konağı, Nasreddin Şah'ın 1873'de ziyaret ettiği İngiltere'de gördüğü ve hayran olduğu Royal Albet Hall'un eksiksiz bir benzeri olarak 1886'da inşa edildi. 1920'lerde kullanılmaz hale geldi ve 1950'de güvenlik gerekçesiyle yıkıldı. Bkz.: Samuel R. Petersov, "The Taziye and Related Arts", *Taziye: Ritual and Drama in Iran*, der.: Peter S. Chelkowski, New York, 1979, s. 69-71.
- ²³ Bu tamamen doğru değildir. Kerim Han Zend, Şiraz'daki sarayına bitişik bir bahçeye gömüldü. (Bkz.: John R. Perry, *Karim Khan Zand*, Chicago, 1979, s. 199-200). Ve, elbette ki, Maliye Bakanlığı Tahran'da inşa edildi.
- ²⁴ Suş, Hemedan, Ctesiphon ve Firuzabad İslâm öncesi İran'ına başkent olarak hizmet etmişlerdi. Böylece onlar yazarın, köklü bir şehir geleneğinin eksikliği temasını temsil etmektedirler.
- ²⁵ *Cahiliyye*: İslâmiyetin gelişinden önce, Arapların içinde bulunduğu, kutsal mesajdan habersiz oldukları dönem. "İslâm, Fırat ve Dicle arasındaki topraklara ulaştığında, İslâm oldu" cümlesinde hem tarih hem de İslâmiyetin tabiatı açısından hiç şüphe götürmez bir biçimde milliyetçi bir tahrif vardı.
- ²⁶ Fransızları, Kimer medeniyetinin yok oluşu ile ilgili olarak suçlamak oldukça zordur. Çünkü Kimerlerin yaşamları 1471'de Kamboçya'daki Vietnam istilasının etkisi ile sonlandı.
- ²⁷ *Rüstem Farukzade*: Sasani tahtına talip olan birinin oğlu. III. Yazdiger döneminde, İran'ın zımnı yöneticisidir. Müslümanlara karşı 632'de yapılan Kadisiye Savaşı'nda ölmüştür.
- ²⁸ *Baharistan Halısı*: Ctesiphon'daki Sasani sarayının yerlerini kaplayan ve baharda bir bahçeyi tasvir eden geniş bir halı.
- ²⁹ Yazarın "İslâmiyetin doğuşunda" Peygamber (s)'in İranlı arkadaşı Selman'a bir görev atfetmesi, yazarın milliyetçiliğini tekrar göstermesi açısından ilginçtir. Pek çok insan Selman'a pek çok şey izafe etmiştir. Onun, ölümünün ardından, isteği dışında geliştirilen kariyerinin kısa bir dökümü için bkz.: Louis Massignon, "Salman Pak et les prémices spirituelles de l'islam iranien", der.: V. Monteil, *Parole Donnée*, Paris, 1962, s. 91-128.

- 30 Şuubiye, İslâmiyete giren halkların, özellikle de İranlıların, tarihsel mirasını, İslâm öncesi geçmişlerinin salt bir barbarlık olduğu iddia edilen Araplar aleyhine yüceltilmesini esas alan kültürel ve edebi bir harekettir. Yazar, günümüz Şuubiye'sinden bahsederken muhtemelen yüzeysel bir milliyetçi eğilimleri olan ve İran'ın İslâm tarafından fethine dövünmeye devam eden modern İranlı tarihçileri ve ilim adamlarını kastediyor.
- 31 Yazarın burada Halife Ömer aleyhindeki bir Orta Çağ iftirasını tekrarlaması dikkate değerdir. Bu örnekte kendisi de bir Batılılaşma hastası gibi hareket etmektedir. İskenderiye'nin Büyük Batlamyus Kütüphanesi, MÖ 48'de Julyus Sezar tarafından yakıtılmıştır ve onun yerine inşa edilen Daughter Kütüphanesi, 389 yılında, Bizans İmparatoru Theodosius'un emriyle yıkılmıştır. 646'daki İslâm fethi esnasında ise İskenderiye'de önemli hiçbir kütüphane bulunmuyordu ve Ömer'e isnad edilen kitap yakıtma işi, Hristiyan polemikçilerin işiydi. Aynı şekilde, Rey şehrinin İslâm ordusu tarafından Sasani idaresinden alınması esnasında da herhangi bir kütüphanenin tahrip edildiğine dair, tarihsel bir delil yoktur.
- 32 İslâm'ın, İslâm öncesi dönemde İran'da yaşayan iki dinî grup olan "mani ve Mazdeklerin çağrılarına bir cevap olduğu" ya da "Fırat çevresinde ve Suriye'de yaşayan şehirli halkın ihtiyaçlarına cevap veren yeni bir çağrı" olduğu yolundaki iddialar pek de güvenilir olmayan iddialardır. Fakat, şunda kuşku yoktur ki; yazarın İslâmiyetin doğuşunun, Peygamber (s)'in Suriyeli bir rahiple karşılaşması ile bağlantılı olduğu yolundaki iması bütünüyle yanlıştır. Yazar, burada da olumsuz bir niyetle olmasa da, yine bir Orta Çağ kilise fantazisini tekrarlamaktadır. Peygamber (s) dokuz yaşında iken Suriye'ye gitmekte olan bir ticaret kervanında amcasına eşlik etti ve Busra kasabası yakınlarında Buheyra adında bir münzevi ile karşılaştı. Buheyra, genç Muhammed'in Peygamberlik alametini tanıdı ve Hristiyan öğretisinin onun geleceğini bildirdiğini söyledi (bkz.: Ali b. Burhan ed-Din al-Halabi, *as Sirat al Halabiya*, Beyrut, tarihsiz, I, 118). Böyle küçük bir yaşta, bu denli kısa bir karşılaşmanın, Orta Çağ kilisesi ve Ali Ahmed'in kastettiği biçimde, dönüştürücü bir etkisinin olduğunu söylemek mümkün değildir.
- 33 Var-e Jamkard: Tabiatı tam olarak bilinmeyen bir yapı. Efsanevi İran Kralı Cemşid, Büyük Tufan'ı tahmin ederek, yaşayan her canlının tohumunu muhafaza ettiği bir yeraltı sığınağı yaptı. Arya Vaejah: "Arya toprakları" Aryaların atalarına ait efsanevi toprakları.
- 34 Efsaneye göre İskender ve sufilerin önderi Hidir, hayat suyunu aramaya gitmişlerdir. Hidir'in hayat suyunu bulduğu, İskender'in ise bulamadığı söylenir.
- 35 Fars şiirinin, muhtemelen, en büyük ismi olan Genceli Nizami, İskendername'sinde Büyük İskender'in gizemli seyahatini anlatır. Nizami, İskenderi Zülkareyn olarak tanımlayan ilk kişi olmadığı gibi, bu konuda yalnız da değildir. Pek çok Kur'an alimi, 18/83'üncü ayeti yorumlarken bu özdeşliği kurmuştur.

(Bkz.: İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhu'l-Beyan Tefsiri*, İstanbul, 1970, V, 290; yazarın muhalif fikirleri kadar, kabul edilmiş fikirlerin özeti için). Özdeşleştirme, Zülkarneyn (iki boynuzlu) isminin, bazı tefsirlerde İskender'in başında görülen iki boynuza atıf olduğu, ya da ülkesinin doğu ve batı uçlarına izafe olunduğu yolundaki açıklamalarla akla uygun hale gelebilir.

36 Zenci, tam olarak, Doğu Afrika kıyılarında oturanlara verilen addır. Fakat sık sık tüm Afrika halkını tanımlamada kullanılır.

37 Meşhur sufi şairi Attar'ın, en önemli eseri *Mantık et-Tayr*'da yer alan bir alegori (ö. 1220). (Bkz.: Meşhur tarafından Tahran'da, 1968'de yayımlanan baskı, s. 77-91).

Zünnar: Bazı durumlarda gayrimüslim azınlıkların takmaları istenen ayırıcı bir kemer.

38 Şair Sadi, ünlü eseri *Gülüstan*'da Kudüs'e giderken (Ali Ahmed'in anladığı gibi Mekke'ye giderken değil) Haçlılar tarafından tutsak edildiğini ve Tripoli'de hendek kazma işinde çalıştığını aktarır. (Bkz.: 1937'de Tahran'da yayımlanan Furghî'nin derlemesi, s. 74). Ayrıca bakınız 46. not.

39 Kerbela ve Necef, sırasıyla üçüncü ve birinci imamların gömülü oldukları yerlerdir ve bu nedenle Şii Müslümanların, hac esnasında ziyaret ettikleri yerlerdir.

40 *Ferr*: ilâhî olarak seçilen şahın başı üzerine şahin şeklinde indiği söylenen, krallık halesi.

41 Yazar, günün daha önceden Avrupa'da ve sonrasında İslâm dünyasında kabul edildiği biçimiyle gün batımıyla değil, modern Batı'daki gibi gece yarısından sonra başladığının kabul edilmesinin İran'da yaygınlaşmasına atıfta bulunuyor olabilir.

42 Burada sözü edilen dört gruptan, ikisi yani Batiniler ve Hurufiler Safavi devleti kurulduğunda artık İran'da ortadan kalkmışlardı. Batiniler yani İsmaililer, İsmailî topluluklarının İran'ın pek çok bölgesine dağılmış olmalarına rağmen, on üçüncü yüzyılda Moğollar tarafından etkin bir biçimde ortadan kaldırılmışlardı. Ve bundan sonra İsmailî hareket asla önceki canlılığına kavuşamadı. Fazlul-lah Astarabadi (ö. 1394) tarafından kurulan bir tarikat olan Hurufiler ise; önderlerinden biraz daha uzun ömürlüydüler ve öğretileri İran'da değil, yalnızca Anadolu'da ve Balkanlar'da, dervişlerin Bektaşî düzeninin himayesiyle devam etti. Bu nedenle yazarın, Safavi ve Safavi sonrası İran bağlamında Batinilere ve Hurufilere atıf yapması tarihî gerçekliğe uymayan bir atıftır.

Noktaviler ise; Mehdilik ve yeni bir vahiy getirme iddiasında olan Mahmud Paşihani (ö. 1428)'ye bağlı bir gruptur. 17. yüzyılın başlarına dek orta İran'da, yerlerinin sağlamlığını korudular.

Bahailer; en meşhurlarıdır. Yazar, Bahailiği, Batı emperyalizminin doğurduğu yolundaki yaygın İran görüşüne üstü örtülü bir biçimde muhalefet ederken

onu daha çok, İran'ın sürekli olarak bâtinî tarikatlar üretme eğiliminin son görüngüsü olarak tanımlar.

- 43 Mir Damad (ö. 1631) Safavi İran'ının en önemli ilam adamlarından biriydi. Sarayda sıkça görülen muazzam bilgili bir alimdi. Molla Muhammed Bakır Meclisi (ö. 1699)'nin ise "Safavi sarayına hizmet ettiği"nden çok, onu idare ettiğini söylemek daha doğru olacaktır. Zira, Afgan istilasına ve Safavilerin ortadan kalkışına götüren yıkıcı politikaların büyük çoğunluğundan o sorumludur.

- 44 *Nun ve'l Kalem*'le ilgili, bakınız s. 22.

- 45 Yazarın iddiasının aksine, Abbasî halifeleri, hiçbir zaman Moğollara, doğudaki İslâm topraklarından geçiş, otlak ve orada yerleşim hakkı vermemişlerdir.

- 46 Sadi, kendisi için, böyle bir şey iddia etmemiştir. Bkz.: 38. not.

- 47 Ne yazık ki, yazarın Arapça Kustantini'ye sözcüğünün Constantinople (İstanbul) mu yoksa Cezayir'deki Constantine mi olduğu ile ilgili tartışmasında, durum ikinciye işaret etmektedir. Ali Ahmed, Batılılaşma Hastalığı'nın Farsça metninde, s. 67'de yer alan dipnotunda bu çeviride sayfa 62'de zikredilen Fischer'in çalışmasının İngilizce orijinaline değil, Said Nefisi ve Nuşinduht Nefisi tarafından hazırlanan Farsça versiyona atıfta bulunmuştur. Bununla birlikte o, s. 56'da çevirmenlerin Qustantiniya kelimesinden sonra Lâtin harfleriyle "Constontine" kelimesini, Ali Ahmed'in düştüğü hataya karşı bir uyarı olması için titizlikle verdikleri gerçeğini de göz ardı etmiştir.

Eğer söz konusu şehir Constantinple olmuş olsaydı, İbn Haldun'un Fez'de Ebu Ali b. Badis ile 1360'da gerçekleşen karşılaşmasında, şehir, "Osmanlılar tarafından yeni fethedilmiş" olmayacaktı. Gerçekte, İbn Haldun 1460'da öldüğünde fethe henüz elli altmış yıl vardı.

- 48 Yazar, Safavi devletinin kurulması ile Şah İsmail'in taç giyişini kastediyorsa olayın Erdebil'de geçtiğini söylemekle hataya düşüyor. Zira olay Tebriz'de gerçekleşti.

- 49 Farsça metinde (s. 70) Ali Ahmed, René Grousset'in "Les Grands Moghols" (*La Face de l'Asie*, Paris, 1955, s. 117)'unu "Hanhanan-ı Moğol" olarak tercüme etmiştir. Biz de bunu "Büyük Moğol Hanları" olarak tercüme ettik. Ali Ahmed, Grousset'nin Çin'deki Yuan hanedanı içinde tedrici biçimde dönüştürülen ve Safavilerin ortaya çıkışından uzun yıllar önce yok olan Büyük Moğol Hanları'nı değil, Hindistan'daki Moğol İmparatorlarını kastettiğini anlamamıştır.

- 50 1389'dan 1402'ye kadar hüküm süren Yıldırım Beyazıt, "Türkiye'nin son Selçuklu hükümdarı" değil, dördüncü Osmanlı sultanıydı. 1402'deki Ankara Savaşı'nda, Timur tarafından tutsak edildi ve bir kafesin içine kondu. Fakat bunu "Hristiyan izleyicileri eğlendirmek için" değil, onu kurtarma girişimlerini ortadan kaldırmak için yapmıştı. Bununla birlikte Ali Ahmed'in olayı animatsiyon biçimi kısmen doğrudur. Zira Timur'un, Anadolu'yu istila etmesi Bizanslılar ta-

- rafından sevinçle karşılanmıştı. Çünkü üzerlerindeki Osmanlı baskısı azalmış ve İstanbul'un fethi gecikmişti.
- 51 Ferdid ile ilgili, bkz.: Giriş bölümü.
- 52 Hüsrav Anuşirvan: 531-579 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. İslâm öncesi İran'ının en tanınmış idarecisidir. Zamanında saray protokolü bütün karmaşıklıkla ile tanzim edilmiştir.
- 53 Türkmençay Antlaşması 1826-1828 yılları arasında süren İkinci İran-Rus Savaşını sona erdirmiştir. Ana koşulları, Erivan ve Nahçıvan'ın Rusya'ya katılması ve İran'da mukim Ruslara ayrıcalıklı hakların verilmesiydi.
- 54 "İslâm Hukukuna göre yönetim": Yani, *meşru'a*, anayasal yönetim olan meşruta'nın muadili olarak işlev yapması için üretilen bir slogandır. Bu ortaya çıktıktan sonra, pek çok anayasal yönetim taraftarı, İslâmî yönetimin uygulanmasına karşı çıktı.
- 55 Malkum Han (ö. 1908) Farisi-Ermeni bir imtiyazlı tüccar, farmason, diplomat ve İran'ın bütünüyle Batılılaşmasını savunan bir risale yazarıdır. Abdurrahim Talibov (ö. 1911) Tebrizli bir tüccardır. Hayatının büyük bir kısmını Bakü'de geçirmiş ve pek çok Farsça yazısında Avrupa tarzı bir aydınlanma vazetmiştir.
- 56 Burada, Celal Ali Ahmed, *Seh Mektub* (Üç Mektup) adlı eseri, inişli çıkışlı bir yaşantısı olan hür düşünceli ve tahrikçi Aka Ali Kirmani (ö. 1896)'ye mal ederek yaygın bir hataya düşmüştür. Bu başlık altında bilinen çalışma, aslında, tek bir mektuptur. (Bkz.: Feridun Ademiyat, *Endişheha-yı Mirza Aka Han Kirmani*, Tahran, 1346/1967, s. 43). Yazar bu hatayı, çalışmayı Celal ed Devle'ye Üç Mektup olarak yayınlayarak daha da pekiştirmiştir. Gerçekte bu çalışma, Mirza Aka Han Kirmani tarafından değil, Azerbaycanlı meşhur oyun yazarı Mirza Fatali Akhundzade (ö. 1878)'nin ateizmi yaygınlaştırmak için yazdığı bir kitaptır. (Bkz.: Mirza Fethali Ahundov, Eserleri, Baku, 1961, II, s. 9-132.)
- Sayfa 58'de sıralanan eserlere gelince, ben, İslam, *Akhund ve Hatif al-Gayb*'ı teşhis edemedim. *Haftad o Do Millat* ise Mirza Aka Han Kirmani'nin diğer bir çalışmasıdır (bkz.: Ademiyat, *Endişheha*, s. 49-50). *Risale-yi Yek Kelime* de İranlı bir diplomat olan ve Avrupa'nın hukuk normlarının temelde İslâm'ın şeriatı ile uyumlu olduğuna inanan, bu nedenle de "hukuk"u İran'ın başındaki bütün belalar için kafi bir tedavi olarak gören Mirza Yusuf Han Mustashar ed-Devle (ö. 1895)'nin ilmi bir çalışmasıdır. Ali Ahmed'in zikrettiği bir diğer çalışma olan *Siyaset-i Talibi* de, Talibov tarafından politik reform üzerine yazılan Sefine-yi Talibi (Talibin Gemisi) gibi gözükmektedir. Son olarak da; *Siyasetname-yi İbrahim Bey* yetişkinliğinin büyük bölümünü Kafkasya, Kırım ve İstanbul'da geçiren Azerbaycanlı bir tüccar olan Zeynel Abidin Maraghai (ö. 1910) tarafından kurgusal bir seyahatname biçiminde yazılan ve İranlı hastaları konu edinen kapsamlı bir eleştiridir.

- 57 Ali Ahmed'in "Ermeni ve Kürt katliamı"na ilişkin gereksiz atfı, yine onun Osmanlı tarihi hakkındaki bilgisizliğini ele verir. Ermeni sorununun tarihi, "Ermeni katliamı" sloganının içine sığdırılamayacak kadar karmaşıktır ve Kürtler Osmanlı döneminde katliama uğramamışlardır.
- 58 Tütün üretimi ve pazarlanmasından sonra İran bir İngiliz şirketinin (İran'da Régie olarak bilinen) tekeli haline getirilmişti. Zamanın en önemli dinî önderi olan Mirza Hasan Şirazi (ö. 1894) ise "tütün kullanımının Çağın İmamı'na savaşa açmakla eşit olduğu"nu ilân etmiş ve böylece tütün tekelinin kaldırılması için baskı yapmıştır.
- 59 *Merceiyyat ve Ruhaniyat*, Ali Ahmed'in abartılı ithamlarına rağmen, onun eserlerinden daha dikkatlice yazılmış ve tutarlı biçimde tartışılmış bir eserdir. Eser, İngilizce'den, A. K. S. Lambton'un "A Reconsideration of the Position of the Marja al-Taqlid and Religious Institution" adlı makalesi, *Studia Islamica*, XX, 1964, s. 115-135'de tartışılmıştır.
- 60 Şeyh Hazal, Kasım 1925'te Rıza Şah tarafından zorla indirilene dek, Huzistan'ın zımnî bağımsız idarecisiydi.
- 61 Şakak Kürtlerinin lideri olan İsmail Aka Simitku (Simko olarak da bilinir) 1925'teki son mağlubiyetine dek, Batı Azerbaycan'da bağımsız bir Kürt prensliği kurmak için defalarca teşebbüste bulunmuştu.
- 62 Seyyid Hüseyin Takizade, politik kariyerine bir meşrutiyetçi olarak başlayan ve Pehlevi Devleti'nin uzantısı olarak bitiren, İngiliz hayranı bir politikacıydı. Onun, aynı zamanda, "iliklere dek" Batılılaşmanın katı bir savunucusu oluşu da tesadüf değildir.
- 63 Ağustos 1941, Rıza Şah'ın müttefikler tarafından tahtan indirilip yerine oğlu Muhammed Rıza'nın getirildiği tarihtir.
- 64 Raşid Ali Geylani Irak'ta, Almanya ile bir pakta girerek İngiliz etkisini ortadan kaldırmayı amaçlayan, kısa ömürlü bir darbenin lideridir.
- 65 Bkz.: Yukarıdaki 10. not.
- 66 *Eşkane*: Yağ, su, kurutulmuş sebze, soğan ve yumurta ile hazırlanan bir yemek.
- 67 General Mode (Genel Moda): Elbise fabrikasının adı.
- 68 Gülsüm Nene: Kadınlara tavsiyelerde bulunan sırdaş bir efsanevi kadın. Onun değişleri zaman zaman popüler yayınlarda, özellikle de, Şeyh Cemaleddin Kvansari'nin tashih ettiği metinlerde basılmıştır.
- 69 Mavi boncuk değerli eşyalara, özellikle de binek hayvanlarına ve mekanik taşıtlara nazardan koruması için takılır.
- 70 Kur'an, 4:34. Ayette, "kendisine otorite bahşedilmiş" olarak tercüme ettiğimiz anahtar sözcük olan *kavvamun*, geleneksel manada hem erkeğin kadının re-

- fahını temin etme sorumluluğunu hem de ondan sınırları hukukî olarak çizilmiş bir çerçeve içinde itaat bekleme hakkını ima eder. Örneğin: Beyzavi (ö. 1282) “erkeklerin kadınlarla olan ilişkisinin, yöneticilerin (vulat), vatandaşlarla (reaya) olan ilişkisi gibi” olduğunu söyler.
- 71 “Üçüncü ve dördüncü sınıflar” ifadesi yoksullaştırılmış halklar aleminde kullanılmış gibi gözüküyor.
- 72 İmamzade Davud: İmam Hasan’ın, kendisinden on iki kuşak sonra gelen torunudur. Türbesi Şimiran tepelerinde bulunur.
- 73 On ikinci İmam’ın doğum günü olan 15 Şaban mazlumlar için bir kutlama nedenidir. Çünkü onun dönüşü ile evrensel bir adaletin tesis edileceğine inanılmaktadır.
- 74 Mazlikançay: Herhangi bir ayırıcı özelliğinden değil, sadece örnekliğinden dolayı seçilmiş olan Kuzey İran’da küçük bir kasabanın ismi
- 75 Halil Malikî ile ilgili bkz.: Önsöz.
- 76 Şuubiye ile ilgili bkz.: 30 not.
- 77 İran, geçmişteki aralıklı hükümdarlığına dayanarak Bahreyn üzerinde hak iddia ediyordu ve bu iddiasından 1970’de resmen vazgeçti. Hindukuş’tan akan ve İran’ın Sistan eyaletini geçmeden önce güneybatı Afganistan’dan geçen Hirmond sularının bölüşümü, 13 Mart 1973’de Afgan-İran anlaşması imzalanana dek anlaşmazlık konusuydu. Şattü’l-Arab’da ise, İran ve Irak’ın çatışan taleplerinin tanzimi Mart 1975’teki Cezayir Anlaşması’nın bir parçası oldu. Bu anlaşma Eylül 1980’de Irak’ın İran’a saldırması ile, Irak tarafından bozulmuş oldu.
- 78 Bu dualardan ikincisi olan ve bizim “Ey Güçlü Ruhlar” diye çevirdiğimiz *Ya buduh* etkisini, onu oluşturan Arapça harflerin sayısal niteliklerinden olan tılsımlı bir sözcüktür. Farklı olarak da bunun Venüs gezegeninin ya da bir cinin adı olduğu söylenir.
- 79 Hürmet, ihtiram ve haram kelimelerinin hepsi de Arapça üç sessiz harfin oluşturduğu HRM kökünden türetilmişlerdir.
- 80 Cambridge Üniversitesi’nde 1888’den 1926’ya dek Farsça kürsüsünün başında bulunan Edward Groville Browne (ö. 1926) İran Edebiyatı ile olduğu kadar İran politikasına ilgi duymuş ve 1906-1909 Anayasa Devriminin gerekçesini hararetle savunmuştur. Peter Avery’ye mal edilerek söylenmeye çalışılan şey, Brown’un zenginliğinin, onun hükümeti ile ters düşebilecek politik tutumlar almasına izin verdiği halbuki Avery’nin durumunun onu lüks bir yaşamdan uzak tuttuğu, hatta onu Cambridge’e gelmeden önce iş aramaya zorladığıdır.
- 81 Mirza Ali Asgar Emin es-Sultan kariyerinin sonlarında Atabek unvanını taşıyordu ve Kaçar İran’ında çeşitli idarî birimlerde görev yaptı. 1907’de başbakanlık görevini yürütürken suikasta uğradı. Mirza Taki Han Amir Kebir ise

- İran'ın idarî reform tarihinin önemli bir şahsiyetidir. 1852'de rakiplerinin entrikaları sonucu idam edilmiştir.
- 82 Hacı Mirza Akasi 1836'dan 1848'e dek Muhammed Şah'a bakan olarak hizmet etti. O genellikle develeri nallama (atlara benzerliklerinden dolayı) ve geri tepen bir proje olan top dökümü projesi ile hatırlanmaktadır.
- 83 "Aslan postuna bürünmüş eşekler" deyimindeki anlam açıktır. Bölüm başlığının ikinci kısmı olan "bayraktaki arslanlar" ise hem orta şeridinde bir aslanla güneşin bulunduğu devrim öncesi İran'ının bayrağına hem de Celaleddin-i Rumi'nin *Mesnevî*'deki: "Biz hepimiz arslanlarız, bayraklara dikili/Bir nefes rüzgâr şaha kaldırır bizi (Kitap 1, mısra 603) mısralarına yapılan eş zamanlı bir telmihtir. Bu mısralar, halkın Hristiyan inançlarını bozmak için, Yahudi bir kral tarafından gönderilen bir vezirle ilgili hikâyede geçmektedir. Vezir bunu, bir-biriyle çelişen pek çok öğretiyi yayarak yapar. Taraftarları, kendilerinde var-saydıkları güçsüzlük ve önderlerine bağlılıkları ile kendilerini bayraktaki arslanlarla kıyaslar.
- 84 Orijinal metinde Mekke yakınlarındaki bir dağ olan Uhud Dağı geçmektedir. Fakat bu dağ vezir bir ifade olduğundan, İngilizce'de Cebelitarık Kayası işlevsel olarak aynı anlamı içermektedir.
- 85 Seyyid Hüseyin Hüseyini Şems el-Urafa (ö. 1935) sufilerin bir kolu olan ve çok sayıda takipçisinin Güney Tahran'da, Urafa'nın Hanagah'ında cemaatleştiği Nimetullahilerin şeyhi. Ali Ahmed'in atıfta bulunduğu makalenin, Fransızca orijinali için, bkz.: Jan Rypka, "Dens l'intimité d'un mystique iranien", *L'Ame de l'Iran*, der.: R. Grousset, H. Massé, L. Massignon, Paris, 1951, s. 181-200.
- 86 Molla Sadra (ö. 1640) genellikle yalnızca Safavi İran'ının değil, Orta Çağ sonrasında tüm İslâm dünyasının en önemli felsefecisi olarak kabul edilir.
- 87 Ağustos 1941: Müttefiklerin İran'ı işgal edip Rıza Şah'ı devirerek yerine oğlunu geçirdikleri tarih. 19 Ağustos 1953: Dr. Musaddık hükümetinin Amerikancı-krala bir darbeyle devrilip, tekrar Şah hükümetinin kurulduğu tarih.
- 88 "Herat Kuşatması" ile tahminen, İran ordusunun 1836'da Herat'ı zaptetmek için sürdürdüğü başarısız kuşatmaya atıf yapılıyor.
- 89 Burada zikredilen karışıklıklar Mart 1963'te yaşanmış ve 5 Haziran'daki büyük ayaklanmayı başlatmıştır.
- 90 Bkz.: Yukarıdaki 5 not.
- 91 Cafer Pişavari, Aralık 1945'de Sovyet desteği ile Azerbaycan'da özerk bir devlet kuran komünist ağırlıklı bir parti olan Demokrat Fırka'nın lideriydi. Bir yıl sonra destek çekildiğinde hükümet dağıldı ve Pişavari Sovyetler Birliği'ne kaçtı.
- 92 Abbas İkbâl, Ali Ahmed'in onunla ilgili eleştirileri ile, faziletleri görmezden gelinmeyecek olan, muazzam bilgili bir edebiyat alimi ve tarihçiydi.

- 93 *Kelile ve Dimne*: Beydeba tarafından Hintçe’de yazılan ve hayvan fabl’larından oluşan bir eser. Pehlevice versiyonundan, Arapça’ya İbnü’l-Mukaffa (ö. yaklaşık 759) tarafından çevrilmiş ve birkaç kez de Farsça’ya tercüme edilmiştir. Bu tercümelerden en dikkate değer olanları, Ebu’l-Ma’ali Nasrullah (ö. yaklaşık 1150)’in ve *Enver-i Süheyli* adı altında Hüseyin Vaiz Kaşifi (ö. 1505)’ninkilerdir.
- 94 *İlâhî Name*: Feridüttin-i Attar (ö. yaklaşık 1220)’in tasavvufi destanı. *Rişname*: Ubeyd Zekani (ö. 1371)’nin hiciv eseri. Bu eserler yalnızca oryantalistlerin görünürdeki ilgi alanlarını örnekletmek için sayılmışlardır.
- 95 “Dekoratif be’’: Bazı, eski klâsik metinlerde bulunan, geçmiş zamandaki fiillere eklenen ve hiçbir söz dizimsel ya da anlamsal işlev taşımayan önek.
- 96 Ali Ahmed’in burada okuyucuya sunduğu karmaşık mecazları tam olarak çözebilmek mümkün gözüküyor. Buradan çıkabilecek ana fikir; Avrupa’dan dönen mezunların karşılaştığı sorunların yalnızca onlar gibi Avrupa’nın ve İran’ın zıt sosyal ve entelektüel iklimlerine maruz kalan kişiler tarafından çözülebileceği yolundadır.
- 97 Güvercinler, İran’ın pek çok kırsal bölgesinde, gübrelerinin, tarımsal gübre olarak kullanılmak üzere toplanabileceği kulelerde barındırılmaktadırlar.
- 98 Kavam es-Saltana olarak bilinen Ahmed Kavam, 1946 yılında, anti-Sovyet ve anti-Tudeh ve nihaî olarak da Şah’ın çıkarları doğrultusunda olan bir hükümet darbesinde Kaşgai kabilesini kullandı.
- 99 Burada New Jersey’in zikredilmesi yerinde değildir. Zira New Jersey hiçbir zaman pamuk yetiştirilen bir yer olmamıştır.
- 100 Burada “tasviri” olarak çevirdiğimiz kelime, daha geniş anlamda, İmam Hüseyin’in Kerbela’daki mücadelesinin ve şehadetinin anlatıldığı resimli bir tasvir olan *Şemail*’dir.
- 101 *Zurhame*: Geleneksel İran idman sahası.
- 102 Pek çok Kur’an ayetini katı bir şekilde temel alan geleneksel kozmoloji, duyuşsal olarak gözlemlenen gökyüzüyle bir tutulmayan “yedi cennet”in ve “yedi kat gök”ün olduğunu kabul eder. Yedi Peygamber ile yedi cennet arasında kesin bir ilişki vardır. İsa dördüncü cennetle ilişkilidir. Geleneksel kabullere göre; yeryüzündeyken terzilik yapıyordu. Bu yüzden de göğe yükselmeden önce içmeyi atmayı ihmal etmesi onun bu dünya ile olan uzun erimli bağlantısının bir işaretiydi.
- 103 İran Devrimi’nden önce, İran’ı yönettiği varsayılan aile sayısı iki yüzdür. Bu sayı, Sasani döneminde yediydi fakat sayı arttı. (Çev.)
- 104 Ali Ahmed, Kur’an’dan bu ayeti (54:1) alıntılararak, açıkça, vahiye ifade edilen Kıyamet’in, nükleer felâket yoluyla gelebileceğini ima etmiş oluyor. Bu görüş ülema için kabul edilebilir bir görüş değildir (örneğin, bkz.: Muhammed Hamid el-Hamavi, *Rudud ‘ala Abatil*, Hama, tarihsiz, s. 132-135) ve bu görü-

şün burada yer alışı da, onun tefsir ettiği hastalıktan beri olmadığına işaret ediyor.

- I. Dünya Savaşı, 75, 77
II. Dünya Savaşı, 77, 130, 153
15 Hordad, 26, 74, 91
28 Murdad, 78, 129
6 Behmen, 38, 132
- Abadan Rafinerisi, 161
Açlığın Coğrafyası, 36
Ad, 41, 168
Adalet Bakanlığı, 141
Aden, 38, 53
Afganistan, 92, 93, 176
Afrika, 20, 35, 36, 39, 41, 42, 43, 50,
52, 62, 93, 106, 148, 151, 153, 163,
165, 167, 171
Ahmed Ferdid, 21
Albert Camus, 152, 163, 165
Ali Şeriatî, 11, 22, 29
Almanya, 130, 143, 145, 148, 175
Amerika, 17, 35, 36, 38, 39, 40, 43,
50, 52, 58, 59, 63, 77, 80, 81, 83,
100, 101, 102, 104, 106, 112, 116,
127, 131, 137, 139, 142, 143, 145,
146, 147, 148, 149, 151, 152, 153
Anadolu, 45, 168, 172, 173
Anayasal Dönem, 111
Andre Malraux, 51
Angola, 148
Ankara Savaşı, 173
Antar Petroles, 102
Antropoloji, 35
Anuşirvan, 70, 168, 173
Araplar, 30, 170
Arkeoloji, 104
Atom Bombası, 40
- Avrupa, 16, 17, 18, 21, 32, 35, 36, 43,
46, 50, 53, 54, 62, 63, 69, 70, 71,
72, 73, 77, 91, 93, 98, 99, 100, 101,
106, 112, 115, 116, 120, 137, 138,
139, 140, 142, 143, 144, 145, 146,
148, 152, 158, 160, 172, 174, 178
Azerbaycan, 15, 17, 65, 77, 107, 137,
175, 178
Aztek, 35, 50
- Bağdat, 46, 48, 53, 60, 65, 97, 169
Bahailer, 172
Balkanlar, 172
Batı, 9, 10, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 21,
23, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43,
45, 46, 47, 49, 50, 52, 53, 57, 58,
59, 61, 62, 63, 65, 66, 69, 70, 71,
72, 73, 74, 78, 79, 81, 83, 87, 91,
94, 95, 100, 105, 106, 107, 109,
112, 115, 116, 117, 118, 120, 121,
126, 131, 132, 136, 138, 139, 140,
141, 145, 147, 148, 151, 153, 154,
159, 160, 165, 167, 168, 172, 175
Batılı Danışmanlar, 108, 109, 142
Batılılaşma Hastalığı, 44, 46, 53, 78,
103, 111, 164, 168
Batılılaşma Hastalığı, 10, 18, 19, 20,
21, 22, 23, 24, 26, 27, 30, 31, 32,
35, 69, 167, 172
Batılılaşma İhaneti, 20
Bektaşî, 172
Belçika, 108
Bilgi Ordusu, 158
Birleşik Devletler, 18, 37, 77
Birleşmiş Milletler, 92, 105, 108, 167
Bizans, 51, 53, 63, 170

Buda, 45, 46

Buzurgmihr, 46, 168

Cengiz Han, 61

Cezayir, 38, 63, 130, 147, 148, 164,
172, 176

Cezayir Anlaşması, 176

Charles Malik, 105

Charles Martel, 43

Charlie Chaplin, 150

Cihad, 58

Çad, 93

Çin, 35, 36, 38, 45, 52, 59, 78, 92,
106, 150, 153, 173

Dali (Salvador), 152

Darbeler, 132

Demokrasi, 36, 100, 131, 132, 151

Devlet, 26, 66, 73, 87, 88, 89, 90, 91,
94, 99, 109, 126, 127, 128, 130,
131, 132, 142, 178

Din, 13, 15, 16, 20, 21, 26, 52, 69, 73,
74, 90, 91, 93, 94, 114, 135, 136,
137

Doğu, 20, 36, 37, 41, 43, 45, 52, 59,
62, 63, 64, 66, 69, 70, 78, 93, 107,
109, 117, 118, 119, 120, 132, 136,
142, 145, 148, 151, 152, 153, 154,
156, 165, 167, 171

Edebiyat, 16, 25, 26, 27, 78, 104, 137,
140, 141, 178

Edward Browne, 103, 120

Edward Said, 20

Efrasiyab, 47, 168

Eğitim Bakanlığı, 18, 31, 131, 147

Ekim Devrimi, 47, 52

Encümen-i Islah, 14

Endülüs, 43, 54, 67

Endüstri Devrimi, 57, 58

Erdebil, 65, 173

Ermeni, 63, 73, 174

Etnoloji, 42, 46

Eugene Ionesco, 164, 165

Faşizm, 147

Fazlullah Nuri, 22

Felsefe, 58

Feodalizm, 57, 123

Ford Motor Şirketi, 103

Fransa, 61, 93, 101, 130, 143, 147

Frantz Fanon, 20

Gauguin (Paul), 152

Gazneli Mahmud, 46, 168

Gide (Andre), 16, 51, 152

Gülistan, 171

Güney Afrika, 148

Güzel Sanatlar, 139

Hacı Mirza Akasi, 109, 177

Halife Ömer, 170

Hamid Algar, 12, 27

Hindistan, 35, 41, 43, 45, 46, 51, 52,
54, 58, 59, 60, 63, 70, 78, 92, 118,
143, 146, 168, 173

Hollanda, 101, 143

Horasan, 47, 54, 60, 66, 107, 118, 137

Hristiyanlık, 43, 46, 61, 104

Hukuk, 140, 141

Hülagu Han, 67

Hürmüz, 59, 60, 63

Irak, 57, 60, 92, 161, 175, 176

İbn Batuta, 45, 168

İbn Haldun, 64, 66, 67, 173

İmam Humeyni, 26

İngiltere, 60, 61, 77, 93, 101, 143,
148, 169

İpek Yolu, 59

İran, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22,
23, 25, 26, 27, 29, 31, 38, 39, 45,
47, 49, 51, 52, 53, 57, 59, 65, 66,
72, 75, 76, 77, 79, 82, 88, 92, 93,
102, 103, 104, 106, 107, 115, 119,
123, 128, 129, 135, 139, 140, 142,
143, 144, 145, 147, 149, 154, 158,
168, 169, 170, 171, 172, 173, 174,
176, 177, 178, 179

İran-Rus Savaşı, 173

- İsfahan, 48, 51, 66, 107, 115, 117
İskender (Büyük), 49, 50, 51, 52, 154, 171
İskenderiye, 50, 51, 53, 170
İskendername, 171
İskoçya, 148
İslâm, 14, 15, 18, 20, 21, 23, 25, 26, 29, 42, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 54, 57, 58, 61, 62, 64, 65, 67, 71, 72, 73, 90, 93, 118, 139, 140, 142, 169, 170, 172, 173, 174, 177
İslâm Ansiklopedisi, 20, 42
İslâm Cumhuriyeti, 25, 27
İslâm Devrimi, 21, 25
İslâm Hukuku, 142
İspanya, 43, 50, 148, 168
İsrail, 30, 150
İstanbul, 63, 64, 65, 171, 172, 173, 174
İtalya, 148
- Japonya, 40, 46, 78, 130, 146
- Kadisiye Savaşı, 169
Kahire, 46
Kalküta, 63
Kamboçya, 169
Kamerun, 93
Kelile ve Dimne, 140, 160, 178
Kerbela, 53, 88, 171, 178
Kıbrıs, 38
Kolluk Güçleri, 50
Kudüs, 58, 171
Kuzey Amerika, 35
Küba, 37, 94, 106, 152
Kütüphaneler, 121
- Lâtin Amerika, 35, 36
Le Corbusier, 116
Lidya, 45, 54, 168
Londra, 72, 82, 103, 105, 149
Lübnan, 54, 57
- Mahmud Talegani, 13, 74
Makine, 39, 40, 44, 58, 82, 85, 86, 95, 96, 99, 100, 101, 102, 105, 106, 118, 120, 125, 126, 127, 138, 146, 148, 149, 150, 151, 154, 156, 166
Maliye Bakanlığı, 48, 169
Manchester, 41
Mantık et-Tayr, 171
Marko Polo, 62
Marks (Karl), 38
Medine, 24, 46
Mehdi, 28, 74, 88, 91
Mehdi Bazergan, 74
Mehmet Doğan, 20
Mekke, 30, 46, 53, 88, 171, 177
Memlûklüler, 62
Mesnevi, 177
Mısır, 45, 57, 150, 154
Mimari, 48, 116, 117
Mirza Fethali Ahundov, 174
Mirza Taki Han, 177
Modern İran, 21
Moğollar, 47, 60, 172
Moskova, 38, 82, 91
Muhammed Bakır Meclisi, 21, 172
Muhammed Rıza, 175
Musaddık (Muhammed), 16, 101, 177
Müzik, 35, 44, 102, 116, 120
- Nabokov (Vladimir), 166
Nadir Şah, 46, 70, 168
Nagazaki, 10, 41
Nahcivan, 173
Nasır (Cemal Abdül), 161
Nesturi Kilisesi, 61
- Olcaýto, 169
Olimpiyatlar, 154
Orta Amerika, 50
Osmanlı, 21, 42, 43, 62, 65, 66, 73, 93, 173, 174
Pakistan, 92, 93
Pazar, 57, 70, 102, 150
Petrol, 16, 35, 38, 44, 70, 75, 76, 77, 78, 79, 85, 93, 99, 101, 104, 106, 108, 111, 121, 124, 148, 153, 161, 165
Peygamber (s), 24, 170, 179
Puvatya Savaşı, 168

Radyo, 74, 79, 89, 91, 101, 127, 160
Reuters, 105, 118
Roma, 46, 54, 62, 65, 152
Romeo ve Juliet, 63
Rönesans, 58, 69
Rus-İran Anlaşması, 169
Rusya, 35, 37, 38, 47, 52, 64, 77, 92, 169, 173

Sadi, 53, 62, 67, 103, 114, 171, 172
Safaviler, 21, 42, 65, 67, 168
Sanatlar, 99
Sasaniler, 48
SAVAK, 124, 133, 158, 161
Savaş Bakanlığı, 131
Selman Farisi, 24, 51
Semud, 41, 168
Seylan, 168
Sezar, 170
Sinema, 72, 82, 89, 126
Sosyoloji, 35, 36, 42
Sovyetler Birliği, 15, 16, 18, 77, 178
Sömürgecilik, 43, 46, 52, 153, 165
Sufizm, 60
Sultan Selim, 65
Sünnîler, 75, 93
Süveyş Kanalı, 37, 106

Şam, 46
Şehirleşme (Kentleşme), 81, 126
Şems Ali Ahmed, 27, 30, 167
Şeyh Ahmed, 13, 14
Şîî İslâm, 18
Şimin Danişver, 14, 16, 25, 27, 28, 139

Tahran, 13, 14, 17, 19, 22, 28, 29, 30, 32, 40, 44, 49, 62, 63, 71, 72, 74, 75, 81, 82, 88, 102, 103, 104, 105, 107, 116, 126, 137, 138, 139, 143, 147, 149, 152, 155, 165, 169, 171, 174, 177
Tebriz, 29, 59, 60, 63, 75, 81, 137, 173
Teknoloji, 39, 58, 73, 95, 138, 139, 151
Televizyon, 74, 116, 127
Tibor Mende, 37, 49
Time, 103, 105, 117, 150
Timur, 64, 66, 173
Toprak Reformu, 18
Tudeh Partisi, 14, 15, 16, 28, 161
Tundar Kiya, 71
Türkiye, 20, 173
Türkler, 61
Türkmenistan, 47

Ulema, 26, 70, 71, 74, 75, 90, 179
UNESCO, 39, 101, 108, 119, 149, 152, 154
Uzun Hasan, 65

Ümit Burnu, 58, 62, 63

Vasco da Gama, 63
Vietnam, 10, 38, 106, 169

Yıldırım Beyazıd, 173

Ziraat, 98